

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
(24-25 березня 2022 р., м. Одеса, Україна)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО (м. Одеса)

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
24-25 березня 2022 року

Одеса
ФОП Бєлий А.Є
2022

УДК 159.9: 37.015.3
ББК 88.4
Д 50

Друкується згідно рішення Вченої ради Соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Протокол № 6 від 17.02.2022 р.)

Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості:
Д 50 Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 року) / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2022. 168 с.

ISBN 978-617-7757-39-8

Редакційна колегія

- Саннікова О. П. – *доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології; відповідальний редактор;*
- Василенко І. В. – *кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та диференціальної психології;*
- Гордієнко І. О. – *кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної та диференціальної психології;*
- Санніков О. І. – *доктор психологічних наук, професор кафедри теорії та методики практичної психології.*

Матеріали збірника містять результати теоретико - емпіричних досліджень, що здобуті в процесі науково-дослідної роботи студентів, аспірантів та науковців, які навчаються і працюють у закладах освіти України.

Для студентів, аспірантів, молодих науковців, психологів, педагогів та широкого кола зацікавлених осіб.

За зміст та помилки, що можуть зустрічатися в тексті статей, несуть відповідальність автори.

ISBN 978-617-7757-39-8

© Університет Ушинського, 2022

ЗМІСТ

Саннікова О. П., Кривдик В. Г. Особливості самоставлення суггерендів	5
Белінська Т. С. Особливості саморозвитку майбутнього психолога	14
Цибра М. Ф., Крістофор І. В. Індивідуально-психологічні детермінанти творчої активності особистості	21
Власенко О. С. Самоактуалізація толерантних та інтолерантних осіб	27
Борінштейн Є. Р., Скловський І. З., Дерьомкіна Т. М. Феномен життєвої кризи в сучасному суспільстві: соціопсихологічна картина світу	33
Скловський І. З., Лемищук Г. О. Ресурсні можливості саморозвитку особистості.....	39
Меленчук Н. І., Лесніченко Т. Ю. Прояви самооцінки особистості у осіб з різною мотивацією досягнення	46
Водолазська О. О., Сорокіна М. І. Мотивація як чинник психологічного благополуччя особистості.....	54
Саннікова О. П., Пружина М. О. Соціальна адаптивність впевнених і невпевнених осіб: порівняльна характеристика	59
Скловський І. З., Перлей Г. О. Психологічне благополуччя осіб з різним рівнем самозмінювання.....	67
Гордієнко І. О., Терещенко Е. С. Індикатори феномену самоздійснення	75
Оріщенко О. А., Сокол Л. А. Психологічні особливості товаришкості у осіб з різним рівнем сором'язливості	83
Саннікова О. П., Оробець М. І. Особливості психологічних захистів осіб, схильних до переживання образи	89
Пічуєва А. К. Креативність як предиктор психологічного благополуччя особистості.....	97
Максименко Ю. Б., Прівалова В. О. Психологічні особливості статевої ідентичності у підлітків	104

Василенко І. А., Семенюк Г. О. Особливості ціннісних орієнтацій в кар'єрі менеджерів з різним рівнем успішності.....	112
Дегтяренко Т. В., Євглевська А. М. Стресостійкість студентів як детермінанта їх адаптивності.....	117
Черножук Ю. Г., Давиденко Р. Л. Вікові особливості креативності.....	122
Ходанович О. О. Особливості самоставлення підлітків із різним рівнем самооцінки	128
Постоян Т. Г. Розвиток підприємницьких здібностей психологів соціальної сфери	135
Санніков О. І., Мельнікова Н. С. Самореалізація професіонала та задоволеність шлюбом: результати статистичного аналізу	141
Василенко І. А. Основи діяльності психологічної служби України	153
Водолазська О. О. Психологія соціалізації особистості та її порушень	161

УДК: 159.9

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ СУГГЕРЕНДІВ

Саннікова О. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Кривдик В. Г.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

У роботі розглядаються особливості самоствавлення суггерендів, тобто, осіб, які схильні до навіювання. Навіювання, поруч із переконанням і наслідуванням, являє собою один із способів взаємодії людей в процесі спілкування, також бере участь у багатьох видах та проявах людської активності. Багато вчених-дослідників вказували на найважливішу роль навіювання у вузько спеціальних галузях знань, таких, наприклад як психотерапія, а також у найрізноманітніших сферах, включаючи професійну і соціальну. На думку більшості дослідників навіювання, його ефективність визначається взаємодією кількох чинників, провідну роль серед яких займають особистісні характеристики об'єкта навіювання, що визначаюць його індивідуальну «піддатливість навіюванню». Значний внесок у досліджені навіюваності зробили українські науковці: П. Бутковський, П. Ковалевський, І. Сікорський, В. Бехтерев, Г. Костюк, С. Максименко, І. Манілов, Б. Михайлов, С. Табачников, І. Витенко, В. Чугунов, О. Саннікова, Ю. Фоля, В. Татенко, О. Напрєєнко, Н. Напрєєнко та ін.

В цій роботі дослідження навіюваності здійснюється з позиції диференціально-психологічного підходу. Дослідницький інтерес спрямованій на вивчення психологічних особливостей та індивідуальних відмінностей між людьми, які відображаються в проявах навіюваності особистості й характеру співвідношень з рисами особистості, які аранжують навіюваність.

Навіювання в психології розглядається як процес, спрямований на вплив однієї людини (або групи людей) на іншу людину, або на цілу групу людей різної кількості. Успіх навіювання, його результат, перш за все, передбачає некритичне сприймання та ставлення до думок, що висловлюються іншими людьми, що сковує, паралізує власну волю, власні судження та дії.

Навіювання відбувається через вплив на емоції, почуття, а через них на розум особистості. Метою навіювання є спонукання інших до дій, які є вигідними для особи, яка здійснює певне навіювання (Татенко, 2017; 2021). Навіювання є одним з найбільш поширених соціально-психологічних феноменів, пов'язаних із процесами соціального спілкування, взаємодії, людської комунікації (Еникеев, 2002; Саннікова, Фоля, 2009).

У світовій літературі зустрічаються два приблизно ідентичні поняття: навіювання та сугестія. Слово «навіювання» походить від давньослов'янського «у вуха», що означає вносити в вуха. Слово сугестія має латинське походження від слова «suggestio», яке перекладається як навіювання, натяк, форма психологічного впливу, котра пов'язана з ослабленням усвідомленого контролю відносно інформації, що сприймається.

Ефективність навіювання залежить не тільки від суггестора (хто здійснює вплив), а й від індивідуально-психологічних властивостей особистості суггеренда, який сприймає психологічний вплив. При цьому в особі, яка піддана впливу, як стверджують деякі автори (Напрєєнко, Напрєєнко Н., 2020) шляхом неусвідомленої психічної активності виникає настанова на розгортання резервів власної особистості.

Сугестія і гетеросугестія (поліфакторний вплив) може мати як негативну (піддаватися чужій волі), так і позитивну функцію (один з механізмів виховання, корекції поведінки, мовленнєвих розладів, консультування та психотерапії тощо).

У цьому дослідженні сугестивність, тобто, схильність до сугестії, до навіювання (навіюваність як стійка риса особистості), вивчається в контексті континуально-ієрархічної концепції структури особистості О. П. Саннікової, згідно з якою особистість як цілісна макроструктура містить у собі різнорівневі підсистеми, кожна з яких має специфічні

характеристики. При цьому різні рівні зв'язані між собою й взаємно проникають один в одного. Цим пояснюється той факт, що розвиток кожної окремої психічної властивості особистості прослідковується на всіх рівнях структури особистості, й на нижчих її рівнях, і на вищих (Саннікова, 1993).

Навіюваність (сугестивність) належить до тих властивостей особистості, які представлені на формально-динамічному, змістовно-особистісному й соціально-імперативному рівнях. На кожному з цих рівнів навіюваність виявляє себе по-різному, має специфічні ознаки, характеристики. Сугестивність визначається як властивість особистості, яка проявляється в ситуативній піддатливості зовнішньому психічному впливу (емоційному, когнітивному) й втілюється в тому чи іншому поведінковому акті. Сугестивність базується на загальній чутливості особистості як властивості її темпераменту. Конкретною формою виразу такої чутливості є сприйняття психічного впливу, здійсненого, і вербальним, і невербальним способами, які містять зміст і форму виразу (наприклад, словесного – зміст повідомлення, сила голосу, тембр, гучність, висота тону, швидкість мови, емоційне забарвлення тощо). Сугестивність як властивість, як риса особистості розглядається як складне, багатоконпонентне, але цілісне явище (Саннікова 2009). Автор розрізняє такі поняття, як:

– *навіювання* – процес, що охоплює усі компоненти ситуації (індивідуально-психологічні характеристики особистості сприймаючого – *суггеренда*, особливості тієї людини, хто здійснює вплив – *суггестора*, джерело, обставини, зміст інформації, форму подачі);

– *схильність до навіювання* (*навіюваність*, «*піддатливість*» *навіюванню*) – свідома, або несвідома форма сприйняття особистістю стороннього психічного впливу (або впливів), прагнення переживати чужі емоції, сприймати чужі думки, оцінки, переконання, установки, здійснювати певні дії, вчинки, шукати поради, підтримки тощо (там само).

Отже, ефективність навіювання залежить не тільки від джерела, а й від індивідуально-психологічних властивостей особистості суггеренда, який сприймає психологічний вплив.

Мета статті: з'ясувати особливості самоставлення

суггерендів, тобто, осіб, які схильні до навіювання. Приступаючи до цього дослідження ми припустили, що суггеренди будуть відрізнятися від несхильних до стороннього психологічного впливу, особливостями самоствавлення. Підставою для такого припущення слугують данні психологічних літературних джерел у яких серед чинників підвищеної сугестивності (навіюваності), виділяються такі, як непевність у собі, низька самооцінка, почуття власної неповноцінності, покірність, не прийняття себе, неповага до себе, часте самозвинувачення тощо. Саме ці риси відбивають основний зміст і складові самоствавлення (Гримак, Волхов, 1976; Саннікова, Гордиенко, 2019а; 2019б; 2021).

Для реалізації поставленої мети й завдань (визначення рівня сугестивності) були використані такі психодіагностичні методики: Тест-опитувальник навіюваності, О. П. Саннікової і Ю. П. Фолі (2009); Тест-опитувальник самоствавлення, В. В. Століна і С. Р. Пантелєєва (Бодалев, Столин, 1987, Фетискин, 2009). Кількісний аналіз (кореляційний) виконувався за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows; у якісному застосовано методи асів та профілів (Наследов, 2004). До вибірки обстежених залучено 95 осіб у віці 25 - 45 років – магістрантів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

В табл. 1 розглянуто коефіцієнти кореляцій між показниками навіюваності та самоствавлення.

У цій таблиці, по-перше, виявлено наявність як додатних, так і від'ємних взаємозв'язків між показниками психологічних феноменів, що вивчаються. Загальний показник ІПН додатно пов'язаний з показниками: S, C2 ($p \leq 0,05$) і з CIII ($p \leq 0,01$); від'ємно – з компонентами самоствавлення C1, CIV, C3, C7 ($p \leq 0,05$). Показник навіюваності ЕЧ (емоційна чутливість) додатно взаємо зв'язаний з показниками CIII на 1% рівні, з C2, C5, C7 – на 5% рівні значимості; від'ємно – з C1, CII, C3 теж на 5% рівні ($p \leq 0,05$). Показник ЗЗВ (залежність від зовнішнього впливу) має зв'язки з показниками самоствавлення тільки на рівні 5% ($p \leq 0,05$): додатні з показниками S, CIII, C2 і від'ємні – з CII, CIV, C3, C4, C6, C7.

Що стосується показника ВНД (відкритість новому досвіду) то він має тільки додатні зв'язки з більшістю показників самоствавлення (крім показників S, CIII, C3, C5). Показник ССВ

(схильність і готовність сприймати впливи зовнішнього навіювання додатно пов'язаний з показником С5 (самозвинувачення) і від'ємно з параметрами S, CI, C1, C3 ($\rho \leq 0,05$).

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками навіюваності та самоствавлення (N= 95)

Показники самоствавлення	Показники навіюваності				
	ЕЧ	ЗЗВ	ВНД	ССВ	ІПН
S		359*		-376*	387*
CI	-337*		381*	-399*	-338*
CII	-354*	-370*	376*		
CIII	461**	364*			445**
CIV		-389*	388*		-354*
C1			341*	-377*	
C2	402*	357*	355*		377*
C3	-361 *	-337*		-399*	-397*
C4		-378*	341*		
C5	373*			381*	
C6		-402*	365*		
C7	359*	-394*	401*		-335*

Примітка: тут і далі позначення: 1) нулі та коми опущено; 2) позначення * – $\rho \leq 0,05$; ** – $\rho \leq 0,01$; 3) скорочення показників навіюваності: емоційна чутливість (відгукування) – ЕЧ, залежність від зовнішнього впливу – ЗЗВ, відкритість новому досвіду – ВНД, схильність і готовність сприймати впливи зовнішнього навіювання – ССВ, інтегральний показник навіюваності – ІПН; 4) скорочення показників самоствавлення: S – інтегральний показник (загальне почуття «за» або «проти» власного «Я», прийняття-неприйняття себе), CI – самоповага, CII – аутосимпатія, CIII – очікування позитивного ставлення від інших, CIV – самоінтерес; C1 – самовпевненість, C2 – ставлення до інших, C3 – самоприйняття, C4 – самокерівництво, C5 – самозвинувачення, C6 – самоінтерес, C7 – саморозуміння.

Далі задля вивчення психологічних особливостей осіб з різним рівнем навіюваності із загальної вибірки було створено 2 групи осіб: з самим високим у цій вибірці значенням загального показника схильності до навіювання ($N_{\max} = 9$) та із самим низьким ($N_{\min} = 12$).

На рис. 1 надано профілі показників самоствавлення осіб з різним рівнем навіюваності. Попередньо сирі бали були перераховані у процентилі. Значення кожного показника у профілях традиційно є середнім арифметичним значенням цього показника у представників цих груп окремо. На вісі абсцис позначені показники самоствавлення, на вісі ординат – їх значення, які представлені у процентилях. Через точку 50-й процентиль проходить середня лінія ряду. Це важливо враховувати, тому, що ступінь виразу кожного показника визначається за його відхиленням від середньої лінії ряду.

Аналіз профілів показав, що особливості самоствавлення виявляються як у поєднанні ознак (показників) у кожній групі обстежених, так і в рівнях, котрих досягають значення показників. Перш за все, слід відзначити, що профілі самоствавлення «дзеркально» відбивають один одного.

Як показує візуальний аналіз профілів, представники групи з вищим рівнем навіюваності, тобто, із високим рівнем схильності до навіювання N_{\max} очікують позитивного ставлення від інших (CIII+, C2+); відчувають внутрішні проблеми з прийняттям рішень, з послідовністю дій; вважають, що їх доля не знаходиться у власних руках, а великою мірою залежить від людей та зовнішніх обставин (C4-); такі особи схильні до самозвинувачення, навіть коли для цього немає підстав (C5+). Зрозуміла відсутність симпатії до себе, недооцінювання себе, загальне невдоволення собою (CII-), особливо на фоні позитивного ставлення до інших (C2+).

Представники групи осіб несхильних до чужого впливу на них (N_{\min} -) демонструє такі властивості, як: ставлення до себе як до впевненої, самостійної людини, гідної поваги (CI+); позитивно сприймають власне «Я», відчувають цілісне, відносно постійне емоційне ставлення до себе (S+); самоприйняття в усіх майже ситуаціях з критичним ставленням до своїх намірів, дій, вчинків (C3+); близькість людини до самої себе (інтерес до власних міркувань, думок, емоцій, почуттів, переживань тощо), впевненість у тому, що вона цікава для

інших (CIV+); індивідуально-психологічні особливості таких осіб виявляються також у самовпевненості (C1+), що підтверджено у попередньому пошуку співвідношення впевненості у собі й навіюваності.

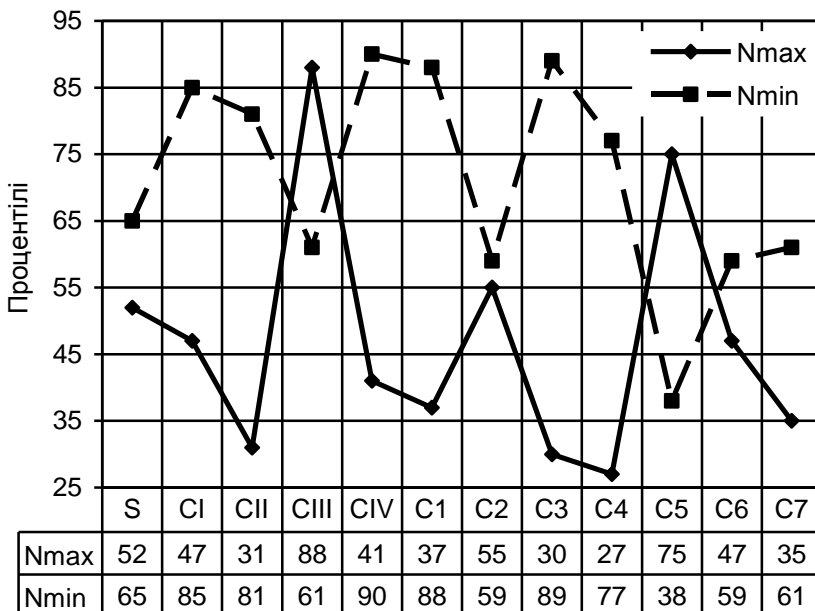

Рис. 1. Профілі самоставлення груп представників схильних та не схильних до навіювання.

Примітка: умовні позначення показників самоставлення: S – інтегральний показник, CI – самоповага, CII – Аутосимпатія, CIII – очікування позитивного ставлення від інших, CIV – самоінтерес, C1 – самовпевненість, C2 – ставлення до інших, C3 – самоприйняття, C4 – самокерівництво, C5 – самозвинувачення, C6 – самоінтерес, C7 – саморозуміння.

Загалом можна стверджувати, що проведене дослідження дає можливість вивчити індивідуально-психологічні особливості особистості з різною навіюваністю, що дає можливість не тільки безпосередньо, а й опосередковано здійснювати корекцію особистості як по відношенню до себе, так і критичного відношення до сторонніх впливів на власну свідомість, мислення, почуття, поведінку тощо.

Висновки

1. Теоретико-методологічний аналіз літератури показав, що навіюваність розглядається як процес впливу на свідомість людини, її психічну сферу, що призводить до зниження контролю свідомості та критичності; відсутністю цілеспрямованого розуміння навіюваного змісту інформації; відсутністю, або зменшенням логічного аналізу: відсутністю співвідношення отриманого навіювання з власним минулим досвідом, з власним актуальним станом суггеренда (об'єкта навіювання, особи, яка піддається впливу).

2. Встановлено, що навіюваність як властивість особистості є континуальним утворенням, яке специфічно проявляється на всіх структурних рівнях. Для діагностики показників означених властивостей особистості застосовувався «Тест-опитувальник навіюваності» О.П. Саннікової, Ю.П. Фолі та «Тест-опитувальника самоствавлення» В. В. Століна і С. Р. Пантелєєва. Застосовувалися статистичні методи обробки даних (кореляційний аналіз), який здійснені за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows та якісний аналіз.

3. Емпірично доведено наявність додатних і від'ємних зв'язків показників навіюваності з показниками самоствавлення. За допомогою якісного аналізу (методу «асів») були виділені рівні навіюваності й створено 2 групи обстежених з високим і низьким рівнем навіюваності.

4. Встановлено, що для особистостей із високим рівнем навіюваності характерні більш низька, у порівнянні з іншими обстеженими, залежність від від людей та зовнішніх обставин, некритичне сприйняття себе, переважно недостатність власних ідей, внутрішні проблеми з прийняттям рішень, з послідовністю дій; схильність до самозвинувачення; відсутність симпатії до себе, загальне невдоволення собою тощо. Особи з низьким рівнем навіюваності характеризуються незалежністю від групи, критичною налаштованістю стосовно людей та інформаційних джерел, схильні до самоконтролю, є вимогливими і критичними до інформації, до оточуючих тощо.

Запропоноване магістерське дослідження охоплює лише один аспект вивчення проблеми навіюваності, а саме, вивчення самоствавлення, що супроводжує і впливає на різні

прояви схильності до навіювання. Перспективним дослідженням нам представляється пошук психологічних чинників навіюваності, дослідження тих її аспектів, які співвідносяться з системою цінностей особистості.

Література

1. Бодалев А.А., Столин В.В. *Общая психодиагностика*. М. : Изд-во МГУ, 1987. 304 с. URL: <https://cutt.ly/bZFLTvP>.

2. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І.П. *Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник*. Київ : Професіонал, 2007. 512 с.

3. Бурлачук Л. Ф. *Психодиагностика : [учебн. для вузов]*. СПб. : Питер, 2003. 351 с.

4. Гримак Л.П., Волхов В.Ф. *Внушаемость и характерологические особенности личности. Особенности деятельности космонавта в полете*. М. : Изд-во МГУ, 1976. 68 с.

5. Еникеев М.И. *Энциклопедия. Общая и социальная психология*. М. : Изд-во «ПРИОР», 2002. 560 с.

6. Костюк Г. С. *Принцип развития в психологии : Избр. психол. тр. М., 1988. С. 131.*

7. Максименко С. Д. *Генезис существования личности*. Київ : Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.

8. Манілов І.Ф. *Вербальні формули навіювання в мультимодальній суггестивній психотерапії*. *Психологічний часопис*, 2020. URL: lib.iitta.gov.ua

9. Напрєєнко О. К., Винник М. І., Влох І. Й. та ін. *Психіатрія і наркологія: [підруч.]*. Київ, 2011.

10. Напрєєнко О. К., Напрєєнко Н. Ю. *Навіювання. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71409*

11. Наследов А. Д. *Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : [учеб. пособ.]*. СПб. : Речь, 2004. 392 с.

12. Санникова О. П., Гордиєнко І. О. *Самоприйняття та факторна структура особистості: психологічні ознаки та їх співвідношення*. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IX(98), Issue: 247, 2021 Feb. Budapest. 2021. Pp. 59-64.

13. Санникова О. П., Гордиєнко І. О. *Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції*. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць НАПН України, ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол.: Г. Бевз [та ін.]*. Київ : Юстон, 2019. Вип. 9(38). С. 107-119.

14. Санникова О. П. *Континуально-ієрархічна модель особистості. Психологія і суспільство*. 2018. № 3-4 (73-74). С. 166-177.

15. Санникова О. П. *Феноменологія личности. Избранные психологические труды*. Одесса : СМІЛП, 2003. 256 с.

16. Санникова О. П., Фоля Ю. П. *Результаты апробации оригинального тест-опросника внушаемости. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Збірник наукових праць. Серія 12. Психологічні науки*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. № 26 (50). С. 283- 288.

17. Татенко В. О. *Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : [монографія]*. Архівовано 11 лютого 2017 у Wayback Machine. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

18. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / 2-е изд., доп. М. : Психотерапия, 2009. С. 95–98.*

УДК 159.923

ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Белінська Т. С.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У даній статті викладено результати дослідження саморозвитку як складової майбутнього психолога. Психодіагностичний комплекс складають наступні методики: «Багатофакторний особистісний опитувальник (16 PF)» Р. Б. Кеттелла, опитувальник «Формально-динамічні показники товариськості» О. П. Саннікової та «Діагностика реалізації потреб у саморозвитку» Н. П. Фетіскіна. Надано психологічні характеристики осіб з різним рівнем саморозвитку.

Ключові слова: особистість, спілкування, фактори особистості, саморозвиток.

Сьогодні від людини безпрецедентно вимагається інтегруватися у власний життєвий процес, стати активним і рішучим суб'єктом самоперетворення, суб'єктом особистісного саморозвитку. Серед передумов успішного саморозвитку вчені виділяють відкритість досвіду, усвідомлення та інфернальний

локус контролю.

Огляд наукових праць свідчить, що розвиток особистості як психолога під час підготовки відбувається кількома шляхами: розвиток необхідних професійних навичок; удосконалення психічних процесів і переживань, «спеціалізація»; підвищення почуття відповідальності, відповідальності за професійну діяльність, окреслюється особистість; професійно формуються змістовні якості.

А. Адлер ввів у науковий обіг поняття «саморозвиток». Дане поняття він пов'язував з ідеєю «переваги» досягнення найбільшого з можливого як фундаментального закону людського існування. В посткласичній науці, відповідно до вимог системного підходу, усі поняття, що містять складову «само» передбачають «щось, що йде з внутрішнього, самопричинне та детерміноване зсередини» [4, с. 104].

Для С. Л. Рубінштейна людина – це істинний суб'єкт саморозвитку і творчості. Саме загальні положення філософсько-психологічної концепції С.Л. Рубінштейна, згідно з якою зовнішні причини діють через внутрішні умови, є визначальними для з'ясування умов і механізмів становлення суб'єкта саморозвитку [3, с. 365]. Соколовська С.М. в колективній монографії «Професійний саморозвиток майбутнього фахівця» доходить висновку, що саморозвиток – це цілеспрямований, усвідомлений процес формування себе як особистості, який триває протягом життя і обумовлює якісний розвиток цілісної особистості [1, с. 31].

Специфіка майбутньої професійної діяльності вимагає від психологів відпрацювання окремих особистісних якостей, прогресивних систем цінностей, інтеріоризованого ставлення до себе як до суб'єктів професійної діяльності. Порівняно з іншими психологічними утвореннями, саморозвиток є нескінченним і необмеженим процесом, який активізує рушійну силу і механізм психологічних змін, а його формальним обмеженням є лише біологічна смерть людини.

Метою нашого повідомлення є викладення результатів вивчення індивідуально - психологічних особливостей майбутніх психологів з різним рівнем саморозвитку.

Вибірку дослідження становили 33 особи – здобувачі освітнього ступеня магістра спеціальності 053 «Психологія» Державного закладу «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». У проведенні емпіричного дослідження використовувались наступні методики: «Багатофакторний особистісний опитувальник (16 PF)» Р. Б. Кеттелла, опитувальник «Формально-динамічні показники товариськості» О. П. Саннікової та «Діагностика реалізації потреб у саморозвитку» Н. П. Фетіскіна

За результатами проведеного кореляційного аналізу виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками професійного саморозвитку, толерантності і товариськості. Це вкотре підтверджує, що майбутній психолог толерантно відноситься до людей, розуміє себе і оточуючих, проявляє терпимість та вміння налагоджувати контакти з оточуючими з метою конструктивного професійного спілкування.

Для пошуку осіб з високим та низьким рівнями саморозвитку був застосований метод «асів» [3]. При відборі представників груп з високими і низькими проявами саморозвитку, попередньо «сирі» бали переводилися у стени. Це дало нам можливість виділити осіб з високим і низьким значенням цього. Так, за допомогою методу «асів» ми визначили серед досліджуваних групи осіб з високими (четвертий квартиль розподілу) ($n=7$) і низькими ($n=4$) (перший квартиль розподілу) значеннями показників схильності до самозмінювання. На рис 1. наведено профілі показників факторної структури рис у осіб із різним рівнем схильності до саморозвитку (за методикою 16-PF Р. Б. Кеттелла).

Профіль факторної структури рис у осіб, які виявили високу схильність до саморозвитку, характеризується сукупністю показників факторів, які знаходяться у полярних площинах відносно середньої лінії ряду.

Визначений комплекс представлений вираженою силою «Я» (С+), сміливістю (Н+), довірливістю (L-), самовпевненістю (О-), самоконтролем (Q3+), нефрустрованістю (Q4-).

Фактор А+ встановлений на високому рівні, який супроводжується такими якостями як спілкування, відкритість, добродушність, легкість, готовність до співпраці, м'якосердечність, доброта був встановлений також показник Н+ – (сміливість, Н+ – боязкість, Н-) на високому рівні (в середньому 7,7 стенив по групі), що вказує на готовність до співдружності, рішучість, беззаботність, сміливість, відзивчивість.

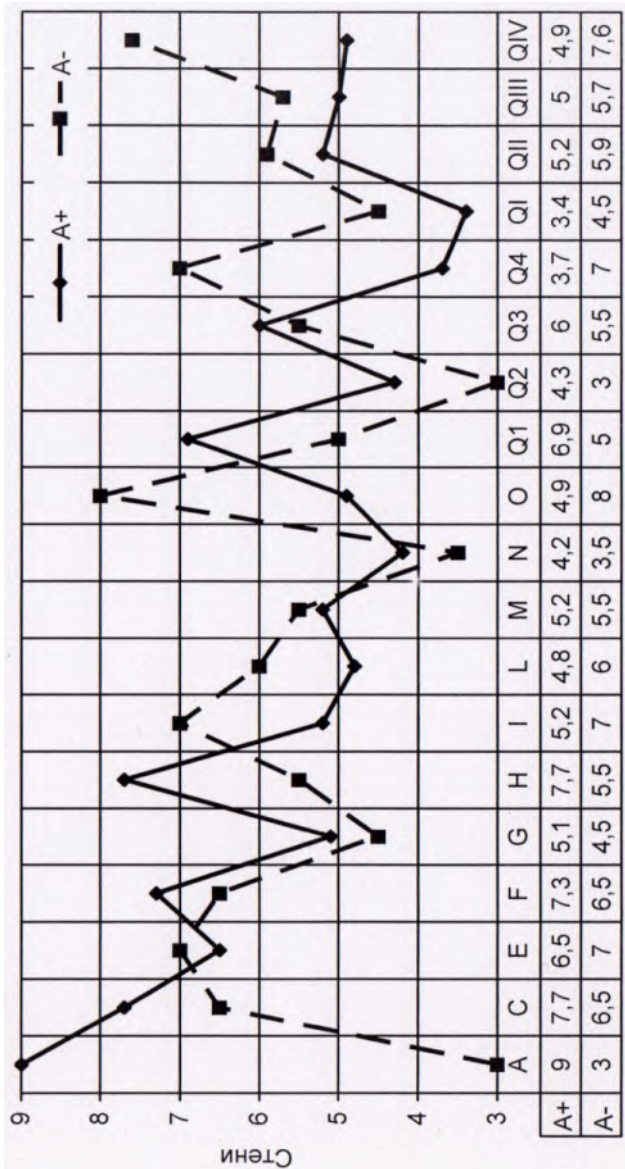

Рис. 1. Профілі показників факторної структури рис у осіб із різним рівнем схильності до саморозвитку (за методикою 16- PF Р. Кеттелла).

Умовні скорочення показників факторів особистості за методикою Р. Кеттелла: А+ афектотімія, А- сизотімія; С+ сила «Я», С- слабкість «Я», Е+ домінантність, Е- конформність; F+ безпечність, F- стурбованість; G+сила «над Я», G- слабкість «над Я»; Н+ сміливість, Н- боязкість; I+ м'якість, I- твердість; L+ підозрілість, L- довірливість; М+ мрійливість, М- практичність; N+ проникливість, N- наївність; О+ схильність до відчуття провини, О- самовпевненість; Q1+ радикалізм, Q1- консерватизм; Q2+ самодостатність, Q2- залежність від групи; Q3+ високий самоконтроль, Q3- низький самоконтроль; Q4+ напруженість, Q4- розслабленість; QI+ екстраверсія, QI- інтроверсія; QII+ тривожність, QII- емоційна стабільність; QIII+ кортикальна жвавість, QIII-сенситивність; QIV+ незалежність, QIV-покірність.

Фактор А+ встановлений на високому рівні, який супроводжується такими якостями як спілкування, відкритість, добродушність, легкість, готовність до співпраці, м'якосердечність, доброта був встановлений також показник Н+ – (сміливість, Н+ – боязкість, Н-) на високому рівні (в середньому 7,7 стенів по групі), що вказує на готовність до співдружності, рішучість, беззаботність, сміливість, відзивчивість.

Можна припустити, що вони здатні впоратися з надзвичайними ситуаціями, не відчувають небезпеки і швидко забувають про невдачі. У представників даної групи спостерігаються також високі показники за фактором С+ (С+ сила «Я», С- слабкість «Я»), що вказує на емоційну стійкість, зрілість, впевненість, завзятість, реалістичність, постійність до інтересів. Вони вміють відносно легко справлятися зі своїми невдачами, схильні вірити в себе, зі спокійним настроєм, не схильні до страхів і докорів, нечутливі до схвалення або засудження з боку інших людей (О-). Таким особам присутня наявність інтелектуальних інтересів, сприйнятливості до змін, до нових ідей, вони висловлюють більший інтерес до науки (Q 1+).

Вираженість самоконтролю (Q3+) характеризує представників даної групи як людей відповідальних, цілеспрямованих, рішучих, виважених, усвідомлених, врівноважених; які мають чіткі принципи; враховують суспільну думку, що проявляється у досить високому рівні

самоконтролю поведінки і планомірному підході до життя. Цим індивідам властива наполегливість, що виявляється у здатності долати перешкоди та продуктивно йти до своїх цілей, навіть при наявності перешкод та труднощів.

Значення фактору E- конформність (домінантність, E+ – покірність, E-) знаходиться на середньому рівні, що означає прагнення мати власну думку, самостійність, незалежність, наполегливість, спрага захоплення.

Однак значення факторів N+ (прямолинійність, N+ – дипломатичність, N-) та Q2- (самостійність, самодостатність, Q2+ - залежність від групи, Q2-), знаходяться на низькому рівні (фактор L= 4,8 стенів; фактор Q2=4,3 стенів; фактор N=4,2 стенів). У групі осіб з високим рівнем саморозвитку це дещо суперечать вищенаведеному, оскільки дані показники свідчать про довірливість, терпимість, поступливість, залежність від думки групи, простодушність, легковірність, недосвідченість, недостатню рішучість при необхідності думати та приймати рішення самостійно.

L - (підозрілість, L+ – довірливість, L-), невисокі значення цього фактору свідчать про легке ставлення до оточуючих, відкритість, терпимість, здатність до розуміння, доброзичливість по відношенню до оточуючих людей, вільність від залежності, наявність адекватної самооцінки. Всі дані якості притаманні психологу і свідчать про те, що він буде намагатись допомогти своєму клієнту, тверезо шукати пошуки вирішення поставлених задач, не буде зациклюватися на власному негативі.

Для групи осіб з низьким рівнем схильності до саморозвитку виявлена тенденція до відчуття провини (O+), напруження (Q4+), нонконформізму (Q2+), самоконтролю (Q3+), тривоги (Q11+). Отже, для представників даної групи характерна вибірковість в спілкуванні, ригідність, холодність, нетовариськість, замкнутість (A⁻) через емоційну стриманість, обережність, соціальну пасивність, для таких осіб характерне спілкування в малій групі, підвищена чутливість до загрози, більшість людей з даним фактором обирають професії, де не потрібна взаємодія з людьми (H). До факторів з низькими показниками відноситься також фактор N+ (дипломатичність – прямолинійність, N+) (N=3,5 стенів) та Q2- (самостійність, самодостатність, Q2+ – залежність від групи, Q2-) (фактор

Q2=3 стенів). Для осіб з низьким фактором N характерно перешкоджання прийняття рішень групою. Дані особи повільні у своїх діях, підкреслюють вираз своїх почуттів, характеризуються невмінням аналізувати мотиви партнера. Якщо порівняти з групою осіб з високим рівнем товариськості, особам цієї групи також властива залежність від групи, навіть в більшій мірі. Даним особам не важлива товариськість, для них більш важливо мати підтримку, допомогу групи, у них практично відсутня самостійність. Даній групі осіб притаманний консерватизм Q1 (Q=5 стенів), що характеризує вузькість інтелектуальних інтересів, опір змінам, сумнів у відношенні до нових ідей.

На середньому рівні знаходиться фактор L - (підозрілість, L+ – довірливість, L-), (L=6 стенів). Дані особи підозрілі, але вони мають особисту думку, що є гарною рисою для психолога. Їм також притаманна егоцентричність, обережність та настороженість по відношенню до оточуючих. Збереження емоційної стабільності (С+) передусім полягає у забезпеченні рівноваги у знайомому оточенні. При появі несподіваних додаткових труднощів виникає короткочасне відчуття тривоги і безпорадності. Короткочасне відчуття тривоги і безпорадності виникає при несподіваних додаткових труднощах. Сильні емоційні реакції можливі в тих ситуаціях, які глибоко впливають на поточні потреби.

Фактор Е- (Конформність (домінантність, Е+ – покірність, Е-) знаходиться на високому рівні, що означає прагнення до доміантності, іноді до конфліктності. Ці люди відчувають потребу в автономії. Значення факторів О: (О+ схильність до відчуття провини, О- самовпевненість) (О= 8 стенів) та Q4: (Q4+ напруженість, Q4- розслабленість) (Q4=7 стенів) характеризує осіб, які відчувають тривогу занепокоєння в незвичних для себе ситуаціях, дратівливість, чутливість до схвалення оточуючих. Коли перешкоди на шляху до досягнення мети здаються непереборними досить довго та вперто шукають оптимальні виходи з ситуації. Схильні до самозвинувачення.

Висновки:

Аналіз теоретико-методологічної літератури та власне емпіричне дослідження дало можливість зробити наступні **висновки:**

1. Наявність взаємозв'язків між схильністю до саморозвитку і факторами особистості за Р. Кеттеллом.

2. Для осіб з високим рівнем саморозвитку характерна широта спілкування, відкритість, добродушність, постійність інтересів, вміння продуктивно діяти в напрямку досягнення мети, емоційна стабільність

3. Осіб з менш вираженим рівнем саморозвитку характеризує схильність до помірнього спілкування, висока невпевненість у собі, підозрілість, соціальна пасивність.

Література

1. *Професійний саморозвиток майбутнього фахівця : [Монографія] / За ред. В. А. Ковальчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.*

2. Санникова О. П. *Емоціональність в структурі личности : [Монографія].* Одеса : Хорс, 1995. 334 с.

3. Рубинштейн С. Л. *Проблеми общей психологии / отв. ред. Е. В. Шорохова. М. : Педагогика, 1973. 424 с.*

4. Adler A. *The individual psychology of Alfred Adler. A systematic presentation in selections from his writings / A. Adler ; edited by Heinz L. Ansbacher and Rowena R. Ansbacher. N.Y. : Basic Books, Inc., Publishers, 1956. 503 p.*

УДК 159.99

ІНДИВІДУЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Цибра М. Ф.

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії,
Університет Ушинського*

Крістофор І. В.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. *Дане повідомлення спрямоване на викладення результатів дослідження творчої активності особистості. Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що поняття творчої активності розглядається як зарубіжними, так і вітчизняними*

науковцями, характеризуючи його як складну, багатогранну і багатофункціональну складову структури особистості. Дане поняття є поєднанням двох складних аспектів. Перша частина поняття пов'язана з дефініцією «творчість», як комплексу якостей і властивостей особистості, що сприяє повній реалізації її творчого потенціалу та виявляється в оригінальному, своєрідному мисленні й емоційності; як «вищою формою людської діяльності, що породжує якісно нове, чого ніколи раніше не було і має суспільно-історичну цінність у вузькому сенсі, та як будь-яку практичну або теоретичну діяльність людини, в якій виникають нові результати. «Активність» складає другу частину поняття і розкриває діяльнісне ставлення людини до навколишнього, здатність до суспільно значимих перетворень матеріального й духовного середовища та проявляється у творчій діяльності. Звертаючись до багаточисленних досліджень, ми вважаємо, що творча активність особистості, як багатовимірний простір, може бути детермінована особливостями творчого потенціалу особистості у співвідношенні з креативністю, специфікою життєстійкості, можливостями ризику та індивідуально-психологічними особливостями.

Ключові слова: творчість, креативність, творча активність, детермінанти.

Актуальність дослідження. Творча особистість в усі періоди розвитку суспільства вважалася одним з найголовніших його досягнень, адже без неї неможливий був би рух вперед до подальшого прогресу. Сучасне українське суспільство також потребує творчих людей в усіх галузях людської діяльності і саме тому проблема створення умов для виявлення і розвитку творчого потенціалу кожної особистості є однією з найбільш актуальних і невідкладних у своєму вирішенні. Проблема творчої активності особистості пов'язана із вивченням сутності поняття «творчість» та є предметом розгляду багатьох наук. Вона вивчалася у філософському аспекті, психологічному, педагогічному, соціально-психологічному та багатьох інших. І в кожному з цих аспектів розкривалися ті чи інші сторони цього феномену, оскільки він є багатограним, багатостороннім явищем. Так, філософський аспект творчості вивчали у своїх працях В. С. Біблер, Ю. М. Бородай, В. Н. Данилов, К. О. Кедров, П. А. Коршунов та ін. Психологічні основи цієї проблеми викладені у роботах Б. Г. Ананьєва, Д. Б. Богоявленської, Л. С. Виготського, В. В.

Давидова, В. М. Дружиніна, Д. Б. Ельконіна, О. М. Леонтєва, О. Н. Лука, С. Д. Максименка, Я. О. Пономарьова, С. Л. Рубінштейна та багатьох інших.

У різних наукових поглядах на творчу активність особистості простежуються загальні риси, розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкта та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового.

Творчість людини проявляється в кожному виді діяльності, а тому, досліджуючи будь-який її аспект, вчені більше всього приділяли увагу розкриттю сутності творчості як наукової категорії, розглядали і аналізували детермінанти прояву творчої активності, особливості різних видів творчості тощо. Але прояви творчої активності людини в українському суспільстві супроводжуються соціальними трансформаціями, що сприяє створенню нових, суперечливих умов для прояву творчого потенціалу кожного члена суспільства.

Разом з тим, здобутки науковців лише частково розкривають індивідуальні можливості прояву творчої активності особистості. Це спонукало нас до вибору теми магістерської роботи: «Індивідуально-психологічні детермінанти творчої активності особистості».

Метою даного повідомлення є викладення результатів кореляційного аналізу показників творчого потенціалу особистості та комунікативної креативності.

У роботі використовуються теоретичні методи: аналіз філософської, психологічної та психолого-педагогічної літератури; емпіричні: спостереження та тестування .

До психодіагностичного комплексу увійшли: методика оцінки творчого потенціалу (Тест креативності) Н.Ф.Вишнякової та тест-опитувальник комунікативної креативності О.П.Саннікової, Р.В.Білоусової.

Вибірку дослідження склали студенти фізико-математичного факультету заочного відділення Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Всього приймали участь у дослідженні 69 студентів, віком від 19 до 47 років.

Результати кореляційного аналізу, які показали наявність взаємозв'язків між показниками творчого потенціалу (за методикою Н.Ф.Вишнякової) та комунікативної креативності

подано у табл.1.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками творчого потенціалу (креативності) та комунікативної креативності

Показники комунікативної креативності	Показники креативності							
	ТМ	Д	Ор	У	І	ЕЕ	ПГ	ТП
Л		266	245*	364**	244*		275*	
СП		238		281*	251*	269*	238*	
Н		332**	297*	293*	289*		309**	
К		237*	253*	249*				
ЕСс					308**			
М						-238*	-237*	-278*
Е	-318**				-263*	237*		
КК				254*	266*			283*
ЗКК	-259*	256*		297*	253*		311**	

*Примітки. 1) У таблиці нулі й коми опущені; 2) ** кореляція значима на рівні 0.01 ($p \leq 0,01$), * кореляція значима на рівні 0.05 ($p \leq 0,05$). 3) Умовні скорочення показників творчого потенціалу: М – творче мислення, Д - допитливість, О – оригінальність, У – уява, І – інтуїція, Е – емоціональність, емпатія, Г – почуття гумору, П – творче ставлення до професії; 4) умовні скорочення показників комунікативної креативності: Л – легкість в спілкуванні, СП – схильність до самопрезентації, Н – незалежність, К – к конфліктність, ЕСс – емоційна стійкість в спілкуванні, М – схильність до маніпуляції, Е – експресивність, КК – комунікативна компетентність, ЗКК – загальний показник комунікативної креативності.*

Показник оригінальності (О) виявив додатні зв'язки з показниками Л (легкість у спілкуванні), Н (незалежність), К (конфліктність) – на рівні $p \leq 0,05$. Цей зв'язок характеризує здібність відтворення багатства різноманітних, незвичайних, нестереотипних ідей на основі продукування віддалених ситуацій, нешаблонності пошуку рішень проблем, винахідливості у поєднанні з успішністю встановлення

соціальних контактів з новими людьми (Л) і проявом у спілкуванні з ними особистої позиції та ігноруванням їх суджень, авантюристичності (Н). Відстоювання своєї точки зору супроводжується загостреним почуттям справедливості, прямоти, оригінальності (К).

У показника уяви (У) виявилися усі додатні зв'язки з показниками Л (легкість у спілкуванні) ($p \leq 0,01$); СП (схильність до самопрезентації), Н (незалежність), К (конфліктність), КК (комунікативна компетентність), ЗКК (загальний показник комунікативної креативності) – на рівні $p \leq 0,05$. Це може пояснюватися створенням нових образів у відповідності з творчими задумками, які реалізуються в незвичайних і цінних (для людини і соціуму) продуктах діяльності. Легкість вступу у соціальні контакти з новими людьми, успішність виступу перед багаточисленною аудиторією (Л), забезпечення собі ефективної самоподачі (СП) сприяє відстоюванню своєї точки зору, зумовленої проявом загостреного почуття справедливості (К). Все це підтримується здібностями встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, застосовуючи адекватні знання та уміння, які забезпечують успішність спілкування (КК).

Показник інтуїції (І) виявив найбільшу кількість значущих зв'язків з показниками комунікативної креативності. Це додатні зв'язки з показниками Есе (емоційна стійкість у спілкуванні) ($p \leq 0,01$), Л (легкість у спілкуванні), СП (схильність до самопрезентації), Н (незалежність), КК (комунікативна компетентність), ЗКК (загальний показник комунікативної креативності) – на рівні $p \leq 0,05$; а також від'ємний зв'язок на п'ятипроцентному рівні з показником Е (експресивність). Належність цих зв'язків може пояснюватися тим, що підсвідоме осягнення істини на основі здогадки, "внутрішнього голосу", і попереднього міркування можливе за допомогою легкості вступу та успішної підтримки бесіди (Л), забезпечення ефективної самоподачі (СП), використання своїх умінь критичного ставлення до чужих думок та затвердження правильності своєї позиції (Н). Такі прояви підтримуються емоційною стійкістю, тобто умінням управляти своїми емоціями та настроєм (Есе), здібністю встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, спираючись на адекватність знань та умінь, які забезпечують

успішність спілкування (КК).

Показник ЕЕ (емоційність, емпатія) виявив додатні зв'язки з показниками СП (схильність до самопрезентації), Е (експресивність) ($p \leq 0,05$); від'ємний зв'язок з показником М (схильність до маніпуляцій) на рівні $p \leq 0,05$. Ці зв'язки характеризують зміст, якість, динаміку емоцій і почуттів, які підтримуються умінням забезпечення ефективної самоподачі (СП), яка збагачується виразністю міміки, пантоміміки, жестикуляції, великим інтонаційним репертуаром, широкою палітрою прояву емоцій (Е), умінням знаходити підхід до людей, спираючись на відкрите спілкування, не використовуючи різні комунікативні хитрощі (М).

Показник ПГ (почуття гумору) виявив додатні зв'язки з показниками Н (незалежність), ЗКК (загальний показник комунікативної креативності) ($p \leq 0,01$); Л (легкість у спілкуванні), СП (схильність до самопрезентації) ($p \leq 0,05$); від'ємний зв'язок з показником М (схильність до маніпуляцій) ($p \leq 0,05$). Це означає, що гострота розуму і незвичайне бачення проблеми під гумористичним кутом зору спонукає до вияву особистої позиції, демонстрації критичного оцінювання інших думок (Н), легкості вступу у соціальні контакти, успішного виступу перед багаточисленною аудиторією (Л), забезпеченню ефективної самоподачі (СП). Ці явища супроводжуються відсутністю хитрощів, вирішенням проблем шляхом встановлення комунікативних контактів між людьми (М).

Показник ТП (творче ставлення до професії) виявив додатній зв'язок з показником КК (комунікативна компетентність) ($p \leq 0,05$) і від'ємний зв'язок з показником М (схильність до маніпуляцій) ($p \leq 0,05$). Як відомо, професійна креативність включає продуктивну спрямованість особистості, рівень оригінальності мислення, імпрвізаційність, відкритість новому у діяльності, новаторство (КК). Підтримкою зазначеному є здібність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, адекватність знань, умінь і навичок, які забезпечують успішність відвертого з'ясування стосунків у спілкуванні.

Отже, проведений кореляційний аналіз дає можливість засвідчити узгодженість між ознаками креативності та комунікативної креативності особистості. Найбільше значення для прояву креативності має належність творчого мислення,

життєрадісності, активності, експресивності, наполегливості, рішучості, самовпевненості, уміння контролювати свої емоції та поведінку. Разом з тим, деякі аспекти креативності особистості сприяють розгортанню неконструктивних способів реалізації креативних можливостей - критичності по відношенню до інших, схильності не звертати уваги на тонкощі життя, імпульсивності.

Таким чином, визнання особистісних творчих цінностей, унікальної неповторності, здатності особистості до творчої самореалізації підтверджує наше припущення про визначення креативності як детермінанти творчої активності особистості.

Література

1. Гончарова Л. А. Основні психологічні підходи до дослідження творчої активності особистості. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 25. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. С. 73-82.*

2. Костюк Г. С. *Психологія творчої особистості. Київ : Промінь, 2001. 484 с.*

УДК:159.923.2:378

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ТОЛЕРАНТНИХ ТА ІНТОЛЕРАНТНИХ ОСІБ

Власенко О. С.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. В даній статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей схильності до самоактуалізації осіб, що відрізняються за толерантністю. Емпірично встановлено статистично значущі розбіжності між однойменними показниками самоактуалізації на профілях толерантних та інтолерантних досліджуваних. Досліджено та описано індивідуально-психологічні особливості схильності до самоактуалізації осіб з різним рівнем толерантності.

Ключові слова: самоактуалізація, толерантність, інтолерантність.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена, по-перше зростанням уваги дослідників до питань толерантності особистості, що внаслідок глобалізації та відкритості соціокультурного простору та значного зростання впливу сучасних технологій, зазнала суттєвих змін, що у більшості випадків торкнулося значного скорочення рівня терпимості, поваги та сприйняття чужої життєвої позиції; по-друге, потреба сучасного українського суспільства в складних соціально-політичних обставинах, прагнення зростання особистісної усвідомленості, оволодіння навичками управління собою, формування сили волі, цілеспрямованості, тобто перетворення зовнішніх і внутрішніх характеристик, що забезпечують саморозвиток особистості.

Актуальність проблеми самоактуалізації особистості доводиться не тільки в роботах засновників гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу), але й розглядається в працях представників інших психологічних підходів, зокрема: гуманістичного психоаналізу (Е. Фром, К. Хорні); психодинамічного напрямку психології (Е. Еріксон, К. Г. Юнг); екзистенційної психології (В. Франкл) тощо. Данна проблема широко висвітлюється в дослідженнях українських психологів (І. Бех, І. Булах, Г. Костюк, В. Костенко, С. Максименка, В. Роменець).

Під самоактуалізацією представники гуманістичного напрямку (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс) розуміють вроджену потребу людини до безперервної реалізації внутрішнього творчого потенціалу в різних сферах життєдіяльності (Коваленко, Фоменко, 2014). Відомо, що А. Маслоу дослідив і описав психологічні характеристики особистості, що самоактуалізується, серед яких важливою рисою цих осіб є прийняття себе та оточуючих людей такими, якими вони є, тобто толерантність (Фрейджер, Фейдимен, 2002).

В даній роботі толерантність розглядається як властивість особистості, що проявляється: у здатності до прийнятті іншої людини та її індивідуальності; у визнанні її права на власну позицію, думку, погляди; у готовності активно взаємодіяти із навколишнім світом у позитивному напрямку. В структурі толерантності виділяють такі компоненти: емоційний – емоційне прийняття іншої людини, щирий інтерес та

позитивне ставлення до оточуючих; когнітивний – уявлення, нейтральні або позитивні думки, які дозволяють краще розуміти іншу людину та приймати її; поведінковий – прояви такої поведінки, при якій навколишні люди почуваються комфортно та вільні у виборі власної позиції (Бабчук, 2012).

Метою даного повідомлення є аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей самоактуалізації осіб, що відрізняються за толерантністю.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». В ньому взяли участь 52 магістранти соціально-гуманітарного факультету за спеціальністю «Психологія» (віком від 22 до 52 років).

Методи та методики: для реалізації мети емпіричного дослідження був складений психодіагностичний комплекс, до якого увійшли такі методики: 1) «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» О.П. Саннікової, О.Г. Бабчук (Саннікова, Бабчук, 2011); 2) «Самоактуалізаційний тест (САМОАЛ)» А. Ф. Лазукіна, адаптація – Н. Ф. Каліної (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2002).

Результати емпіричного дослідження та їх обговорення. В даному повідомленні ми представляємо результати якісного аналізу емпіричних результатів. Спочатку було використано метод «асів» на результатах діагностики за допомогою методики «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О.П. Саннікова, О.Г. Бабчук). Застосування цього методу дозволило виділити дві групи досліджуваних: з максимальними та мінімальними значеннями загального показника толерантності (високий рівень толерантності – Т; низький рівень толерантності, інтолерантність – І).

Наступним кроком якісного аналізу стало використання методу «профілів» з метою вивчення особливостей схильності до самоактуалізації осіб, що відрізняються за толерантністю. На рис. 1. представлені профілі усереднених показників самоактуалізації осіб з різним рівнем толерантності (Т; І).

Кожна з точок на даному графіку представляє собою середнє арифметичне значення представлених показників самоактуалізації у досліджуваних двох груп (Т) та (І). На осі «Х» представлені показники самоактуалізації особистості, на

осі «Y» - вказані їх значення у процентилях. Середня лінія ряду проходить через 50-тий перцентиль. Показники, які розміщуються вище середньої лінії ряду, вказують на виражену тенденцію до самоактуалізації. Показники, що розташовані нижче за середню лінію, свідчать про недостатньо виражену тенденцію до самоактуалізації.

Візуальний аналіз профілів показників самоактуалізації представників порівнювальних груп свідчить: по-перше, про вираженість схильності до самоактуалізації за певними показниками в групі толерантних осіб (Т), на відміну від інтолерантних досліджуваних; по-друге, демонструє існування певних відмінностей між однойменними показниками самоактуалізації. Статистично значущі відмінності (за допомогою t-критерію Стюдента) виявилася за такими однойменними показниками: Кн (контактність); З (саморозуміння); Оч (орієнтація у часі); Пл (погляд на природу людини); Ц (цінності). Значення цих показників вище в групі досліджуваних з високим рівнем толерантності (Т).

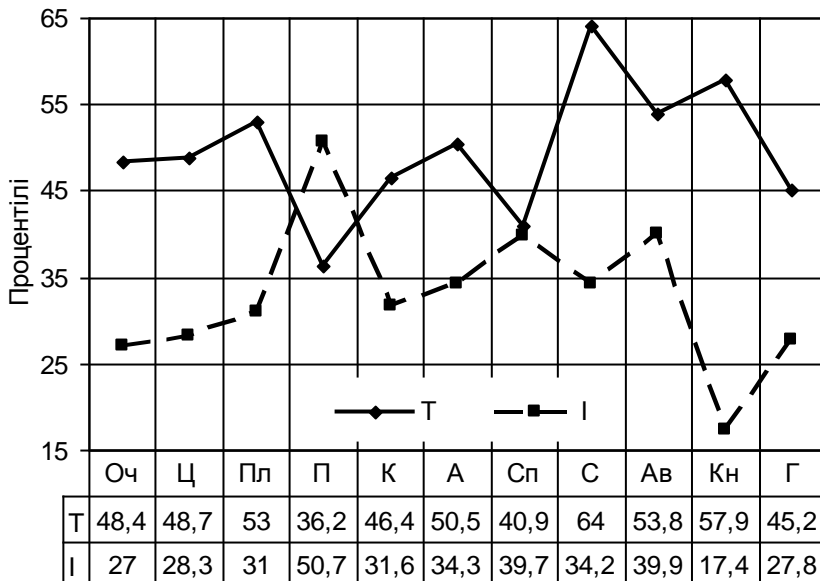

Рис. 1. Профілі показників самоактуалізації особистості осіб з різним рівнем толерантності (Т; І)

Примітка: умовні скорочення: Т (високий рівень толерантності); І (низький рівень толерантності – інтолерантність); Оч - орієнтація у часі; Ц - цінності; Пл - погляд на природу людини; П - потреба у пізнанні; К - креативність (прагнення творчості); А – автономність; Сп – спонтанність; С – саморозуміння; Ав – аутосимпатія; Кн - контактність; Г - гнучкість у спілкуванні.

Аналіз профілів надає можливість охарактеризувати психологічні особливості самоактуалізації респондентів з різним рівнем толерантності.

Отже, *особи з високим рівнем толерантності (Т)*, характеризуються чуйністю, сенситивністю до своїх прагнень та потреб, не є залежними від психологічного захисту, що розділяє особистість від її сутності, як правило, не схильні змінювати власні оцінки, думки та уявлення під зовнішнім впливом (С+). Їм властиве прагнення до взаємодіючих контактів з оточуючими людьми, які приносять задоволення, як важливий принцип взаємно посилюючої установки особистості (Кн+). Толерантним особам притаманна аутосимпатія, що проявляється у позитивній «Я-концепції» і є основою для адекватної, стійкої самооцінки (Ав+). Вони мають здатність встановлювати гармонійні міжособистісні стосунки з іншими людьми, оскільки відрізняються щирим інтересом і вмінням демонструвати симпатію, довіру до оточуючих людей. Ці особи характеризуються чесністю, доброзичливістю, неупередженістю у спілкуванні (Пл+). Представники даної групи розділяють основні цінності, що притаманні особистості, що самоактуалізується: справедливість, доброта, краса, істина, цілісність, досконалість, унікальність, порядок, простота та самодостатність (Ц+) (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2002).

Особи з низьким рівнем толерантності (І) характеризуються низькою потребою у спілкуванні, нездатністю будувати сталі, доброзичливі та надійні відносини з іншими людьми (Кн-). Цим досліджуваним властиво поглинання у минулі переживання та нерозуміння цінності життя в «тут і зараз». Крім того, такі люди невпевнені в собі, підозрілі та недовірливі (Оч-). Вони не спрямовані на щирість в міжособистісних взаєминах, не цінують спілкування з іншими людьми, про що свідчить

схильність до маніпуляцій. Такі люди невпевнені в собі, схильні до сумнівів у власній привабливості як співрозмовника (Г-) Загалом представники цієї групи досліджуваних не прагнуть до здорових стосунків з оточуючими людьми (Ц-). Недовірливі до людей, вони не вірять й в людські можливості (Пл-) (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2002).

За результатами емпіричного дослідження можна зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Емпірично виділено групи досліджуваних, що відрізняються за толерантністю (толерантні-інтолерантні).

2. Встановлені статистично значущі відмінності (за допомогою t-критерію Стьюдента) за такими однойменними показниками: контактність; саморозуміння; орієнтація у часі; погляд на природу людини; цінності. Значення всіх цих показників вище в групі досліджуваних з високим рівнем толерантності.

3. Доведено, що особи з різним рівнем толерантності відрізняються специфічним кількісно-якісним поєднанням показників, які складають структуру самоактуалізації.

Література

1. Абрахам Маслоу. *Мотивация и личность* / Пер. с англ. А. М. Татлыбаева. СПб., 1999. URL: <https://cutt.ly/LZNFxhu>.

2. Бабчук О. Г. *Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / ПДПУ імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2012. 21 с.*

3. Коваленко В. В., Фоменко Ю. С. *Психологічні особливості прагнення до самоактуалізації чоловіка та дружини. Вісник Дніпропетровського університету. 2014. Вип. 20. С. 59-66.*

4. Кравцов Г. Г., Нури Т. Г. *Психологическое содержание понятия толерантности. Вестник РГТУ. Сер. «Психологические науки». 2010. № 17. С. 23-35.*

5. Саннікова О. П., Бабчук О. Г. *Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. Т. 2. С. 68-73.*

6. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. *Диагностика самоактуализации личности в адаптации (А. В. Лазукин, Н. Ф. Калина). Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., 2002. С. 426-433.*

7. Фейдимен Р., Фрейджер Д. Личность. Теории. Упражнения. Эксперименты. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 864 с.

УДК 159.9.316.6+130.3

ФЕНОМЕН ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ

Борінштейн Є. Р.

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Університет Ушинського

Скловський І. З.

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Університет Ушинського

Дерьомкіна Т. М.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Університет Ушинського

Анотація. *В роботі наведено практично-теоретичні аспекти явища життєвої кризи людини. Проаналізовано проблеми життєвої кризи в сучасному суспільстві з точки зору соціальної психології.*

Життєва криза відбувається у тому випадку, коли у людини порушується звичний перебіг життя і вона попадає в нові обставини, наприклад, змінюється місце проживання чи праці; людина втрачає близьких; виникають непорозуміння в сім'ї; екстрені, пікові ситуації і таке інше і, при цьому, особистість не зможе самостійно чи швидко знайти правильне рішення та вихід.

В перекладі з грецької мови, кризою називають – рішення, поворотний пункт, вихід. Життєвою кризою вважається період, протягом якого змінюється спосіб детермінації процесів розвитку, життєвий задум, траєкторія життєвого шляху.

Як справедливо зазначив Ф. Е. Василюк [1] людина стоїть перед обличчям подій, що охоплюють найважливіші життєві відношення, а воля виявляється безсилою. Саме тоді і виникає специфічна для цієї площини життєдіяльності критична ситуація – криза.

Процес пошуку виходу зі складного психологічного стану може тривати певний час, що приводить до серйозних та довготривалих переживань, депресивного стану, пошуку винних та формування «архетипу жертви».

Дослідження емпіричного матеріалу [1-3] доводять, що, як правило, появі «архетипу жертва» попереджують глибинні коріння і тягнуться такий стан з раннього неусвідомленого дитинства. Недолік любові до дітей, сварки та розлучення батьків, невірне дитяче тлумачення якихось вчинків дорослих формують хибні переконання, які дитина потім починає переносити в доросле життя. Наприклад, батько пішов з сім'ї. Особливо для дівчинки це означає наступне – він мене не любить, я в чомусь винна, Я – не заслуговую любові навіть власного батька, а значить і усіх чоловіків і т.д. Для такої дівчинки формуються стійкі установи жертви ще з дитинства, які перетягуються потім у доросле життя та призводять до того, що жінка не може влаштувати для себе нормальну і щасливу сім'ю. Вона просто не довіряє ні одному чоловікові і вважає себе не гідної чоловічого щирого кохання, оскільки ще в дитинстві її батько не зміг їй цього дати.

Невірне тлумачення, неусвідомлений травматичний досвід, почуття слабкості та безпомічності, які сильно затаїлися на рівні підсвідомості дитини мають великий вплив на стан людини у кризових станах та заважають тверезо оцінювати ситуацію та затягують, а, інколи, і не уможливають знаходження самостійно вірних рішень і потребують допомоги спеціалістів, які повинні ретельно дослідити причини кризового стану та дати професійні рекомендації щодо їх вирішення.

Наразі ми спостерігаємо щорічні зростання інтенсивності сучасного ритму життя та відповідні збільшення нервово – психологічних навантажень на особистостей. Кризові стани зменшують працездатність людей, що автоматично приводить до матеріальних втрат, а це, в свою чергу, автоматично приводить до появи депресивного стану та погіршення

здоров'я.

Тому важливим є розробка методик психологічної допомоги людині, соціальній групі, суспільству, що знаходяться у стані життєвої кризи, та проблема профілактики життєвої кризи, коли суспільство попереджає такий стан у людини завдяки своєчасним діям. Актуальність психологічної допомоги у вирішенні кризових станів людей є сучасним завданням практичної психології і предметом багатьох наукових досліджень. Це проблемне поле дуже багатозначне. Йому присвячені роботи: О. О. Байєра (життєві кризи особистості) [4]; В. М. Заїки (моделювання особистісних трансформацій при кризових станах особистості) [5]; С. Д. Максименка, Т. Б. Ільїної (вікові кризи) [6]; О. П. Саннікової, О. В. Кузнецової (проблеми адаптивності особистості) [7], Т. М. Титаренко (кризове психологічне консультування) [8]; Е. Фрома (людська деструктивність) [9] та багатьох інших.

Незважаючи на довготривалі дослідження предмету, в літературі немає однозначної думки щодо визначення даного терміну, його класифікації та авторитетних і однозначних методів подолання життєвої кризи.

Одностайні вчені в тому, що кризи можливо поділити на такі, що виникають завдяки зовнішнім чинникам та такі, що є суто психологічними, при цьому, психологічні мають градацію на нормативні, а саме – закономірні, вікові та інші та ненормативні [6; 10].

Життя людини складається з певних періодів, етапів чи стадій, завершення яких і перехід до інших уже містить певні ознаки кризи, оскільки, є момент виходу зі зручного і звиклого стану до невідомого. У віковому сенсі, наприклад, це закінчення школи, та вибір майбутнього – професії, місця проживання і таке інше. В сенсі особистого життя – крок утворення шлюбу, народження дитини, проблеми, пов'язані з розлученням. Всі ці моменти є кризовими для психічного стану людини. Вони важко переносяться та, як наслідок, можуть привести до психологічного злому особистості та хвороби фізичної чи, навіть, психічної.

Вікові кризи відносять до категорії нормативних або прогресивних [6; 10], оскільки, з ними зіштовхуються майже всі особистості.

До ненормативних криз відносять кризи ситуаційні – війна, руйнування, крадіжка майна, зрада, загибель домашньої тварини, а також до них відносяться криза розвитку й криза життя. Але, як ми бачимо у сьогоденні, саме ненормативні кризи приводять до найтяжких наслідків та саме при такої ситуації феномен життєвої кризи найважче перебороти та в цьому випадку життєву кризу складно не допустити профілактичними мірамаи. Можливо тільки послабити вплив життєвої кризи на стан людини в сучасному суспільстві. Ненормативні кризи пов'язані з особливостями людського існування й постійними змінами в житті людини, з деструктивною руйнуючою політикою декількох країн.

Аналіз літератури показує різні погляди на проблему щодо співвідношення кризового стану з загальною системою кризи особистості як такої.

Також не існує єдиної думки вченої спільноти по додержанню причино-наслідкового закону щодо психологічних переживань кризового стану індивідуумаи. Вчені не можуть знайти єдиних відповідей на питання чому різні суб'єкти так по - різному реагують на одні й ті самі обставини, а також – чому один і той самий суб'єкт в різні часи так по – різному реагує на одну й ту саму ситуацію. А саме глибинне розуміння цих фактів дасть можливість розробити алгоритми психологічної допомоги.

Так, деякі науковці відзначають вплив виключно несприятливих зовнішніх обставин, інші наголошують на накопиченні внутрішніх проблем. Проте, більшість переконана, що переживання зумовлені кризою, «лягають» на вже підготовлений ґрунт [3].

Таким чином, вирішення проблем феномену кризових станів людини є достатньо складним завданням. При цьому, в пріоритеті має бути пізнання глибинно-психологічної зумовленості переживання життєвої кризи суб'єктом та знаходження найвагоміших аргументів, що мають максимально допомогти суб'єкту вийти з кризового стану.

На думку М. І. Варій [6] життєві кризи особистості – це життєва фаза, коли людина знаходиться між минулою, теперішньою та майбутньою версією себе. Життя завжди готує кожному з нас все нові й нові випробування. Всі ми час від часу потрапляємо в такі життєві ситуації , які ніби

спеціально створені для того, щоб допомогти нам усвідомити щось важливе, що залишалось поза увагою у наших буднях. Наша головна задача в таких ситуаціях не зосереджуватися на питанні – чому саме на мене це все звалилося, за що це саме мені? А на питаннях – для чого мені надана дана ситуація, що вона мені показує і підказує, як мені правильно поступити в ці ситуації та яке прийняти рішення буде адекватним?

Людина кожен мить свого життя робить вибір і приймає рішення, від яких потім і складається її подальший життєвий шлях. Саме складні ситуації зумовлюють нас до розширення можливостей і саморозвитку. Абсолютно правильно поступають ті, хто в будь-якій кризовій ситуації знаходить позитивні моменти, вбачає урок для себе, робить правильні причини – наслідкові співвідношення, виявляє позитивний досвід і потім використовує його для того, щоб «не ставати на ті самі граблі». Саме в кризових ситуаціях проявляються морально-етичні цінності людини, вольові властивості особистості, вміння тверезо оцінювати ситуацію та приймати адекватні рішення.

Саме в цьому сенсі, на наш погляд і є «феномен життєвої кризи» – з одного боку, нібито «все погано» – життєві ускладнення, депресія, шок; але, з іншого боку – можливість проявити свою особистість, морально – етичні і вольові властивості індивідуума.

З нашої точки зору, феномен життєвої кризи дуже швидко трансформується в духовно-моральну кризу суспільства, що може привести до руйнації «Я» людини, кризовому стану всіх ланок суспільства. Тому важливим є соціопсихологічний стан особистості, її соціопсихологічна картина світу. Отже, та «злаякісна агресія» (Е. Фромм), яку в сучасному світі «випльовує» Російська Федерація, погрожує всьому світу, порушує соціопсихологічну картину світу особистості. Ми вважаємо необхідним у цієї ситуації: 1) докорінне змінне морально-етичного стану духу Російської Федерації (як показує практика Другої світової війни, можливо й примусове); 2) розробка теоретико-методологічного апарату дослідження життєвої кризи; 3) створення системи адаптивності особистості (частина чого вже створена [7; 11; 12]; 4) дослідження можливостей концептуального подолання

життєвої кризи сукупністю соціопсихологічних, соціокультурних, соціоекономічних засобів.

Литература

1. Василюк Ф. Е. *Психологія переживання*. Київ : Наукова думка, 1994. 200 с.
2. Бондаренко А. Ф. *Психологічна допомога: теорія і практика : навчальний посібник*. Київ : Укртехпрес, 1997. 216 с.
3. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э.Э. *Кризисы профессионального становления личности*. Психологический журнал. 1997. № 6. С. 35-45.
4. Байер О. О. *Життєві кризи особистості: навчальний посібник*. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.
5. Заїка В. М. *Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01*. Луцьк, 2015. 20 с.
6. Максименко С. Д., Ільїна Т. Б. *До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційних характеристик сучасного психолога. Практична психологія та соц. робота*. 1999. № 1. С. 2-6.
7. Санникова О. П., Кузнецова О. В. *Системний аналіз адаптивності личности*. Одеса: Изд-во ВМВ, 2017. 392 с.
8. Титаренко Т. М. *Кризове психологічне консультування: програма навч. курсу*. Київ : Міленіум, 2009. 64 с.
9. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности*. М. : Республика, 1994. 447 с.
10. Осипова А. А. *Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях*. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. 315 с.
11. Орленко І. М. *Філософія соціальної дезадаптації особистості / Філософія: Підручник*. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 372-293.
12. Borinshtein Y., Atamaniuk Z., Ortynska N. *Education: Dialogical Searchand Socio-Cultural Adaptation*. Наука і освіта. 2017. № 12. С. 140-145.

УДК: 159+153.8+155.25

РЕСУРСНІ МОЖЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Скловський І. З.

*доктор філософських наук, доцент кафедри філософії,
соціології та менеджменту соціокультурної діяльності,
Університет Ушинського*

Лемищук Г. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У даній статті викладено результати дослідження мотивації як ресурсного чинника саморозвитку особистості, яка спонукає особистість і спрямовує її до подальшого розвитку.

Доведено, що мотивація завдяки своїм психологічним характеристикам, забезпечує центрування внутрішнього простору особистості, її активності, формує смисловий напрямок її подальшого життєвого шляху.

Психодіагностичний комплекс дослідження склали методика: «Методика дослідження саморозвитку особистості» С.Б. Кузікової та Б.О. Кузікова; «Методика діагностики мотиваційної структури особистості» В.Е. Мільмана. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS21.0 for Windows. Використовувались кількісний (кореляційний) та якісний (метод «асів» і метод «профілів») аналізу даних.

В результаті проведеного кореляційного аналізу визначено значущі зв'язки між показниками саморозвитку та показниками структурних компонентів мотивації, описано психологічні характеристики мотивації осіб з високим та низьким рівнями саморозвитку.

Ключові слова: саморозвиток, особистість, мотивація, детермінанти, психологічні особливості.

Актуальність дослідження зумовлена вивченням потенційних можливостей особистості, що спонукають її до подальшого саморозвитку. В умовах сучасного мінливого світу (при економічній кризі, важкій ситуації на політичній арені, постійних соціальних ризиках) з надлишком нової інформації

при наявності інтернету й різних гаджетів, людина сама повинна змінюватися й розвиватися, щоб не відставати від рівня науково-технічного прогресу й інших змін у світовій політичній і соціальній сфері.

У психологічній науці останнім часом активно розробляються напрямки вивчення особистості, як системи, яка самозмінюється, саморозвивається, як суб'єкту, автору свого життєвого шляху, який вибирає у кожний наступний момент часу не лише засоби поведінки, але і шляхи розвитку самого себе.

На теоретико-методологічному рівні проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення у працях таких вітчизняних дослідників як Г. О. Балл, М. Г. Вієвська, О. В. Гандабура, С. Б. Кузікова, В. Ф. Моргун, Г. М. Полоз, Т. В. Тихонова та інших.

Дослідження проблеми саморозвитку здобуває особливу актуальність у зв'язку з підвищенням вимог до особистісної компетентності людини, її здатності самовдосконалюватися. Робота особистості над змінюванням і самовтіленням є діяльністю, яка максимально осмислена, позитивна для особистості і соціуму. У зв'язку з цим виникають питання стосовно ресурсних можливостей саморозвитку, тих аспектів, які є найбільш значущими у даному процесі.

Можна висловити припущення, що саморозвиток дозволяє людині бути успішною і досягати вершин в її особистісній і професійній діяльності завдяки мотивації. На думку видатного психолога Абрахама Маслоу, мотивація саморозвитку базується на прагненні людини до розвитку природних здібностей, удосконалення наявних позитивних якостей. Ця мотивація спонукає особистість прикладати максимум вольових зусиль для повного розвитку і реалізації здібностей, керуючись потребою відчутти компетентність у певній сфері. Саморозвиток дає людині відчуття власної значущості, можливості бути самим собою (Маслоу, 2012).

Мотивація саморозвитку вимагає від кожної особистості певної рішучості у подоланні досягнутої у минулому умовної стабільності, відмови від комфортного спокою. Вона виступає як внутрішній рушійний чинник самореалізації особистості, забезпечує центрування внутрішнього простору особистості, формує смисловий напрямок життєвого шляху, активність і

продуктивність діяльності, викликаючи людини певне емоційне задоволення. Хоча при саморозвитку часто виникає внутрішній конфлікт мотивів, а рух вперед вимагає насильства над собою. Зазначене зумовило нас до припущення, що мотивація може бути однією із складових потенційного ресурсу саморозвитку особистості.

Отже, метою даної роботи є викладення результатів теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей мотивації осіб з різним рівнем саморозвитку.

Дослідження проводилось на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». До вибіркової сукупності увійшли студенти фізико-математичного факультету заочної форми навчання. Всього 36 осіб у віці 23-45 років.

Психодіагностичний комплекс склали методики: «Методика дослідження саморозвитку особистості» С. Б. Кузікової та Б. О. Кузікова; методика діагностики мотиваційної структури особистості» (В. Е. Мільман). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0 for Windows. Використовувались кількісний (кореляційний) та якісний (метод «асів» і метод «профілів») (Саннікова, 1995) аналізи даних.

В табл. 1 презентовано значимі коефіцієнти кореляції між показниками саморозвитку і мотиваційної структури особистості.

Отже, аналіз таблиці виявив значущі як додатні, так і від'ємні зв'язки між показниками саморозвитку і мотивації. Так показник потреби в саморозвитку (ПС) має додатні зв'язки з показниками підтримки життєзабезпечення (П), фрустрації астенічного типу (Фаст), реальної мотивації (РМ) ($p < 0,01$), ДА (ділової активності), СС (соціального статусу), Еаст (емоційних переживань астенічного типу), ЗЖМ (загальножиттєвої мотивації) ($p < 0,05$).

Від'ємні значення, стосовно показника ПС (потреби в саморозвитку), виявили показники Фст (фрустрація стенічного типу) ($p < 0,01$) та ТА(творчої активності) ($p < 0,05$). Це можна пояснити значущістю потреб у повазі, в афіліації, в досягненнях для підтримки усвідомлення особистістю необхідності саморозвитку та самовдосконалення.

Таблиця 1

**Значимі коефіцієнти кореляції між показниками
саморозвитку та мотиваційної структури особистості**

Показники мотиваційної структури	Показники саморозвитку особистості			
	ПС	УС	МС	ЗПС
П	326**	214*		252**
ДА	223*			
СС	217*			
ТА	-242*	345*	-254*	
СК			-227*	
Еаст	298*		382**	431**
Фаст	369**			212*
Фст	-260**	-157*	-113*	-227**
РМ	263**		-112*	216**
ЗЖМ	305*			

*Примітка.1) Коми та нулі опущені; ** – значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,01$, * – значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$; 2) Умовні скорочення показників саморозвитку особистості: ПС – потреба в саморозвитку; УС – умови саморозвитку; МС – механізми саморозвитку; ЗПС – загальний показник саморозвитку; 3) Умовні скорочення показників мотиваційної структури особистості: П – підтримка життєзабезпечення; ДА – ділова активність; СС – соціальний статус; ТА – творча активність; СК – суспільна корисність; Еаст – емоційні переживання астенічного типу; Фаст – фрустрація астенічного типу; Фст – фрустрація стеничного типу; РМ – реальна мотивація; ЗЖМ – загальножиттєва мотивація; ПЖЗ – підтримка життєзабезпечення.*

На рівні $p < 0,05$ встановлено додатній зв'язок показника УС (умови саморозвитку) з показниками П (підтримка життєзабезпечення) і ТА (творча активність); від'ємний зв'язок з показником Фст (фрустрація стеничного типу) ($p < 0,05$), що пояснюється позитивністю самосприйняття, активною життєвою стратегією. Показник МС (механізми саморозвитку)

виявив додатній зв'язок з показником East (емоційні переживання астеничного типу) ($p < 0,01$), а з показниками ТА (творча активність), СК (суспільна корисність), Фст (фрустрація стеничного типу), РМ (реальна мотивація) – від'ємний зв'язок на 5% рівні. Це свідчить про те, що прагнення до автентичності та рефлексія складають основу особистого саморозвитку людини, спонукаючи її до емоційних переживань, усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним «Я», розвитку здатності до самотворення.

Показник ЗПС (загальний показник саморозвитку) має додатні зв'язки з показниками П (підтримка життєзабезпечення), East (емоційні переживання астеничного типу), РМ (реальна мотивація) ($p < 0,01$), Фаст (фрустрація астеничного типу) ($p < 0,05$), а також від'ємний зв'язок з Фст (фрустрація стеничного типу) ($p < 0,01$). Самопізнання, потреба особистісного зростання, інтерес до навколишнього, внутрішнього світу свого та інших людей, активність життєвої стратегії зумовлені ініціативою, пізнавальною активністю, внутрішньою вмотивованістю досліджуваних, що є характеристикою досліджуваних як суб'єктів життєдіяльності і особистісного саморозвитку.

Отже, результати кореляційного аналізу показали наявність психологічних особливостей мотиваційної сфери у осіб, котрі різняться рівнем саморозвитку. Для того, щоб цю наявність розглянути більш детально, був застосований метод «асів» (Санникова, 1995), за допомогою якого із усієї вибірки досліджуваних за композитною оцінкою було сформовано дві групи: (С+) – група осіб ($n=9$) з високим значенням загального показника саморозвитку (ЗПС) і (С-) – група осіб ($n=5$) з низьким значенням загального показника саморозвитку. На рис. 1 надано профілі мотиваційної структури осіб зазначених груп.

Профілі мотивації представників обох груп розташовані неначе «дзеркально» на площині відносно середньої лінії ряду (50-й перцентиль), але є і точка їх перетину у зоні «комфорту». На осі ОХ відкладені показники мотивації, на осі ОУ – значення даних показників, виражені у перцентильях. На площині вище середньої лінії розташовано профіль осіб з високими значеннями показників мотиваційної структури, нижче середньої лінії ряду – профіль осіб з низькими

значеннями. Візуальний аналіз отриманого співвідношення свідчить про певні розбіжності значень в структурі мотивації досліджуваних. В обох випадках можна говорити про експресивний тип мотивації.

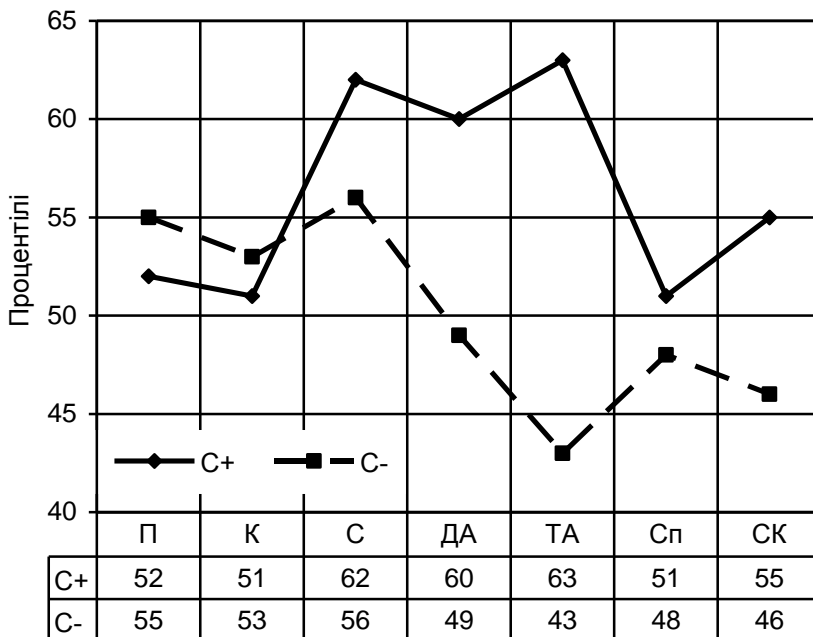

Рис. 1. Профілі мотиваційної структури груп осіб з різним рівнем саморозвитку

Так, у осіб групи з *високим рівнем саморозвитку* більш виражене прагнення до підтримки і посилення соціального статусу(С). Їм властива потреба у безпеці, необхідність завоювання авторитету серед свого професійного оточення (ДА), демонстрація своїх здібностей, творча активність (ТА), постійне самовдосконалення, прояв активності у життєдіяльності, честолюбство. Вони володіють пошуковою активністю, толерантністю до нового, що у професійній сфері реалізується у просуванні кар'єрними сходами. Такі особи схильні вибирати професію, виходячи з перспектив, які відкриває майбутня спеціальність.

Представники групи з *низьким рівнем саморозвитку*

демонструють тенденцію до самореалізації (П), схильність займатися громадською діяльністю, планування формування свого дозвілля (К), бажання досягти високих результатів у навчальній або професійній діяльності, у міжособових стосунках (Сп). Вони не переносять бездіяльності, тому ділова активність займає важливе місце у їх житті (ДА), завдяки чому реалізується тенденція до поступового самовдосконалення. Поведінка осіб з низьким рівнем саморозвитку спрямована на уникнення всіляких труднощів, орієнтована на пошук найбільш простих способів вирішення конфліктів. Дані особи намагаються по можливості уникати складного шляху досягнення цілей, оскільки це вимагає серйозних вольових зусиль. Навпаки, всі зусилля концентруються на тому, щоб відчувати себе безтурботно, в звичній ситуації. Вільний час даних людей, зазвичай, цілком присвячений розвагам. Позитивні сторони мотиву комфорту в тому, що такі люди спокійні, люблять затишок і вважають за краще підтримувати довготривалі стосунки (Ск).

Таким чином, можна зробити висновок, що саморозвиток і мотивація як психологічні характеристики особистості взаємно підсилюють одна одну, що необхідно враховувати при аналізі перспектив становлення особистості.

Література

1. Кузікова С. Б. *Психологія саморозвитку* : [навч. посіб.] / Сум. держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. Суми : МакДен, 2011. 149 с.
2. Лосева Н. М. *Саморозвиток викладача вищої школи* : [навч. посіб.]. Донецьк : Дон. НУ, 2003. 336 с.
3. Маслоу А. *Мотивация и личность* / 3-е изд. СПб. : Питер, 2012. 352 с.
4. Санникова О. П. *Эмоциональность в структуре личности* : [Монографія]. Одесса : Хорс, 1995. 264 с.

ПРОЯВИ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ОСІБ З РІЗНОЮ МОТИВАЦІЄЮ ДОСЯГНЕННЯ

Меленчук Н. І.

*кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Лесніченко Т. Ю.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У цій статті розглядаються результати емпіричного дослідження самооцінки осіб з переважанням різних мотивів мотивації досягнення. Самооцінка розглядається як форма прояву самосвідомості та її ставлення до своїх здібностей, можливостей, якостей, діяльності тощо. Мотивація досягнення вивчається як потреба долати перешкоди та добиватися високих показників у праці, самовдосконалюватися, змагатися з іншими і випереджати їх, реалізовувати свої таланти і цим підвищувати самоповагу. Для діагностики самооцінки використовувалася «Методика самооцінки особистості» О.І. Моткова. Вивчення рівня мотивації досягнення здійснювалось за допомогою методики «Діагностика мотивації досягнення» А. Мехрабіана. Використання якісного аналізу дозволило вивчити психологічні особливості самооцінки у осіб з різною мотивацією досягнення. Встановлено, що особи з домінуванням мотиву прагнення успіху характеризуються підвищеною самооцінкою, а особам з домінуванням мотиву уникнення невдачі властива занижена самооцінка. Показано, що мотивація досягнення виступає в якості чинника самооцінки особистості.

Ключові слова: мотивація досягнення, мотив прагнення успіху, мотив уникнення невдачі, самооцінка, адекватність, особистість, індивідуально-психологічні відмінності.

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день, в епоху соціального впливу на особистість, питання прагнення до досягнення успіху досить актуальне. Визначення життєвих позицій, відповідальність за прийняття рішень, усвідомлення себе як суб'єкта діяльності формується у процесі соціалізації.

Спрямованість та активність особистості значною мірою залежать від мотивації досягнення. Мотивація досягнення визначає прагнення людини виконувати свою справу на високому рівні, виявляючи свій потенціал та здібності, спрямована на кінцевий підсумок та за своєю суттю орієнтована на ціль. Постановка цілі формує результат вибору рішень та планів. Результат досягнення успіху або прояву невдач вказує на те, наскільки особистість задоволена чи не задоволена собою та своєю діяльністю, що в значній мірі залежить від рівня самооцінки.

Успіх людини в будь-якій діяльності значною мірою залежить від здібностей людини і її прагнення досягти високих результатів, тобто від мотивації досягнення. Сама природа мотивації досягнення, компоненти, що характеризують її, свідчать про те, що вона ефективно впливає на формування особистості і тому є важливим засобом реалізації професійних цілей.

В літературі існують різні підходи вивчення властивостей самосвідомості, адекватності самооцінки, як психологічного феномену, його структури і функцій «Я-концепції». Вони представляють як теоретичний, так і практичний інтерес у зв'язку з формуванням життєвої позиції людини. Оскільки мотивація базується на самооцінці та значною мірою обумовлена нею, доцільно буде дослідити наскільки такий взаємозв'язок впливає на динаміку розвитку особистості.

Дослідження проблеми самооцінки у вітчизняній психології пов'язане з іменами Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейна, Є. А. Срібнякової, Л. С. Славиною тощо. Вони присвячені вивченню рівня домагань особистості, їх впевненості чи невпевненості у собі та пов'язаних із цими особливостями їх самооцінці. Проблемою мотивації у вітчизняній психології займалися представники діяльнісного підходу: О. М. Леонтьєв, Б. Г. Ананьєв, а також представники школи С. Л. Рубінштейна та Д. М. Узнадзе.

Самооцінка – компонент самосвідомості, що включає поряд зі знаннями про себе, оцінку людиною самого себе, своїх здібностей, моральних якостей та вчинків. Цей феномен займає в структурі особистості центральне утворення. Вона головним чином визначає, наскільки особистість є соціально адаптованою, наскільки вона здатна регулювати свою

поведінку і діяльність [10, с. 21] Самооцінка – суб'єктивне утворення в людській психіці, але воно є відображенням норм і оцінок, що існують в суспільстві та в міжособистісних відносинах. Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, із прагненням людини знайти своє місце в житті, ствердити себе як члена суспільства в очах навколишніх і у своїх власних [10]. На думку А. І. Липкіної, самооцінка є ставленням людини до своїх здібностей, якостей, можливостей, а також до зовнішнього вигляду [4].

Рівень загальної самооцінки, як зазначає більшість авторів, не впливає на суму окремих самооцінок і не тотожний їй [9]. Тож у наукових джерелах досить часто постає питання чи можлива взагалі об'єктивна самооцінка. Звідси впливає необхідність виділення такої характеристики самооцінки, як її адекватність. Адекватність самооцінки є ступенем її реалістичності того, як оцінює себе людина. Чим більше відповідність між реальністю та самооцінюванням, тим більш адекватною буде самооцінка особистості. При цьому ступінь адекватності самооцінки може по-різному поєднуватися з її рівнем, наприклад, високий рівень самооцінки та низька адекватність. У такому разі можна говорити про неадекватно завищену самооцінку [3].

Теоретичний аналіз літератури показав, що самооцінка, головним чином, може визначати рівень соціальної адаптації особистості, регулюючи її поведінку та діяльність. Адекватна самооцінка полягає у критичному ставленні до себе, об'єктивній оцінці своїх можливостей, у вмінні самостійно ставити перед собою реальні цілі і відмовлятися від неспроможних гіпотез.

Вітчизняні психологи розглядають самооцінку, насамперед, в контексті діяльності людини. Так, з точки зору О. М. Леонтьєва, самооцінка є однією з визначальних умов, завдяки якій індивід стає особистістю. Вона виступає у індивіда в ролі мотиву, спонукає відповідати рівню його очікувань, вимогам оточуючих і рівню власних домагань [1].

Феномен прагнення до успіху в психологічній літературі в основному розглядається у контексті мотивації досягнення, в якій у кожної людини переважає один з двох мотивів – мотив прагнення до успіху або мотив уникнення невдач. Мотивація

досягнення є одним із різновидів мотивації діяльності, яка пов'язана з потребами індивіда долати перешкоди та добиватися високих показників у праці, змагатися з іншими і випереджати їх, самовдосконалюватися, реалізовувати свої таланти і цим підвищувати самоповагу [11].

Мотивація досягнення успіху – це стратегія поведінки людини, коли вона орієнтована на активність, досягнення результату, вживає різні дії, здатна до ризику, не боїться помилок. Мотивація уникнення невдачі передбачає іншу особливість поведінки людини: пасивність, страх помилок і невдач, страх ризику, уникнути прийняття відповідальних рішень [5, с. 317].

Адекватна позитивна самооцінка дуже важлива для досягнення успіху в житті. Поведінка тих людей, які прагнуть успіху, і тих, хто намагається уникати невдач, істотно відрізняється. Люди, які мотивовані на успіх, зазвичай ставлять собі певні позитивні цілі, досягнення яких однозначно розцінюється як успіх. Вони щосили намагаються досягти успіху. Такі люди активно входять у діяльність, обирають відповідні способи для досягнення мети найкоротшим шляхом.

У проведених дослідженнях отримані дані, які свідчать, що успішність діяльності залежить від уявлень особистості про свої здібності не менше, ніж від самих цих здібностей. Людина з нормальною самооцінкою зазвичай успішна у житті. Вона відчувається удачливою та щасливою, позитивно ставиться і до себе, і до оточуючих [7].

Міра зв'язку мотивації досягнення та самооцінки дуже щільно досліджена У. Джеймсом. Автор вивів формулу, яка показує залежність самооцінки людини від її домагань. Так, зазначено, що прагнення підвищення самооцінки може реалізовуватися двома способами: людина може або підвищити претензії, щоб пережити максимальний успіх, або знизити їх, щоб уникнути невдачі. У разі успіху рівень вимог зазвичай підвищується, людина виявляє готовність вирішувати складніші завдання, в ситуації неуспіху – відповідно, знижується [2].

Враховуючи вищесказане, ми припустили, що у осіб з домінуванням мотиву досягнення успіху прояви самооцінки будуть істотно відрізнятися у порівнянні із особами, у яких

домінує мотив уникнення невдачі.

Отже, метою статті є викладення результатів теоретико-емпіричного дослідження особливостей самооцінки у осіб з переважанням різних мотивів мотивації досягнення.

Організація та методи дослідження. З метою вивчення специфіки самооцінки у осіб з різним рівнем мотивації досягнення нами було проведено емпіричне дослідження. Цю задачу дозволив вирішити якісний аналіз, заснований на використанні методів «асів» і «профілів» [8]. Вибірку склали здобувачі другої вищої освіти Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського». Всього у дослідженні взяло участь 50 осіб у віці від 25 до 45 років.

Відповідно до поставленого завдання у даному дослідженні використано такі методики: «Методика самооцінки особистості» О. І. Моткова (модифікація методики Б. А. Сосновського) [6] і методика «Діагностика мотивації досягнення» А. Мехрабіана [11].

«Методика самооцінки особистості» О. І. Моткова дозволяє вивчити загальний рівень самооцінки позитивного розвитку особистості, самооцінку окремих факторів та якостей особистості, а також її адекватність чи неадекватність [6].

Методика «Діагностика мотивації досягнення» А. Мехрабіана спрямована на вивчення двох мотивів особистості: прагнення успіху і мотиву уникнення невдачі. З'ясовується, який із двох мотивів у людини домінує. Високі показники за результатами тестування означають, що прагнення досягнення успіху виражено в більшій мірі, ніж уникнення невдачі, а низькі показники – навпаки [11].

У даному дослідженні аналізується той аспект індивідуальних відмінностей в мотивації досягнення, який відображає її кількісні параметри, тобто рівень виразу цієї властивості. За цим критерієм нами було виокремлено із загальної вибірки дві групи осіб: групу осіб з домінуванням мотиву прагнення успіху (значення мотивації досягнення вище 75-ого процентіля) і групу осіб з домінуванням мотиву уникнення невдачі (значення мотивації досягнення нижче 25-ого процентіля).

Результати дослідження та їх обговорення.

На рис. 1. представлені профілі, що відображають прояви самооцінки у осіб з домінуванням мотиву прагнення успіху (ГрПУ+) і домінуванням мотиву уникнення невдачі (ГруН-).

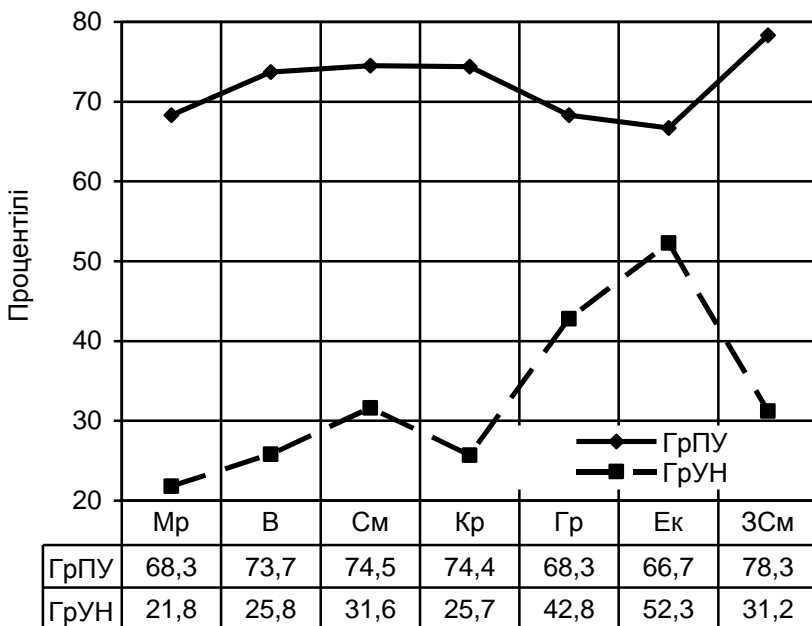

Рис. 1. Профілі самооцінки осіб з домінуванням мотиву прагнення успіху (ГрПУ) і домінуванням мотиву уникнення невдачі (ГруН)

Примітка: 1) ГрПУ (n=12) – група осіб з домінуванням мотиву прагнення успіху; ГруН (n=12) – група осіб з домінуванням мотиву уникнення невдачі; 2) умовні позначення показників самооцінки: Mr – моральність, V – воля, См – самостійність та почуття реальності, Kr – креативність, Gr – гармонійність, Ek – екстраверсія, ЗСм – загальна оцінка позитивних аспектів особистості.

Значення, відмічені на даному графіку, є середнім арифметичним значень конкретного показника, одержаного представниками групи, що відносяться до певного типу. На осі ОХ відкладені показники самооцінки, на осі ОУ – процентілі. Середня лінія ряду проходить через крапку 50 процентілей. Значення показників, що знаходяться в площині вище за

середню лінію ряду, свідчать про достатній вираз того або іншого показника. Вище за 75-й процентиль розташовуються значення, що характеризують високий ступінь виразу показників, що вивчаються. Значення нижче середньої лінії ряду свідчать про слабкий вираз або невираз (нижче 25-го процентіля) відповідних показників самооцінки в профілі. Кількісно-якісне поєднання показників самооцінки визначають її індивідуальну специфіку.

Як видно, показники самооцінки першої групи знаходяться у просторі додатного полюсу, другої – переважно у просторі від'ємного плюсу. Тепер розглянемо особливості самооцінки у осіб з домінуванням мотиву прагнення успіху (ГрПУ).

Найбільше відхилення від середньої лінії ряду, причому у бік високих значень в профілі даної групи осіб спостерігається за наступними показниками: загальна оцінка позитивних аспектів особистості (ЗСм+), самостійність та почуття реальності (См+) і креативність (Кр+). Висока виразність більшості показників самооцінки у осіб з високим рівнем мотиву прагнення успіху свідчить про підвищену самооцінку і наявність амбіцій. Ці особи висувають незвичайні ідеї, що відхиляються від традиційних форм мислення; вони здатні швидко приймати рішення при виникненні завдань та ситуацій, але нестандартно і оригінально. Представникам даної групи осіб характерна наявність сили волі, самовладання, самоконтролю й відповідальності за свої дії, що неодмінно підвищує їхню успішність під час вирішення професійних завдань.

Найбільше відхилення від середньої лінії ряду у бік низьких значень в профілі групи осіб з домінуванням мотиву уникнення невдачі (ГрУН) спостерігається за такими показниками: моральність (Мр-), воля (В-) і креативність (Кр-). Цим особам не властива сила волі, самовладання, вони не виявляють нестандартності і оригінальності під прийняття рішень. Мотив у представників даної групи осіб характеризується через усвідомлення «потрібно» і пов'язаний із зовнішньою стороною процесу, орієнтований на формальний успіх, досягнення оцінного результату. Отримані дані свідчать про те, що представники цієї групи осіб

характеризуються переважно заниженою та неадекватною самооцінкою.

Висновки. Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило встановити, що групи осіб з різним мотивом досягнення успіху відрізняються специфікою самооцінки, що підтверджує вихідне припущення.

Література

1. Бодалев А.А. *Личность и общение: Избранные психологические труды*. М.: Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.

2. Джемс У. *Личность. Психология самосознания*. Самара, 2000. С. 7-45.

3. Кольшко А.М. *Психология самоотношения: учебное пособие*. Гродно : ГрГУ, 2004. 102 с.

4. Липкина А.И. *Самооценка школьника*. М. : Знание, 1976. 64 с.

5. Макаренко С.С. *Формування мотивації досягнень в структурі мотиваційної сфери особистості вчителя*. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 314-323.

6. Мотков О.И. *Психология самопознания личности: практическое пособие*. М. : Институт развития личности, 1993. 96 с.

7. *Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри: Матер. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (19-21 червня 2019 року, м. Скадовськ) / за ред. І. Я. Жорової, С. О. Моїсєєва*. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. 327 с.

8. Санникова О. П. *Феноменология личности: монография*. Одесса : СМІЛ, 2003. 234 с.

9. *Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія / О. Є. Блинова, С. І. Бабатіна, Т. М. Дудка, А. М. Одінцова та ін. / відпов. ред. Блинова О.Є.* Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. 428 с.

10. Столин В.В. *Самосознание личности*. М. : Изд-во МГУ, 2010. 284 с.

11. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.

УДК: 159.331+922

МОТИВАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Водолазська О. О.

*кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Сорокіна М. І.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У даному повідомленні наведено результати теоретико-емпіричного дослідження мотивації, як чинника психологічного благополуччя особистості. Для діагностики використано методики: «Діагностика мотиваційної структури особистості» - автор В. Е. Мільман; методика «Шкала психологічного благополуччя» - автор К.Ріфф. Встановлено ряд відмінностей в характеристиці психологічного благополуччя осіб з високим і низьким рівнем мотивації, що певною мірою впливає на стабілізацію єдності структурних компонентів особистості.

Ключові слова: психологічне благополуччя, мотивація, особистість, чинники, мотиваційна структура.

Актуальність. Специфіка сучасного життя людей в Україні визначається складними умовами існування, що спонукає особистість до необхідності пошуку подальших умов гармонійного розвитку. Розуміння людини як активного, свідомого суб'єкта усіх видів власної життєдіяльності викликає здатність поєднувати в собі впливи зовнішніх та внутрішніх чинників, тобто суспільного та індивідуального. Провідні мотиви кожного дають можливість цілеспрямовано регулювати взаємодію різних впливів, досягаючи бажаних і суттєвих позитивних змін як у собі, так і в навколишній соціальній дійсності. Визначення належного рівня розвитку мотиваційних процесів є для людини особливою цінністю, оскільки дозволяє їй виявляти певну активність, підтримувати на дієвому рівні свій психічний потенціал, збагачувати своє психологічне благополуччя.

В даний час мотивація як психічне явище трактується по-різному: як сукупність факторів, що підтримують і спрямовують поведінку (Л. Д. Бевзенко, Г. А. Дмитренко); як сукупність мотивів (Р. Р. Бирбих); як спонука, що викликає активність організму (М. Г. Чобітько). Крім того, мотивація розглядається як процес психічної регуляції конкретної діяльності, як процес дії мотиву і як механізм, що визначає здійснення конкретних форм діяльності (А. Г. Бугрименко, Р. А. Пилоян, В. П. Сладкевич).

З огляду на складність, неоднозначність, нелінійність, багатоплановість даного феномену, мотивація визначається як прагнення до психологічного благополуччя. Визначення чинників внутрішньої рівноваги особистості сприяє її адекватній самооцінці та самореалізації. Це є, на наш погляд, важливою умовою ефективності та успішності становлення та подальшого розвитку особистості.

Психологічне благополуччя особистості стає все більш актуальним феноменом у сучасній психологічній науці й практиці. Дослідження психологічного благополуччя представлені у працях таких науковців, як А. Аргайл, Р. Вінховен, А. Вотермен, Е. Дісі, Е. Кологривова, А. Кронік, М. Норман, О. Осадько, Р. Раян, К. Ріфф, П. Фесенко та ін. Психологи розглядають дане поняття як багатокомпонентний феномен, що характеризує ступінь позитивного функціонування особистості, реалізації спектру її мотивів та потенціалу, який симптоматично визначається за допомогою переважання позитивних емоцій, суб'єктивного відчуття гармонії особистості, щастя, задоволеності життям і власними досягненнями.

Незважаючи на досить вагомий внесок учених у розширення знань з проблем мотивації та психологічного благополуччя, особливості мотивації як чинника психологічного благополуччя особистості, розкрито недостатньо.

Метою даного повідомлення є викладення результатів теоретичного вивчення та емпіричного дослідження мотивації як чинника психологічного благополуччя особистості.

Емпіричне дослідження було проведене за допомогою наступного методичного інструментарію: методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» - автор

В. Е. Мільман; методика «Шкала психологічного благополуччя» - автор К. Ріфф.

Вибірку дослідження склали слухачі відділення перепідготовки кадрів за спеціальністю 053 «Психологія» Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». В дослідженні приймали участь 34 особи у віці від 25 до 57 років.

Отримані кореляційні дані стали засадою подальшого дослідження за допомогою якісного аналізу. Метод «асів» дозволив виокремити дві групи досліджуваних, що розрізняються за рівнем мотивації: М+ (n=12) – групу досліджуваних з максимально високими значеннями загального показника мотивації; М- (n=9) – групу представників вибірки з максимально низькими значеннями зазначеного показника. В цих групах за використанням методу «профілів» досліджувались психологічні особливості психологічного благополуччя обстежених з різним рівнем мотивації. Зазначений феномен було розглянуто у системі наступних показників: ПВ – позитивні відносини з оточуючими; Ав – автономія; УС – управління середовищем; ОЗ – особистісне зростання; ЦЖ – цілі життя; Спр – самоприйняття; Баф – баланс афекту; ОЖ – осмисленість життя; ЛВС – людина як відкрита система; ЗПБ – загальний показник психологічного благополуччя.

Отримані профілі специфіки психологічного благополуччя у представників виокремлених груп наочно представлено на графіку (рис. 1). Візуальний аналіз профілів показав, що кожен з них має свою конфігурацію та особливості розташування відносно середньої лінії ряду (50-й процентиль). Нас цікавлять ті показники психологічного благополуччя, які займають протилежні позиції на графіку та відповідно відображають розбіжності рівнів вираженості та комбінації в порівнювальних вибірках.

Найбільші розбіжності виявлено між показниками Баф (баланс афекта) і ЗПБ (загальний показник благополуччя), що говорить про протилежність рівня самооцінки представників визначених груп, різний рівень умінь підтримки стосунків з оточуючими людьми, умінь долати життєві перепони, засвоєння нових навичок, виявлення задоволеністю особистим життям представниками груп осіб з високим (М+ –

мах) та низьким (М- – min) рівнями мотивації.

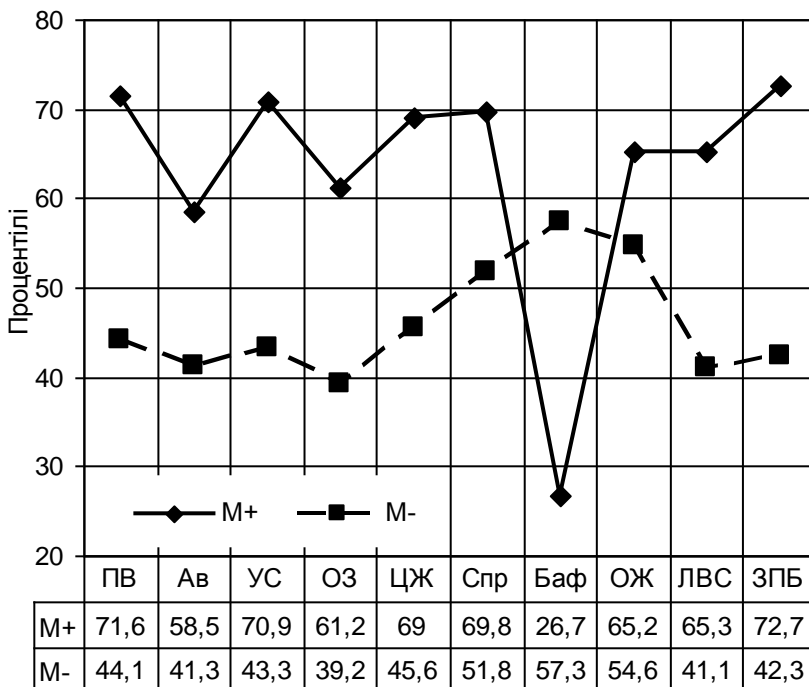

Рис. 1. Профілі психологічного благополуччя груп осіб з різним рівнем мотивації.

В кожному профілі ми виділили ті показники, які найбільшою мірою відхиляються від середньої лінії (50 процентилів) як в бік високих значень (вище середньої лінії ряду), так і в бік низьких значень (нижче середньої лінії ряду). Саме таке їх групування дало можливість встановити розбіжності та описати особливості психологічного благополуччя осіб з різним рівнем мотивації.

Профіль групи осіб з високим рівнем мотивації (М+мах) розташований у площині вище за середню лінію ряду. Високі значення показників свідчать про наявність близьких, приємних, довірливих відносин з людьми, які оточують представників даної групи, про бажання проявляти турботу про інших людей, про здібності до емпатії (ПВ); відчуття упевненості і компетентності в управлінні повсякденними

справами, здатність ефективно використовувати різні життєві обставини, уміння самому обирати і створювати умови, що задовольняють особистісні потреби і цінності (УС). Цим досліджуваним притаманне відчуття осмисленості сьогодення і минулого (ЦЖ). За отриманими показниками дані особи визнають та схвалюють себе, своє «Я», свою поведінку. Сьогодення та минуле сприймаються осмислено, при цьому в оцінюванні себе присутня цілеспрямованість (ОЖ), мотивація на досягнення, висока здатність засвоювати нову інформацію, відкритість новому досвіду, безпосередність і природність переживань (ЛВС). Отже, впевненість у собі і власних силах, почуття особистого благополуччя зумовлюється компетентністю в управлінні повсякденними справами та загальною задоволеністю власним життям.

Профіль групи осіб з низьким рівнем мотивації (М- min) характеризується орієнтацією на думку інших людей, опорою на їх точку зору, нездатністю протистояти соціальному тиску в думках і вчинках (Ав). Їм властиве відчуття нездатності засвоювати нові навички (ОЗ); нездатність інтегрувати окремі аспекти свого життєвого досвіду, формувати цілісне, достатньо реалістичне сприйняття різних аспектів життя (ЛВС). Але при цьому представники даної групи поважно ставляться до себе, позитивно оцінюють своє минуле (Спр). Негативна самооцінка респондентів, незадоволеність обставинами свого життя, відчуття власної нікчемності і безсилля, недостатня здатність підтримки позитивних відносин з оточуючими, невіра у власні сили, недооцінка особистих умінь подолання життєвих перешкод, засвоєння нових умінь та навичок (Баф) пов'язані з наявністю життєвих цілей і присутністю розуміння сенсу життя (ОЖ). Визначені характеристики свідчать про суб'єктивне самовідчуття низького рівня цілісності та осмисленості людиною свого буття, особистісного зростання, відсутність задоволення від досягнення значимих цілей, підтримки та реалізації життєвих потреб, що є необхідними складовими психологічного благополуччя особистості.

Таким чином, за результатами якісного аналізу встановлено відмінності специфіки психологічного благополуччя представників груп з максимально високими та максимально низькими значеннями загального показника

мотивації, складено описову характеристику психологічного благополуччя представників вибірки з різним рівнем мотивації, що підтвердило наше припущення про мотивацію як чинник психологічного благополуччя особистості.

Література

1. *Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : [монографія]. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.*
2. *Маслоу А. Мотивация и личность / 3-е изд. СПб. : Питер, 2012. 352 с.*
3. *Санникова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды. Одесса : СМІЛ, 2003. 256 с.*
4. *Сердюк Л. З. Особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації учіння студентів ВНЗ. Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. 2014. Вип. 687. С. 151-159.*
5. *Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Том 1. М., 1986. 408 с.*

УДК: 159.9

СОЦІАЛЬНА АДАПТИВНІСТЬ ВПЕВНЕНИХ І НЕВПЕВНЕНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Саннікова О. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Пружина М. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

У цьому повідомленні розглядається поняття впевненості і невпевненості в собі як комплексної характеристики в контексті адаптивних можливостей особистості.

Мета статті: презентувати результати емпіричного пошуку індивідуально-психологічних характеристик адаптивності осіб з різним розвитком впевненості в собі.

Проблему впевненості в собі, довіри до себе і до своїх

здібностей у тому чи іншому вигляді можна виявити практично в будь-якій психологічній теорії, яка стосується психології особистості. Те, що люди розрізняються за ступенем впевненості в собі, цілком очевидно. Поняття «впевненість» присутнє у більшості мов світу, в деяких навіть зустрічається кілька термінів для позначення цієї якості особистості. Як психологічне поняття «впевненість у собі» (англійське *assertiveness*, німецьке *Selbstsicherheit*) з'явилося в підручниках психології нещодавно у зв'язку з розвитком психологічної корекції та психотерапії. Практичні психологи та психотерапевти в ході своєї роботи виявили, що більшість невротичних хворих і велика частина звичайних хворих (особливо з серцево-судинною патологією) в тій чи іншій мірі страждають від скутості, самотності, від невпевненості в собі і своєму майбутньому (Майерс, 1997).

Першим, хто серйозно зайнявся цією проблемою, був Андре Сальтер, власник і головний лікар досить великої та багатой клініки неврозів в Америці. Почавши роботу з невпевненими клієнтами в 40-і роки 20-го століття, А. Сальтер узагальнив свій досвід і спробував дати йому теоретичне обґрунтування в своїй книзі «Умовно-рефлекторна терапія». Посилаючись на теорію І. П. Павлова, А. Сальтер припустив, що причиною невпевненості може бути переважання процесів гальмування над процесами збудження, що призводить до формування «гальмівної» особистості, нездатної до відкритого і спонтанного вираженню своїх почуттів, бажань і потреб, обмеженою у самореалізації, ускладнення в контактах з іншими людьми. На думку А. Сальтера, більшість його сучасників в тій чи іншій мірі страждали від такого роду порушення нервового балансу. На основі свого клінічного досвіду автор виділив і описав шість характеристик здорової, упевненої в собі особистості (Кондратюк, 2014). Це емоційність мови, що відповідає відкритому, спонтанному і справжньому висловом у промові всіх випробовуваних почуттів. З точки зору А. Сальтера, впевнена людина відкрита, все називає своїми іменами і не змушує співрозмовника здогадуватися, що ж саме за відчуття стоїть за його словами. По-друге, впевнена у собі людина висловлює почуття спонтанно, тобто в той момент, коли вони виникли. По-третє, впевнена людина говорить саме про ті почуття, які вона

відчуває. Вона не прагне приховати або пом'якшити прояв своїх як позитивних, так і негативних почуттів (Санникова, Кузнецова, 2009).

Стівен Стайн та Говард Бук говорять про експресивність і конгруентність поведінки й мови, що означає ясний прояв почуттів в невербальній площині і відповідність між словами і невербальним поведінкою. Їм не властиво самоприниження та недооцінка своїх сил і якостей, вони здатні без сорому вислуховувати похвалу на свою адресу. Здатність до імпровізації, тобто до спонтанного вираження почуттів і потреб, також характерна впевненим у собі людям (Стівен Стайн, Говард Бук: електронний ресурс).

Слід зазначити, що до початку 70-х років сформувалось уявлення про впевненість як про комплексну характеристику людини, що включає в себе певні емоційні (страх і тривожність); поведінкові, зокрема, дефіцит навичок соціальної поведінки і когнітивні компоненти.

Проте, загальноприйнятого визначення впевненості в собі на сьогоднішній день не існує. Більшість закордонних психологічних словників обмежується описом різних підходів до впевненості. Самі дослідники ретельно уникають чіткого формулювання поняття впевненості в собі (чи вважають сучасний рівень дослідження проблеми недостатнім, щоб давати визначення впевненості). Невпевненість характеризується недостатньо ясними формулюваннями намірів; неповними планами дій; негативною оцінкою результатів дій, що призводять до виникнення дефектних або дефіцитних стереотипів поведінки. Таким чином, на думку Р. Зигмунда, установки по відношенню до власної персони, самовербалізації і самооцінки людини вирішальним чином впливають на поведінку людини, формують тип впевненої або неупевненої поведінки (Кузнецова, 2012; Лісовенко, 2014; Мельничук, 2012).

Що стосується феномену соціальної адаптивності, то він характеризує здатність особистості до внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємин особистості з мікро- і макросоціальним середовищем при змінах у характеристиках цього середовища (Санникова, 2003; Свертілова, 2014).

Адаптивність розглядається як стійка властивість особистостей в контексті континуально-ієрархічного підходу, запропонованого Санніковою О. П. (2003). Цей підхід виокремлює формально-динамічний, змістовно-особистісний і соціально-імперативний рівні адаптивності. В нашій роботі вивчаються показники якісного рівня адаптивності. Якісна її структура представлена як трьох компонентне утворення, що включає когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінковий компоненти, кожний з яких специфічно забезпечує загальний адаптивний ефект. Когнітивний компонент адаптивності виконує функцію віддзеркалення дійсності, що змінюється і це дозволяє, одержувати інформацію про зміни, що відбуваються в середовищі, виробляти раціональну оцінку адаптаційної соціальної ситуації і розуміти її контекст, на підставі знань і минулого досвіду взаємодії з оточуючими передбачати наслідки власних адаптивних дій. Аналіз літературних джерел в якості репрезентативних показників когнітивного компоненту адаптивності дозволив авторові виділити наступні параметри: широта охоплення сигналів соціуму; легкість ієрархізації і розпізнавання сигналів соціуму; точність орієнтації в соціальних очікуваннях. Емоційно-мотиваційний компонент адаптивності характеризується такими показниками, як емоційна стійкість; готовність змінюватися. Поведінковий компонент розглядається як здатність здійснювати адекватні дії в адаптаційній ситуації й охоплює: готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач; готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на досягнення мети (Саннікова, 2003; Саннікова, Кузнєцова, 2009). Кожний з виділених параметрів якісної структури адаптивності є біполярним континуумом, на полюсах якого розташовуються край низькі і максимально високі значення показників. Індивідуальні значення особистості по кожному з параметрів відображають специфіку адаптивності її якісну індивідуальну своєрідність.

В роботі був використаний тест «Впевненість у собі» В. Г. Ромека. Для діагностики формально-динамічних та якісних показників адаптивності як властивості особистості був використаний тест-опитувальник соціальної адаптивності (Ромек, 1996; Саннікова, Кузнєцова, 2002, 2009; Столяренко, 2012). Використовувалися статистичні методи обробки даних,

зокрема, кореляційний аналіз, виконаний за допомогою комп'ютерної програми SPSS21.0 for Windows 10; методи якісного аналізу даних: метод асів, аналіз профілів. У нашому емпіричному дослідженні брало участь 45 осіб – магістрантів-психологів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Дослідження проводилося протягом 2021-2022 навчального року.

В табл. 1 наведені результати аналізу взаємозв'язків між показниками впевненості в собі та адаптивності.

При аналізі взаємозв'язків впевненості в собі з показниками адаптивності встановлено наявність тільки додатних значущих взаємозв'язків між деякими показниками на рівні і 5%, і 1%. Такі показники адаптивності як: ШОСС, ГДМ ЗПА значимо пов'язані з усіма показниками впевненості в собі. Виявлено на значимому рівня зв'язок показника ГПН з такими показниками як ІСК та ЗПВ. Також загальний показник впевненості в собі має зв'язок з показником ЛІСС.

Таблиця 1.

Взаємозв'язки впевненості в собі з показниками адаптивності за «Тест-опитувальником соціальної адаптивності» О. П. Саннікової і О. В. Кузнєцової

Адаптивність	Показники впевненості в собі			
	ВПС	ССм	ІСК	ЗПВ
ШОСС	537**	499**	507**	620**
ЛІСС				330*
ГПН			336*	334*
ГДМ	482**	362*	358*	482**
ЗПА	336*	396**	301*	417**

Примітка. 1) $N = 45$; 2) нулі та коми опущені; 3) * – $\rho \leq 0,05$ (5% рівень значущості); ** – $\rho \leq 0,01$ (1% рівень значущості); 4) умовні позначення показників за тестом «Впевненість у собі» В. Г. Ромека: ВПС – Впевненість у собі; ССм – Соціальна сміливість; ІСК – Ініціатива у соціальних контактах; ЗПВ – загальний показник впевненості в собі (введений нами усереднений показник за яким здійснювалося групування обстежених за цією ознакою); 5) скорочення показників адаптивності: ШОСС –

Широта-вузькість охоплення сигналів соціуму в актуальній адаптаційній ситуації; ЛІСС – Легкість-ускладненість розпізнавання і ієрархізації сигналів соціум; ГПН – Готовність-відсутність готовності до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач; ГДМ – Готовність-відсутність готовності до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети; ЗПА – Загальний показник адаптивності.

Далі, відповідно до мети дослідження, було здійснено угруповання обстежених за рівнем впевненості в собі. За результатами діагностики в загальній вибірці за допомогою метода «асів» були виділені 2 групи осіб, які мали високі (n=5), або низькі (n=4) значення показника впевненості в собі за тестом «Впевненість у собі» В.Г. Ромека. Розглянемо профілі соціальної адаптивності представників досліджуваних груп, що презентовані на рис. 1.

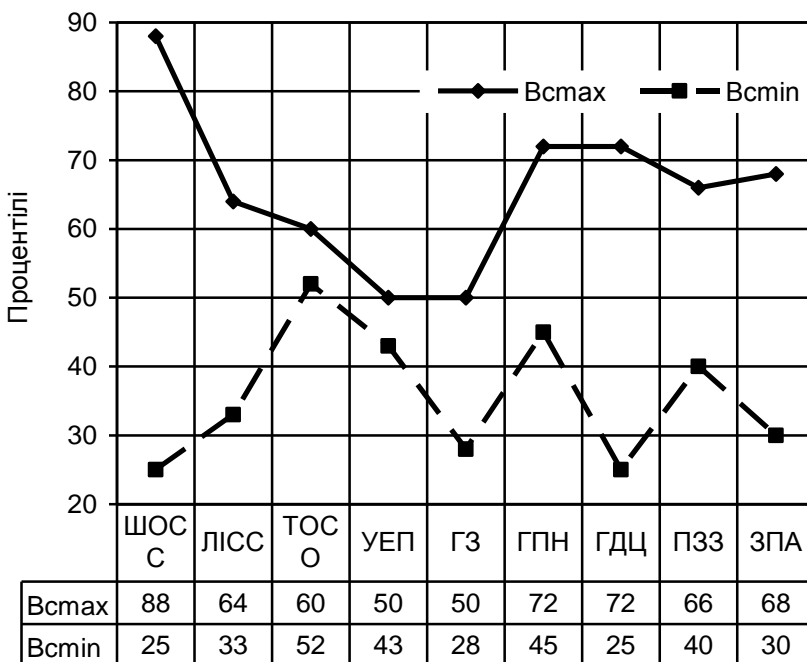

Рис. 1. Профілі соціальної адаптивності груп осіб з різною впевненістю в собі

Примітка: 1) умовні скорочення: ШОСС - широта охоплення

сигналів соціуму, ЛІСС – легкість розуміння ієрархізації сигналів соціуму; ТОСО – точність орієнтації в соціальних очікуваннях, СЕП – стійкість емоційного переживання; ГЗ – готовність змінюватися, ГПН – готовність до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач, ГДЦ – готовність до вчинення дій, спрямованих на досягнення цілі, ПЗЗ – показник загальний задоволеності, ЗПА – загальний показник адаптивності.

На осі ОХ у цьому та наступних рисунках традиційно розташовані показники шкал властивостей особистості, що вивчаються, на осі ОУ їх значення, що надані у обраних одиницях (стенах, станайнах, процентілях, балах). Конкретно, на рис 1 на осі ОХ розміщені показники соціальної адаптивності, на осі ОУ, відповідно, їх значення, що надані у процентілях. Значення, що лежать у площині вище середньої лінії ряду, характеризують високі показники адаптивності.

Про яскраву виразність відповідного показника свідчать значення що наближені до додатного полюсу (четвертий квартал розподілу). Значення показників нижче середньої лінії ряду і які наближаються до від'ємного полюсу (перший квартал розподілу), свідчать про не вираз, або про слабкий вираз показників соціальної адаптивності. Кожне значення – крапка, яка позначає координати відповідного показника, на графіку відповідає середньо арифметичній величині значень відповідних показників.

Аналіз отриманих профілів показав, що кожна досліджувана група осіб – представників різних рівнів впевненості в собі, характеризується специфікою адаптивності, що проявляється як в рівнях, котрих досягають показники, так і специфічному їх поєднанні. Це відбивається, перш за все, в особливостях конфігурації кожного профілю і його розташуванні відносно середньої лінії ряду. Аналіз зведених профілів представників двох груп осіб, що зображені на рисунку 1 свідчать про те, що група осіб з більш високими показниками впевненості в собі має також більші результати з усіх показників адаптивності. Особливо виразна ця тенденція у показника ШОСС – широта охоплення сигналів соціуму.

Отже можна вважати, що в межах нашої вибірки особи з більшою впевненістю в собі є більш адаптивними за усіма ознаками, показниками, що діагностуються обраними методиками.

Висновки:

1. Теоретично встановлено, що впевненість в собі є властивістю особистості, ядром якої виступає позитивна оцінка індивідом власних навичок та здібностей як достатніх для досягнення значущих для нього цілей і задоволення його потреб. Основою для формування такого роду оцінок служить достатній поведінковий репертуар, позитивний досвід вирішення соціальних завдань і успішного досягнення власних цілей (задоволення потреб).

2. Адаптивність розуміється як здатність особистості до внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємин особистості з мікро- і макросоціальним середовищем при змінах у характеристиках цього середовища. Адаптивність розглядається як стійка властивість особистості в контексті континуально-ієрархічного підходу, запропонованого Санніковою О. П.

3. Виділено 2 групи осіб з високою і більш низькою впевненістю у собі (за результатами методики впевненість у собі Ромека). Аналіз результатів дослідження адаптивності у зв'язку з впевненістю в собі за методом профілів дав змогу дійти висновків, що в межах нашої вибірки справедливими є твердження про те, що особи з високою і низькою впевненістю в собі, різняться: особливостями адаптивності, специфікою комунікативної креативності, проявами товарищескості. Аналіз цих двох груп профілів дав змогу скласти психологічний опис впевнених в собі особистостей як більш соціально адаптивних, товариських та тих, яким властива легкість в спілкуванні, схильність до само презентації, комунікативна компетентність у порівнянні з менш впевненими в собі.

Встановлені факти дають можливість говорити про впевненість в собі як характеристику особистості, що впливає на її соціальну адаптацію.

Література

1. Кондратюк С. М. *Впевненість у собі як один з аспектів життєвого успіху студентської молоді. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 76-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_2%281%29__15.*

2. Кузнецова О. В. *Психологічні особливості комунікативної*

креативності у осіб з різною адаптивністю. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2012/NiO_9_2012/1/Kuzn.htm

3. Лісовенко А. Ф. Впевненість у собі осіб з різною схильністю до заздросі. *Наука і освіта*. 2014. № 2. С. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_2_8.

4. Майерс Д. *Социальная психология*. СПб. : Питер-Пресс, 1997.

5. Мельничук С. К. Сутність, структурні компоненти та критерії вивчення впевненості в собі. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2012. Вип. 21. С. 134-139.

6. Ромек В. Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии // *Психологический вестник Ростовского государственного университета*. 1996. Вып. 1. Часть 2. С. 132-146.

7. Санникова О. П., Кузнецова О. В. *Адаптивность личности* : [монографія]. Одесса, 2009. 246 с.

8. Санникова О. П. *Феноменология личности* : Избранные психологические труды. Одесса : СМІЛ, 2003. 256 с.

9. Санникова О. П., Кузнецова О. В. Результаты апробации оригинального тест-опросника социальной адаптивности. *Вестник Харьковского ун-та*. № 550. Харьков, 2002. С. 211-214.

10. Свертілова Н. В. Переживання образи як чинник адаптивності. *Наука і освіта*. 2014. № 11. С. 145-149.

11. Стивен Стайн, Говард Бук. *Преимущества EQ: Эмоциональная культура и ваш успех* : [Електронний ресурс]. URL: <http://lib.misto.kiev.ua/DPEOPLE/eq.txt>.

12. Столяренко О. Б. *Психология личности* : [навч. посіб.]. Київ : ЦУЛ, 2012. 280 с.

УДК: 159.9 + 155.25

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ САМОЗМІНЮВАННЯ

Скловський І. З.

доктор філософських наук, доцент кафедри
філософії, соціології та менеджменту соціокультурної
діяльності, Університет Ушинського

Перлей Г. О.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського

Анотація. У даному повідомленні викладено результати теоретико-емпіричного дослідження співвідношення психологічного благополуччя та самозмінювання, як показників компонентного складу структури особистості. Визначено, що умовою успішної самореалізації людини в сучасному суспільстві є її активне включення у процес організації власної життєдіяльності. З огляду на це, великої цінності набуває вивчення феномену самозмінювання особистості та пошук ефективних шляхів управління ним за рахунок досягнення психологічного благополуччя.

Емпіричне дослідження було проведене за допомогою методик: тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання» (О. П. Саннікова, Д. В. Лущикова) та «Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф, адаптація Т. Д. Шевеленкової, Т. П. Фесенко).

В результаті кореляційного аналізу виявлено багатозначні зв'язки між показниками самозмінювання та психологічного благополуччя, які визначили специфіку даного співвідношення. За результатами якісного аналізу побудовано і описано психологічні профілі; вивчено особливості психологічного благополуччя осіб з різним рівнем самозмінювання.

Ключові слова: активність особистості, саморозвиток, самозмінювання, психологічне благополуччя, психологічні труднощі.

Актуальність дослідження. Самозмінювання – одна з центральних проблем доволі широкого кола психологічної проблематики формування і розвитку особистості. Увага до феномену самозмінювання зумовлена його визначальною роллю у життєдіяльності особистості, активним включенням людини у процес власної життєтворчості. Прояви активності особистості у процесі творення власного життя, усвідомлене проектування перспективи життєвого руху є одними з провідних умов подолання життєвих труднощів, зміцнення психологічного здоров'я та благополуччя сучасної людини. Вирішення завдань самозмінювання становить особливий простір фундаментальної психологічної науки. На сьогоднішній день актуальними є проблеми пошуків шляхів психологічного супроводу подолання труднощів розвитку особистості, створення моделей оптимальної взаємодії, які дозволяють особистості змінюватись, розкриваючи власну індивідуальність.

Сучасні психологи звертаються до різних проблем самозмінювання: дослідження джерел, механізмів та умов самозмінювання (К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, Н. Р. Бітянова, С. Д. Максименко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Г. А. Цукерман, І. І. Чеснокова та ін.); вивчення схильності до самозмінювання як складної властивості особистості (П. П. Горностай, О. В. Киричук, П. В. Лушин, Д. В. Лущикова, О. П. Саннікова, Є. Л. Яковлева тощо). Деякі науковці визначають основним джерелом самозмінювання особистості її внутрішні психічні суперечності (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, П. В. Лушин, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко, П. Р. Чамата та ін.), які є певними труднощами для реалізації особистісних задумів.

Аналіз наукових робіт, що вивчають проблеми соціокультурної ситуації (Фрізен, 2011) показує, що сучасне суспільство, з одного боку, висуває перед особистістю завдання максимально активного саморозвитку, самозмінювання, а з іншого – темп та насиченість сучасного життя, матеріальні труднощі у сукупності з певною пасивністю особистості, призводить до зниження суб'єктивної значущості рефлексивної діяльності, спрямованої на усвідомлення життєвих завдань. В результаті самозмінювання не має імпульса, а при належності прагнення особистості розвиватися/змінюватися часто є відсутнім вектор. Тому шлях самозмінювання проходить непродуктивно і непослідовно, отримуючи лише адаптивний характер.

Схильність до самозмінювання особистості є одним із проявів діяльнісної сутності людини, що спрямовано на зміну самого суб'єкта, його внутрішнього світу (Кузікова, 2012). Це, в свою чергу, зумовлює певні вимоги до особистості, її властивостей, що мають допомагати бути стійкою в умовах стрімких змін оточуючого середовища та сприяти формуванню умов подолання певних перешкод розвитку особистості у подальшому її самозмінюванні. На наш погляд, зміни життєвого процесу особистості можливі завдяки усвідомленню стану свого психологічного благополуччя.

Отже, метою даного повідомлення є викладення результатів емпіричного дослідження психологічного благополуччя осіб з різним рівнем схильності до самозмінювання.

З метою вивчення особливостей співвідношення психологічного благополуччя та самозмінювання нами використано наступний психодіагностичний інструментарій: тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання» О. П. Саннікової, Д. В. Луцикової (Луцикова, 2009) та «Шкала психологічного благополуччя» (К. Ріфф, адаптація Т. Д. Шевеленкової, Т. П. Фесенко). Вибірка представлена студентами 4 курсу заочного відділення фізико-математичного факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. Загальна кількість досліджуваних – 54 особи.

У межах зазначеного отримано кореляційні взаємозв'язки між показниками схильності до самозмінювання та психологічного благополуччя, які викладено у табл.1.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками схильності до самозмінювання та психологічного благополуччя

Показники психологічного благополуччя	Показники схильності до самозмінювання					
	ППС	Р	К	ВД	ЧС	ЗПСз
Ав		-295*	352**	415**	273*	278*
УС	275*		293*	272*	254*	257*
ОЗ			288*	302*	245*	354**
ЦЖ					334**	279*
Спр		-475**	250*			
Баф	-293*	327**	-291*	-298*	-272*	
ЗПБ	265*	-296*	252*	273*	268*	272*

Примітка. 1) Коми та нулі опущені; 2) ** – значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,01$; * – значущий кореляційний зв'язок на рівні $p < 0,05$; 3) Умовні скорочення показників самозмінювання: ППС – прийняття самозмінювання; Р – рефлексивність; К – конативний компонент; ВД – відкритість новому досвіду; ЧС – чутливість до сигналів; ЗПСз – загальний показник самозмінювання; 4) умовні скорочення шкал психологічного благополуччя: Ав – автономність; УС – управління

середовищем; ОЗ – особистісне зростання; ЦЖ – цілі в житті; Спр – самоприйняття; БАФ – баланс афекту; ЗПБ – загальний показник психологічного благополуччя.

За результатами, наданими у таблиці, встановлено додатні зв'язки показників Псз (прийняття самозмінювання) з показниками УС (управління середовищем), ЗПБ (загальним показником психологічного благополуччя) ($p < 0,05$) та від'ємний зв'язок з показником БАФ (баланс афекту) ($p < 0,01$). Показник Р (рефлексивність) виявив додатний однопроцентний зв'язок з показником БАФ (баланс афекту), від'ємні зв'язки з показниками Ав (автономність), ЗПБ (загальним показником психологічного благополуччя) ($p < 0,05$) і з показником Спр (самоприйняття) ($p < 0,01$). Це може бути обумовлено схильністю до розчарувань, самоаналізу, залежного від думки та оцінки оточуючих, відчуттям незадоволеності своїм безсиллям.

Показник К (конативний компонент) продемонстрував більшість додатних зв'язків з показниками психологічного благополуччя: Ав (автономність) ($p < 0,01$), УС (управління середовищем), ОЗ (особистісне зростання), Спр (самоприйняття), ЗПБ (загальний показник психологічного благополуччя) ($p < 0,05$) і від'ємний зв'язок з показником БАФ (баланс афекту) ($p < 0,05$). Здійснення конкретних дій, спроб, спрямованих на самозмінювання, тенденція до самокорекції думок, емоцій і поведінки підтримується самостійністю і незалежністю, ефективністю використання нагальних можливостей, відчуттям безперервного зростання, позитивним оцінюванням минулого, високою самооцінкою і упевненістю у собі, що пояснює ці зв'язки.

Показник ВД (відкритість новому досвіду) як схильність суб'єкта прагнути до нового, сприймати все нове, що може сприяти самозмінюванню, виявив додатні значущі кореляційні зв'язки з показниками Ав (автономність) ($p < 0,01$), УС (управління середовищем), ОЗ (особистісне зростання), ЗПБ (загальний показник психологічного благополуччя) ($p < 0,05$) і від'ємний зв'язок з показником БАФ (баланс афекту) ($p < 0,05$). Зазначене пояснюється розширенням меж реалізації власних можливостей змінювання та розвитку, рівнем самооцінки, відповідним суб'єктивним критеріям, створенням умов та

обставин, сприятливих для задоволення особистих потреб, відкритістю новому досвіду та упевненістю в собі і своїх силах, високою думкою про особисті можливості.

Показник ЧС (чутливість до сигналів) показав додатні зв'язки з показниками Ав (автономність), УС (управління середовищем), ОЗ (особистісне зростання), ЗПБ (загальний показник психологічного благополуччя) ($p < 0,05$), ЦЖ (цілі в житті) ($p < 0,01$) і від'ємний зв'язок з показником БАФ (баланс афекту) ($p < 0,05$), що говорить про високий рівень сприймання внутрішніх та зовнішніх сигналів, що підтримується чітким усвідомленням життєвих цілей, самостійністю, ефективністю використання своїх можливостей, змінами себе у відповідності з особистими пізнаннями та досягненнями, загальною задоволеністю особистим життям.

Показник ЗПСз (загальний показник самозмінювання) виявив додатні значущі зв'язки з показниками Ав (автономність), УС (управління середовищем), ЦЖ (цілі в житті), ЗПБ (загальний показник психологічного благополуччя) ($p < 0,05$), ОЗ (особистісне зростання) ($p < 0,01$). Це пояснюється позитивним ставленням до досвіду змінювань, незалежністю, компетенцією управління оточуючим тощо.

У цілому, кореляційний аналіз показав наявність специфіки у співвідношенні якісних показників самозмінювання і психологічного благополуччя особистості. Це, на наш погляд, може свідчити про існування взаємозалежностей між актуалізованим, усвідомленим і керованим процесом особистісних змін і суб'єктивним відчуттям психологічного благополуччя. Результати кореляційного аналізу підтвердили взаємозв'язок показників зростання психологічного благополуччя і рівня схильності до самозмінювання особистості. Для того, щоб цю наявність розглянути більш детально, був застосований метод «асів» (Саннікова, 1995), за допомогою якого із вибірки обстежуваних (54 особи) за композитною оцінкою було сформовано дві групи: (СЗ+, $n=9$) з високим значенням загального показника самозмінювання (ЗПСз); (СЗ-, $n=14$) – група осіб з низьким значенням загального показника самозмінювання (ЗПСз). На рисунку 1 подані профілі показників психологічного благополуччя саме цих двох груп осіб.

Візуально профілі схильності до самозмінювання характеризується «дзеркальним» розташуванням відносно середньої лінії ряду (50-й процентиль) та особливостями конфігурації кожного профілю (Саннікова, 1995). Аналіз профілів дозволив описати особливості психологічного благополуччя осіб з різними рівнями схильності до самозмінювання.

Так, представники групи осіб з високим рівнем схильності до самозмінювання, характеризуються почуттям безперервного розвитку, реалізації свого потенціалу, ефективністю використання можливостей, що надаються. Самостійність і незалежність, здібність протистояти спробам суспільства змушувати думати і діяти певним чином, дотримуватись переконань, які є джерелами цілей життя, бажання постійно отримувати і засвоювати нову інформацію формує цілісний реалістичний погляд на життя, відкритість новому досвіду, бажання постійного змінювання на краще.

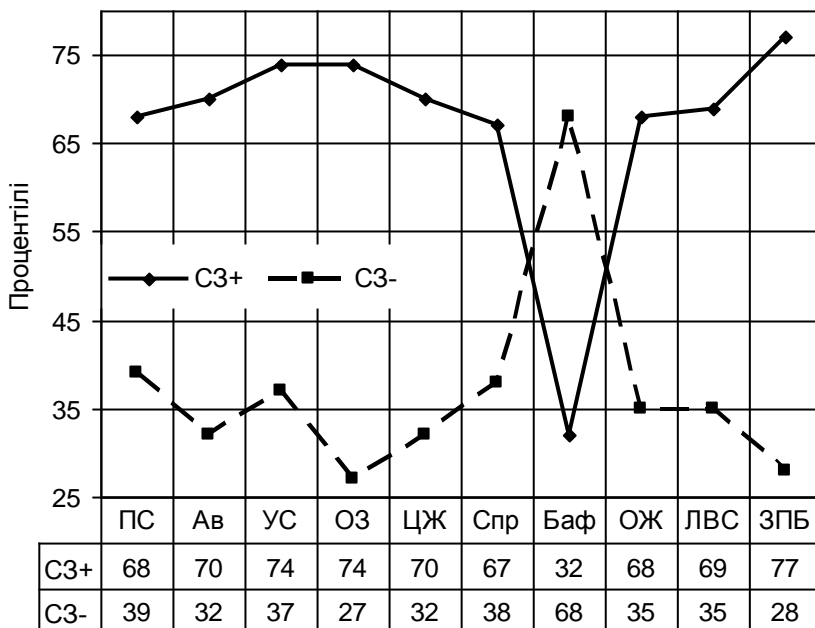

Рис.1. Профілі психологічного благополуччя осіб з різним рівнем схильності до самозмінювання

Представники групи осіб з низьким рівнем схильності до самозмінювання демонструють негативну самооцінку, незадоволеність обставинами особистого життя, відчуття особистої нікчемності і безсилля. Їм притаманна недостатня здібність підтримувати позитивні стосунки з оточуючими, невіра у особисті сили, недооцінка своїх здібностей. Більшість представників даної групи усвідомлюють відсутність особистісного розвитку, самореалізації. Їх думка повністю залежить від оточуючих, вони не виявляють активності, вважають себе неспроможними змінювати або покращувати життєві обставини.

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження вказують на існування статистично значущих взаємозв'язків між показниками схильності до самозмінювання та психологічного благополуччя. Відтак, можна стверджувати, що такі компоненти психологічного благополуччя, як управління середовищем, особистісне зростання, цілі життя, баланс афекту виступають чинниками, які спонукають особистість до подолання труднощів у процесі самозмінювання. Водночас, вважаємо за доцільне зробити акцент на тому, що певна «розмитість» поняття психологічного благополуччя складає труднощі операціоналізації даного конструкту, неоднозначність вияву деяких його показників, впливу на процес самозмінювання особистості і визначає перспективу подальших досліджень.

Література

1. Кузікова С. Б. *Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: [монографія].* Суми: Вид-во «Мак Ден», 2012. 410 с.
2. Лущикова Д. В. *Психологічні складові схильності особистості до самозмінювання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / ПНПУ імені К. Д. Ушинського.* Одеса, 2009. 240с.
3. Санникова О. П. *Емоціональність в структурі личности.* Одесса: Хорс, 1995. 264 с.
4. Фризен М. А. *Психологическая сущность и детерминанты саморазвития личности.* Вестник КРАУНЦ. Серия «Гуманитарные науки». 2011. № 2 (18). С. 24-33.
5. Фризен М. А. *Феномен «саморазвития» в проблемном поле современной психологии.* Вестник КРАУНЦ. Серия «Гуманитарные науки». 2013. № 1 (21). С. 75-85.

ІНДИКАТОРИ ФЕНОМЕНУ САМОЗДІЙСНЕННЯ

Гордієнко І. О.

*кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Терещенко Е. С.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті викладено результати теоретичного та емпіричного дослідження, які дозволяють визначити особистісні чинники самоздійснення. Емпірично встановлені значущі кореляційні зв'язки між показниками самоздійснення й факторами особистості за методиками: Опитувальник особистісної зрілості О.С. Штепи; Опитувальник діагностики самоактуалізації особистості Шострома; Методика дослідження самоставлення (С.Р. Пантелеев, В.В. Столін). Продемонстровано, що самоздійснення супроводжується особистостними проявами такими як самовпевненість, автономія, внутрішня чесність, контактність. Спостерігається зворотній зв'язок між показником самоздійснення та показником внутрішня конфліктність.

Ключові слова: самоздійснення, самоактуалізація, показники, чинники особистості, взаємозв'язки.

Вступ. На сьогоднішній день для опису перспектив розвитку життєдіяльності людини можна використовувати безліч визначень, але в нашому дослідженні буде розглянуто багатогранний феномен – самоздійснення особистості. Дане поняття розкриває усю сутність досягнень та перспектив життєвого шляху людини, та вказує на позитивний психічний стан індивіда. Дослідницький інтерес полягає саме у виявленні факторів самоздійснення, які є провідними у прагненні до самозміни.

В різних науках у рамках філософії, соціології, культурології, педагогіки, психології та суміжних з ними, використовували неоднозначні визначення щодо феномену самоздійснення [1; 5]. Проблема самоздійснення знайшла найбільш відбиток у працях науковців-психологів

гуманістичного напрямку, насамперед в концепції цілісної особистості.

Метою даної статті є теоретичний аналіз наукових досліджень, щодо чинників самоздійснення особистості та емпірична ілюстрація виявлених взаємозв'язків.

Щодо визначення поняття розглянемо ствердження деяких відомих дослідників даного феномену А. Г. Асмолов, Ш. Бюлер, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкл, О. В. Четошникова. А. Маслоу у своїх дослідженнях наполягає, що безперервне прагнення людини до самовтілення та самоздійснення, визначає самоактуалізацію. Науковець визначає властивості особистості, яка самоактуалізується, та характеризує її, як ту, що здійснює свої можливості і покликання, яка пізнає, що це є прагненням до внутрішньої синергії особистості [3].

За К. Роджерсом, проблематика самоздійснення постає через пізнання процесів самоактуалізації, тобто прагнення реалізації себе виступає частиною базисного прагнення особистості [1].

Ш. Бюлер вважала, що самоздійснення особистості є головною рушійною силою розвитку людини. Прагнення до самоздійснення визначила як уроджену властивість людини, яку можуть деформувати невдалі патерни виховання та несприятливе соціальне оточення. Самоздійсненням є такий результат життєвого шляху, де прослідковується адекватна реалізація цінності та цілісності особистості. Наголошується, що суспільноісторичні обставини створюють або руйнують позитивну мотивацію до продуктивної діяльності [5].

В. Франкл відзначав велику актуальність та поширеність дискусій про самоздійснення та самореалізацію людини. Він наполягав, що самоздійснення та самореалізація важливі для людського буття та можуть бути досягнуті за реалізації цінностей, надбання сенсу дій, виконання завдань та вимог, які охоплює життя та взаємодію зі світу [6].

Основою розкриття проблеми самоздійснення О. В. Четошникова вважає вивченням таких процесів, як самореалізація, самоактуалізація, самодетермінація, самовизначення. Науковець визначає, що ці процеси є взаємопов'язані та розкривають грані феномену самоздійснення [7].

А. Г. Асмолов вважає, що самоактуалізація є перетворенням норм даної культури та джерелом творіння, під час контакту нових норм та умов, тобто самоздійсненням «антикультури». Таким чином, самоздійснення особистості є умовою та рушійною силою

розвитку суспільства [1].

Труднощі аналізу феномену «самоздійснення» полягають у його термінологічній невизначеності та неоднозначності. Теоретичний аналіз надає змогу констатувати, що «самоздійснення» - це поняття більше широке, ніж самовизначення, самореалізація, самоактуалізація, оскільки воно орієнтоване на сутність людини, складові та умови розвитку, реалізацію сенсу людського буття. Аналіз теоретичної бази щодо феномену самоздійснення дозволяє встановити зв'язок між широким спектром рис особистості, як чинників «самоздійснення».

Проте, по першу чергу, викликає інтерес дослідження зв'язків між самоздійсненням та такими феноменами, що описують безпосередньо самоствавлення особистості. У сучасній психології найбільш поширеним описом самоствавлення є емоційно-ціннісний компонент самосвідомості, який, з одного боку, спирається на самопізнання, а з іншого – створює головні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку та самоздійснення [2].

Методи дослідження. Для емпіричного дослідження взаємозв'язків між показниками самоздійснення та рисами особистості, що характеризують самоствавлення, було обрано наступні методиками: опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (Є. Шостром), методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантелеєв, В. В. Столін) та опитувальник особистісної зрілості (О. С. Штепа).

Для виявлення кореляційних зв'язків було створено вибірку, яка встановила 50 осіб, віком 25-40 років. За Е. Еріксоном 25-40 років належить до періоду ранньої зрілості (або зрілості першого етапу). На цьому етапі життя домінують потреби самоповаги та самоактуалізації. Настає час підбиття перших підсумків зробленого у житті, для цієї стадії розвитку особистості характерна також турбота про власне майбутнє благополуччя. Математична обробка даних здійснювалась за допомогою програми Microsoft Excel for Microsoft Windows та статистичного пакету SPSS Statistics 17.0.

Результати дослідження. Для встановлення характеру зв'язків між показниками обраних феноменів самоздійснення, самоактуалізації, самоствавлення та особистісної зрілості, був проведений кореляційний аналіз, результати якого

презентовано у табл. 1. і табл. 2.

Таблиця 1.

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками самоактуалізації особистості (САМОАЛ) та самоставлення (С.Р. Пантелеев, В.В. Столін)

Чинники самоздійснення особистості (за САМОАЛ)	Показники методики дослідження самоставлення				
	СВ	ВК	ВЧ	ВС	СЦ
ПС	0,531**	-0,472**	0,413**	0,284*	
ОЧ	0,478**	-0,489**		0,348*	0,436**
ЦІ	0,531**	-0,504**	0,434**	0,408**	0,417**
ПЛ	0,295*				
ПП	0,484**				0,361*
КР	0,549**	-0,442**	0,544**		
АВ				-0,389**	
СП	0,394**	-0,385**	0,351*		
СР		-0,338*	0,295*		

*Примітка: Тут і в наступній таблиці: 1) N=50; 2) * – рівень значущості $p < 0,05$; ** – рівень значущості $p < 0,01$; 3) умовні позначення шкал за САМОАЛ: ПС- прагнення самоактуалізації; ОЧ- орієнтація у часі; ЦІ-цінності; ПЛ-погляд на природу людини; ПП- ;потреба у пізнанні; КР-креативність; АВ-автономність; СП-спонтанність; СА- саморозуміння; 4) умовні позначення шкал за Методика дослідження самоставлення (С.Р. Пантелеев, В.В. Столін): СВ-Самовпевненість; ВК- внутрішня конфліктність; ВЧ- внутрішня чесність; ВС-відбите самоставлення; СЦ- самоцінність; СЗ- самозвинувачення.*

Встановлено додатні кореляційні зв'язки високого рівня (1%) показників самоздійснення з компонентами самоставлення, а саме показник «орієнтація у часі» (ОЧ) пов'язаний з показниками «самовпевненість» (СВ) та «самоцінність» (СЦ); показник «цінності» (ЦІ) супроводжується високими показниками «самовпевненістю» (СВ), «внутрішньою чесністю» (ВЧ), показник «відбите самоставлення» (ВС) встановлено зв'язок з показником «самоцінність» (СЦ); показник «потреба у пізнанні» (ПП)

пов'язаний з показником «самовпевненість» (СВ); показник «креативність» (КР) супроводжується високим рівнем показників «самовпевненість» (СВ), «внутрішня чесність» (ВЧ), що свідчить про те, що чим більш особистість впевнена у собі, та згідна зі своїм внутрішнім «Я», тим більший творчий потенціал має особистість; показник «автономність» (АВ) має залежність з показником «відбите самоставлення» (ВС); показник «спонтанність» (СП) супроводжується високим рівнем показника «самовпевненість» (СВ), що свідчить про власні сили людини рухатися довільно.

Таблиця 2.

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками особистості за модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (САМОАЛ) та опитувальника особистісної зрілості О.С. Штепи

Чинники самоздійснення особистості (за САМОАЛ)	Показники опитувальника особистісної зрілості				
	To	Ав	Ко	Ві	Са
ПС	0,283*	0,445**	0,350*		
ОЧ			0,466**	0,366**	
ЦІ		0,408**	0,329*		
КР	0,330*			-0,385**	0,326*
СП		0,392**			
СР	0,462**	0,456**			
КО	0,353*			-0,374**	0,375**
ГС	0,512**	0,296*			

Примітка: 1) умовні позначення шкал за САМОАЛ: ПС - прагнення самоактуалізації; ОЧ- орієнтація у часі; ЦІ-цінності; КР-креативність; СП-спонтанність; СА-саморозуміння; КО - контактність; ГС - гнучкість у спілкуванні; 2) умовні позначення шкал за опитувальником особистісної зрілості О.С. Штепи: То - толерантність; Ав - автономність; Ко - контактність; Ві - відповідальність; Са - самоприйняття; Си - синергічність.

Показник «орієнтація у часі» (ОЧ) додатньо пов'язаний з показником «відбите самоставлення» (ВС) на 5% рівні ($p < 0,05$); показник «погляд на природу людини» (ПЛ)

супроводжується високим рівнем показника «самовпевненість» (СВ); показник «цінності» (ЦІ) має додатну залежність на тому ж рівні з показником «самовпевненість» (СВ), показник «потреба у пізнанні» (ПП) пов'язаний з показником «самоцінність» (СЦ); показник «спонтанність» (СП) супроводжується високим рівнем показника «внутрішня чесність» (ВЧ); встановлено зв'язок, на 5% рівні, показника «саморозуміння» (СР) з показником «внутрішня чесність» (ВЧ), це обґрунтовується тому, що уникнення обману зі своєю особистістю, дає можливість розуміти самої себе.

Встановлено від'ємний зв'язок між показником «внутрішня конфліктність» (ВК) та показниками: «орієнтація у часі» (ОЧ), «цінності» (ЦІ), «креативність» (КР), «спонтанність» (СП), «саморозуміння» (СР). Це зумовлено внаслідок кризи гармонізації особистості, при якій бажання і вимоги особистості суперечать з одне з одним чи з можливістю їх реалізації. Чим вищий показник «автономності» (АВ), тим нижчий рівень показника «відбитого самовідновлення» (СВ), це проілюстровано у таблиці. Та показник «самозвинувачення» (СЗ) має зворотну залежність з показником «орієнтація у часі» (ОЧ) та показником «цінності» (ЦІ), тобто агресія, надмірна відповідальності (мета позиція: «все залежить від мене»), егоцентризм не є показниками високого рівня самоздійснення.

Показник «прагнення до самоактуалізації» (ПС) є узагальнюючим, та має кореляційні зв'язки на високому рівні з показниками з «самовпевненість» (СВ) та «внутрішня чесність» (ВЧ). Це пов'язано з тим, що особистість має перш за все ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що себе поважати та відсутності внутрішньої напруженості. При значущості $p < 0,01$ показник «внутрішня чесність» маємо розглядати, як чинник феномену самоздійснення. Це свідчить про те що, внутрішня чесність потребує достатніх навичок рефлексії та володіння певної внутрішньої чесністю їхнього визнання, які є важливими для характеристик самоздійснення.

Показник «прагнення самоактуалізації» (ПС) має додатній кореляційний зв'язок з показником «відбите самоставлення» (ВС), що характеризуються, як уявлення суб'єкта про здатність викликати в інших людей повагу і симпатію.

Встановлений від'ємний зв'язок показника «прагнення

самоактуалізації» (ПС) з показником «внутрішні конфлікти» (ВК). Зміст цього показника (ВК) пов'язано з наявністю внутрішніх конфліктів, сумнівів, незгоди із собою. Вони проглядається тенденція до надмірного самодослідження і рефлексії, які у загальному негативному емоційному ставленні себе. Заперечення цих якостей може говорити про закритість, поверхнєве самозадоволення, заперечення проблем. По загальному психологічному змісту цей аспект самоставлення можна назвати як почуття конфліктності свого «Я».

Встановлено додатні кореляційні зв'язки високого рівня показників самоздійснення з компонентами особистої зрілості, а саме показник «орієнтація у часі» (ОЧ) пов'язаний з показниками «контактність» (К_о) та «відповідальність» (В_і); показник «цінності» (ЦІ) супроводжується високим рівнем показника «автономність» (Ав); встановлено зв'язок показника «креативність» (КР) з показником «синергічність» (С_и); показник «спонтанність» (СП), який пов'язаний з показником «автономність» (Ав); показник «саморозуміння» (СА) пов'язаний з показниками «толерантність» (Т_о) та «автономність» (Ав), це зумовлено тим, що співвіднесення себе з довкіллям має супроводжуватися повагою до оточуючих та незалежністю ;показник «контактність» (К_о) пов'язаний з показником «самоприйняття» (Са), що показує важливість соціальних відносин у прийнятті себе; показник «гнучкість у спілкуванні» (ГС) супроводжується високим рівнем з показника «толерантність» (Т_о), тобто спілкування є взаємовічливий процес.

Додатні кореляційні зв'язки рівня 0,5%: показник «цінності» (ЦІ) пов'язаний з показниками «константність» (К_о) та «синергетичність» (С_и); показник «креативність» (КР) супроводжується високим рівнем показників «толерантність» (Т_о) та «самоприйняття» (Са); встановлено зв'язок показника «контактність» (К_о) з показником толерантність (Т_о); показник «гнучкість у спілкуванні» (ГС) пов'язаний з показником «автономність» (Ав).

Від'ємний зв'язок кореляції мають показники «креативність» (КР) та «контактність» (К_о) з показником «відповідальність» (В_і).

Виокремлено узагальнювальний показник «прагнення самоактуалізації», який має додатні зв'язки з показником

«автономність» (Ав). Це пов'язано з тим, що автономність включає в себе цілісність, повноту та основним критерієм психічного здоров'я особистості, що спостерігається та підтверджується у показниках кореляції. Спостерігається, чим вище рівень показника «прагнення самоактуалізації» (ПС), тим вище рівень показників «толерантністю» (То) та «контактністю» (Ко). Тolerантність характеризується як схильність або готовність до терпимої реакції на середовище, виявлення позитивного ставлення до світу, терпимість до різних думок, неупередженість до оцінки людей і подій. Контактність розуміється як загальна схильність до взаємно корисних та приємних контактів з іншими людьми, необхідна основа синергічної установки особистості, тому це є важливою характеристикою, яка підтверджується цифрами.

Узагальнений аналіз обох таблиць виявив такі результати. Провідний показник «прагнення самоактуалізації» має значимі на високому, 1 % рівні, додатні зв'язки з показниками: «самовпевненість» (СВ), «автономія» (Ав), «внутрішня чесність» (ВЧ). Показник «контактність» (Ко), «відбите самоставлення» (СВ) та «толерантність» (То) мають додатною залежність на рівні значущості 0,5%. «Прагнення самоактуалізації» (ПС) супроводжується низьким рівнем показника «внутрішня конфліктність» (ВК).

Отже, у широкому сенсі самоздійснення виступає як реалізація своєї сутності. Емпіричне дослідження дозволило встановити взаємозв'язок між показником самоздійснення та чинників особистості - складових феноменів особистісної зрілості та самоставлення особистості.

Висновки. Теоретичний аналіз наукових досліджень та емпіричний аналіз даних дозволяє зробити висновки:

– провідними чинниками феномена самоздійснення визначаються самовпевненість, автономність, контактність, внутрішня чесність, толерантність, здатність до рефлексії, відкритись та позитивне емоційне ставлення до себе;

– до негативних чинників феномену самоздійснення відноситься внутрішня конфліктність, яка руйнує прагнення до самоактуалізації та самоздійснення.

Література

1. Алонцева А. И. Самоосуществление личности обучающегося. Теория и практика общественного развития.

Краснодар. 2012. № 11. С. 112-116.

2. Горбатиx В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № (13). С. 48-52.

3. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 2001. 478 с.

4. Саннікова О. П., Гордієнко І. О. Самоприйняття та факторна структура особистості: психологічні ознаки та їх співвідношення. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. IX (98), Issue: 247. Budapest, 2021. С. 59-64.

5. Селезнева Е. В. Грани самоосуществления: самоотношения к самореализации. М., 2013. С. 404.

6. Франкл В. Человек в поиске смысла. М., 1990. С. 368.

7. Четощникова Е.В. Эмоционально-ценностные основания рефлексивной оценки жизненного самоосуществления: дис. ... канд. психол. наук. Барнаул, 2008. С. 225.

УДК 159.942

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРИСЬКОСТІ У ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ СОРОМ'ЯЗЛИВОСТІ

Оріщенко О. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Сокол Л. А.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У даному повідомленні подано результати теоретико-емпіричного дослідження співвідношення показників товариськості та сором'язливості. Визначено, що товариськість є важливою індивідуально-психологічною властивістю, яка спрямовує процес спілкування особистості. Але іноді у процесі спілкування, завдяки такій властивості особистості як сором'язливість, у одного з реципієнтів виникає напруження, що не дає можливості досягти позитивних результатів спілкування. З огляду на це, великої цінності набуває вивчення товариськості у осіб з різним

рівнем сором'язливості.

Емпіричне дослідження було проведено за допомогою наступного комплексу методичного інструментарію: методика «Вивчення сором'язливості» М.М.Обозова; Шкала: «Боязкість, сором'язливість» Є.П.Ільїна; «Тест-опитувальник формально-динамічних показників товарищкості» О.П.Саннікової.

В результаті проведеного кореляційного аналізу виявлено багатозначні кореляційні зв'язки між показниками товарищкості та сором'язливості, що надало можливість визначити специфіку їх співвідношення. За результатами якісного аналізу побудовано і описано психологічні профілі, вивчено особливості товарищкості як індивідуально-психологічної особливості осіб з різним рівнем сором'язливості.

Ключові слова: сором'язливість, товарищкість, психологічні особливості, спілкування.

Актуальність дослідження. Сором'язливість і породжені нею труднощі спілкування є однією з головних психологічних проблем сучасності. Це пов'язано з тим, що дедалі більше часу люди витрачають на усамітнене користування різними гаджетами. Необхідність взаємодії, що є досить актуальною для людини як соціальної істоти, викликає певні труднощі у людей різних вікових категорій, що і призводить до виникнення сором'язливості. Її супроводжують такі поведінкові прояви, як психічне напруження, нерішучість, боязкість, скутість, невпевненість, що викликає дискомфорт особистості у процеси спілкування з оточуючими людьми.

У несприятливих для особистості умовах сором'язливість, як властивість особистості, може загострюватися і з суб'єктивного відчуття труднощів взаємодії з навколишніми людьми поступово перетворитися на об'єктивну перешкоду для повноцінних особистісних контактів.

Як предмет психологічного дослідження, сором'язливість почала вивчатися науковцями не так давно. Зокрема, даний феномен розглянуто у роботах таких дослідників, як Ф. Зімбардо, П. Пілконіс, Л. Бласком, С. Бродт, Д. Стодольські; О. О. Байєр, Ф. Є. Василюк, І. С. Зиміна, І. С. Кон, К. В. Лебідь, К. К. Платонов, І. М. Степаненко та ін. Незважаючи на багатогранність уявлень щодо даного феномену, можна виокремити загальні характеристики у розумінні його генези.

Це – зв'язок сором'язливості з самоповагою та самосвідомістю, емоційним переживанням власного збентеження та виникненням труднощів при встановленні контактів, а також спілкування загалом.

Спираючись на літературні джерела з означеної проблематики, можна розрізняти сором'язливість як адекватну чи неадекватну реакцію, що виникає в певних ситуаціях, як психічний стан, і як стійку рису особистості — схильність до переживання сором'язливості.

Отже, у цій роботі сором'язливість розглядається як усталена властивість особистості, спричинена частим порівнянням себе з іншими не на свою користь і характеризується суб'єктивним відчуттям самоцінності.

Метою даного повідомлення є викладення результатів теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей товарищкості у осіб з різним рівнем сором'язливості.

З метою діагностики компонентів сором'язливості та товарищкості нами було застосовано наступний психодіагностичний комплекс: методика «Вивчення сором'язливості» М. М. Обозова; Шкала: «Боязкість, сором'язливість» Є. П. Ільїна; «Тест-опитувальник формально - динамічних показників товарищкості» О. П. Саннікової. Вибірку дослідження склали студенти 3 курсу заочної форми навчання історичного факультету Університету Ушинського. Всього у дослідженні приймали участь 37 обстежених, у віці від 23 до 57 років.

Застосований кореляційний аналіз надав можливість встановити статистично значущі взаємозв'язки між усіма показниками, що вивчаються. Отримані результати кореляційного аналізу узгоджуються з існуючими в літературі даними і нашим припущенням про наявність залежності товарищкості особистості від рівня прояву її сором'язливості.

Використання якісного аналізу дозволяє за допомогою методу «асів» [2] згрупувати обстежених за певними ознаками (в даному випадку за ознакою сором'язливості). Це дозволило виявити в даній вибірці найбільш яскравих представників, які схильні та не схильні до сором'язливості.

На рис. 1 надано профілі показників товарищкості представників груп з високим та низьким рівнем феномену, що

вивчається.

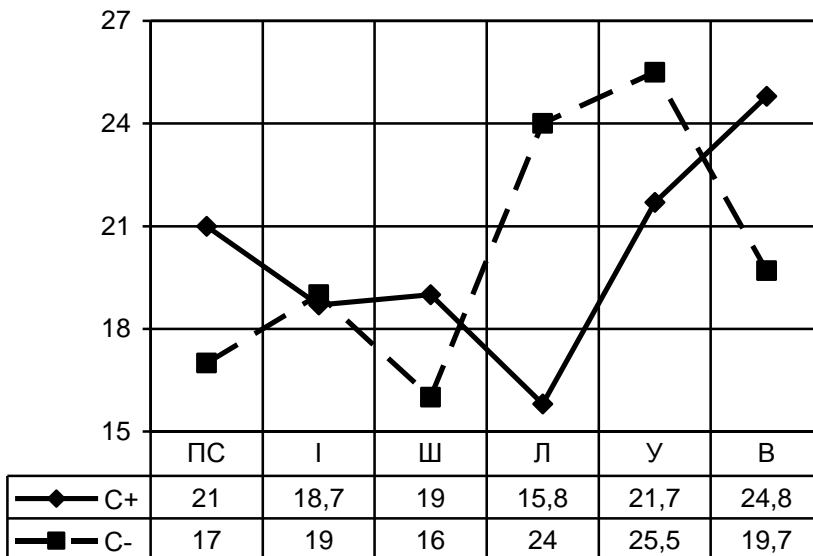

Рис. 1 Профілі показників товарищкості в групах досліджуваних з максимальними ($n = 9$) та мінімальними ($n = 11$) значеннями загального показника сором'язливості

Примітка: показники товарищкості: ПС – потреба у спілкуванні; І – ініціативність у спілкуванні; Ш – широта спілкування; Л – легкість спілкування; У – усталеність спілкування; В – виразність спілкування.

Спираючись на аналіз рис. 1 та опис показників товарищкості, що наданий у методиці О. П. Саннікової «Тест-опитувальник формально-динамічних показників товарищкості», складемо психологічні характеристики означених груп осіб.

На осі ОХ розташовані показники товарищкості, на осі ОУ розміщена шкала з середньоарифметичними даними. Через точку 20 проходить середня лінія ряду. Кожний профіль відображає середні значення відповідних показників представників виділених груп, що виражені в середньоарифметичних балах.

Задля аналізу кожного профілю нами здійснено ранжування показників товарищкості за ступенем відхилення

від середньої лінії ряду. Серед домінуючих показників товариськості у групі осіб з високим рівнем сором'язливості визначено такі: В+ (виразність спілкування), У+ (усталеність спілкування), ПС+ (потреба у спілкуванні), Л- (легкість спілкування); з низьким рівнем : У+ (усталеність спілкування), Л+ (легкість спілкування), Ш- (широта спілкування), ПС - (потреба у спілкуванні).

Отже, *представникам групи осіб, які схильні до сором'язливості*, властивим є багатство емоційних та невербальних засобів, які виявляються у спілкуванні. Дані особи доволі часто у процесі комунікації користуються виразними рухами, спираючись на особливості міміки та пантоміміки, виявляючи інтенсивність інтонаційних вокалізацій. Їм властива живість виразних засобів, їх сила та швидкість зміни, емоційна експресія. Усталеність спілкування визначає їх коло спілкування. Змінюючи життєву ситуацію, ці особи спираються на давні знайомства, зберігають довготривалі стосунки з вузьким колом людей. При цьому вони не стримують у собі зацікавленість навколишнім світом, є досить активними по відношенню до оточуючих людей, виявляють свою потребу поспілкуватися з тими, хто знаходиться поруч та намагаються поділитися своїми думками. Але під час спілкування у них виявляються труднощі, їм досить складно відразу вступити у соціальний контакт. Ці прояви поведінки представників даної групи супроводжуються відчуттям важкості прийняття нової ситуації, що викликає у них певний дискомфорт. Сором'язливі люди відчувають і труднощі під час встановлення міжособистісних контактів, виявляють замкнутість, пасивність, стурбованість оцінкою себе іншими людьми, залежність від обставин та оточуючих людей. Такі поведінкові прояви, як: труднощі знайомства з людьми; негативні емоційні стани (тривожність, депресія, самотність); труднощі у висловлюваннях своїх думок; стриманість; невміле представлення себе іншим; труднощі спілкування і мислення у присутності інших; висока рефлексивність, зосередженість на собі [1] тощо супроводжують поведінку представників групи обстежених з високим рівнем схильності до сором'язливості.

Особи, які не схильні до сором'язливості, теж виявляють високий рівень усталеності спілкування з одними і тими ж

людьми, навіть при зміні ситуації. Представники даної групи обстежених є прибічниками зберігання старих зв'язків у випадку нового цікавого знайомства, їм властива довготривала та багатолітня дружба. Вони досить легко і швидко вступають в соціальні контакти та без труднощів знайомляться з новими людьми. Можливо, завдяки специфіці своєї професійної спрямованості, представники даної групи не схильні до широкого кола спілкування. Вони не прагнуть до великої компанії, і не намагаються заводити велику кількість знайомих. Їм властиво бажання побути на самоті, займаючись цікавою для них справою. Але, отримуючи певну кількість нових знань, цікавої інформації, представники даної групи виявляють поведінкові потяги до близьких людей, намагаються поділитись з ними певними думками, вислухати їх точку зору, пробудити зацікавленість справою, якою займаються самі.

Отже, результати проведеного дослідження доводять наявність відмінностей у характеристиках товарищескості представників груп з високим та низьким рівнями схильності до сором'язливості, мають достатньо виражену специфіку у проявах товарищескості, що відповідає психологічним особливостям кожного із типів схильності до сором'язливості. До того ж, товарищескість є важливою індивідуально-психологічною властивістю, яка не лише спрямовує процес спілкування, але й забезпечує можливість встановлення підтримки контакту і взаєморозуміння між людьми. Отримані дані узгоджуються з даними інших досліджень, присвячених питанню співвідношення комунікативних якостей і схильності особистості до сором'язливості, як властивості особистості.

Література

1. Зимбардо Ф. *Застенчивость / Пер. с англ. М. : Педагогика, 1991. 208 с.*
2. Санникова О. П. *Феноменология личности : Избранные психологические труды. Одесса: СМІП, 2003. 256 с.*

УДК: 159.9

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ ОСІБ, СХИЛЬНИХ ДО ПЕРЕЖИВАННЯ ОБРАЗИ

Саннікова О. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Орбець М. І.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

У статті розглядаються результати дослідження переваг у виборі психологічних захистів осіб, які різняться ступенем переживання схильності до образи.

Теоретична й експериментальна розробка розглянутої проблеми велася у двох напрямках. Перший напрямок пов'язаний з дослідженням індексу життєвого стилю, зокрема, з вивченням механізмів психологічних захистів, їх особливостей, способів діагностики тощо. Другий – з дослідженням схильності особистості до переживання образи. При перетинанні цих напрямків визначився підхід у дослідженні індивідуальних відмінностей за образливістю (схильністю до переживання образи), що проявляється в перевагах певних психологічних захистів. Саме ці психологічні захисти мінімізують переживання «уразливої» особистості, що пов'язані з реальною або уявною загрозою власному «Я», які виникають в афективно-стресових умовах. Психологічні захисти спрямовані на адаптацію, на пошук стратегій поведінки й конструктивне перетворення розуміння виниклої емоційної ситуації.

За поняттям «образа» висвітлюється не конкретна психологічна структура, що допускає однозначну дефініцію, а складна й багатогранна психологічна реальність, яка приймає різноманітні форми (Свертілова, 2016). В цьому контексті ми поділяємо думку науковців, які вважають питання образи досить складним і таким, що потребує конкретно-ситуативного та змістовного підходу.

Схильність до образи (образливість) як стійка властивість особистості, у цій роботі розглядається як емоційне переживання дискомфорту, несправедливості в результаті невідповідності очікувань особистості з одного боку, і реальності, з другого, у значущих для неї уявних, або реальних ситуаціях, подіях, стосунках з іншими людьми. Переживання образи виникає, коли людина *вважає*, що вона незаслужено принижена, що зачеплена її гідність, порушено її психологічний простір, недостатньо приділяється уваги результатам її діяльності, її власній особистості тощо. Отже, об'єктами, з якими пов'язано переживання образи, можуть бути люди або події (реальні, або уявні). Психологічно образа характеризується неприйняттям об'єкта, на який спрямована увага суб'єкта, достатньою усвідомленістю (суб'єкт образи найчастіше розуміє, що випробовує її). Залежно від індивідуально-психологічних особливостей особистості переживання образи може відрізнятися за інтенсивністю, тривалістю, глибиною, емоційною забарвленістю, палітрою емоцій, які переживає людина (Саннікова, 2003, 2012).

Переживання образи у різні періоди випробовують всі люди у різних життєвих ситуаціях. На думку одного з авторів статті, образа, що виникла спонтанно, швидко у відповідь на фрустраційну ситуацію – це ситуативна, мінлива, «транзитна» (термін автора) емоційна реакція. Переживання образи, що викликають неприємні, негативні емоції та протікають більш тривало автор відносить до емоційних станів, які впливають на стосунки між людьми. Якщо людина втрачає вибірковість «уразливогенних» ситуацій та обирає образу як домінуючий та досить частий спосіб реагування на різні, навіть, на думку інших людей, не емоціогенні (не уразливогенні) життєві ситуації, то вона стає властивістю особистості – уразливістю, тобто, стійкою схильністю до переживання образи. Образливість характеризується високою чутливістю до сигналів, що можуть спричинити переживання образи (Саннікова, 2012).

Отже, образливість – це властивість особистості, стійка схильність до переживання образи в ситуаціях, котрі не несуть в собі «образливогенні» характеристики, проте сприймаються особистістю саме такими. Це виявляється у специфічному комплексі емоційних переживань; певних думок, поведінці,

котра відповідає ображеній людині тощо.

Що стосується поняття психологічного захисту, то вперше воно було введено в 1894 г. З. Фрейдом (Електронний ресурс). З того часу і в психотерапевтичній практиці, і при побудові й аналізі різних теорій особистості це поняття широко використовується в психології. У рамках цієї статті ми не ставимо перед собою завдання викласти історію виникнення й розвитку ідеї механізмів психологічних захистів у психології. Важливо відзначити, що, на думку багатьох авторів захисні механізми діють у підсвідомості, заперечуючи, спотворюючи або фальсифікуючи дійсність. Проявляються й діють механізми психологічного захисту (МПЗ) переважно в емоціогенній ситуації, у ситуації фрустрації, психотравми, стресу й розглядаються як засоби розв'язання конфлікту між свідомим і несвідомим, що виконують функцію «зняття внутрішнього конфлікту». Мета психологічного захисту – зниження емоційної напруженості й запобігання дезорганізації поведінки, свідомості й психіки в цілому. Таким чином, забезпечуючи подолання негативних переживань, МПЗ бере участь у регуляції поведінки (Богач, Кіршо, 2018; Варій, 2017; Михальська, Ренке, 2015; Савчин, 2018; Саннікова, Свєртілова, 2013; та ін.).

Спираючись на сказане, ми припустили, що особи, які схильні до переживань паттерну «образи», тобто, «образливі», задля мінімізації власних негативних переживань обирають такі психологічні захисти, які допомагають їм знизити власну емоційну напругу й адаптуватися до ситуації, яку вони сприймають як загрозову. Отже, можна сказати, що вибірковість МПЗ визначає ступінь образливості особистості.

Для емпіричної перевірки цього припущення ми діагностували показники образливості й психологічного захисту (МПЗ).

Для вивчення специфіки психологічних захистів (захисних переваг) в осіб з різною образливістю ми обрали найбільш адекватний цілям нашого дослідження інструмент – методику «індекс життєвого стилю» (LSI або ІЖС), уперше описану в 1979 р. Дана методика створена на основі психоеволюційної теорії Р. Плутчика й структурної теорії особистості Г. Келлермана.

Для виявлення ступеню образливості, було використано

процедуру «Шкали образливості», що розроблена спеціально для цього дослідження (О. П. Саннікова, М. І. Оробець). Цей психодіагностичний прийом заключається в тому, що обстеженим пропонується оцінити за шкалою від 1 до 10 такі показники образливості, як: емоційний компонент, когнітивний, поведінковий, контрольно-регулятивний та загальну схильність до образливості. Кожен з цих компонентів містить свій зміст. Так, емоційний показник – це рівень емоційного стану, що характеризує найбільш типову ступінь переживань, силу, глибину емоцій в ситуації, коли людина відчуває образу. Когнітивний показник – це думки, міркування, аналіз ситуації, думки з приводу оцінки ситуації. Поведінковий (конативний) показник – реальна дія, поведінкова реакція на образу, її експресія, вислови, вчинки, якими людина реагує на образу. Контрольно-регулятивний показник – виражає найбільш типовий для кожної людини ступінь контролю за своїми емоціями, думками, поведінкою в ситуації образи. А загальна схильність до образи – загальна чутливість до подібних ситуацій.

В табл. 1. надано значущі кореляційні взаємозв'язки між показниками схильності до образи та механізмами психологічних захистів (за тестом Індекс життєвого стилю Келлерман-Плутчика-Конте). Питальник «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index, LSI) розроблений в 1979 році Р. Плутчик, Х. Келлерман і Х. Р. Конте (R. Plutchik, H. Kellerman & H. R. Conte) на основі псіхоеволюційної теорії Р. Плутчик і структурної теорії особистості Х. Келлермана. Методика дозволяє діагностувати систему механізмів психологічного захисту, виявити як провідні, основні механізми, і водночас оцінити ступінь напруження кожного. Для діагностики **механізмів** психологічних захистів був застосований Тест «Індекс життєвого стилю» (Келлерман-Плутчик-Конте, 92 питання). В дослідженні приймали участь 55 осіб у віці від 25 до 45 років.

Отже, ОБЕ – Емоційний компонент образливості демонструє додатню кореляційну співзалежність ($p < 0,05$) з показником Вит (витіснення); ОБК – когнітивний компонент образливості виявляє додатній зв'язок на 1% рівні з показником МПЗ Рац (раціоналізація) і від'ємний – з показником Рег (регресія) та Від (відкидання); показник ОБП –

поведінковий компонент образливості показує додатню кореляційну взаємозалежність ($p < 0,01$) з показником Вит (витіснення), Рац (раціоналізація) і Від (відкидання); ОБКР – контрольно-регулятивний показник образливості виявляє від’ємний зв’язок ($p \leq 0,05$) з показниками заміщення, компенсація, гіперкомпенсація. Нарешті загальний показник образливості (ЗОБ) виявляє додатні значущі взаємозв’язки ($p < 0,05$) з показниками регресії, компенсації, та від’ємні зв’язки на цьому ж рівні значущості з відкиданням і проекцією.

Таблиця 1

Значущі кореляційні взаємозв’язки між показниками схильності до образи та механізмами психологічних захистів

МПЗ	Показники схильності до образи				
	ОБЕ	ОБК	ОБП	ОБКР	ЗОБ
Вит			395**		
Рег	277*	-321*			319*
Зам				-303*	
Від		-326*			-324*
Прк			372*		-337*
Ком	272*			-321*	333*
Гіп				-334*	
Рац		398**	387**		

*Примітка: 1) нулі та коми опущено. 2) N = 55; 3) позначення * – рівень значущості – 5%; позначення ** – рівень значущості – 1%. 4) тут і в рисунку: скорочення показників механізмів психологічних захистів: Вит – Витіснення, Рег – Регресія, Зам – Заміщення, Від – Відкидання, Прк – Проекція, Кмп – Компенсація, Гіп – Гіперкомпенсація, Рац – Раціоналізація; 5) Скорочення показників образливості: ОБЕ – Емоційний компонент, ОБК – Когнітивний компонент, ОБП – Поведінковий компонент, ОБКР – Контрольно-регулятивний, ЗОБ – Загальний показник образливості.*

На рис. 1 представлено профілі показників механізмів психологічних захистів представників груп осіб з більшою, й меншою схильністю до образи, які було створено методом асів. Значення показників МПЗ розглядаються у процетілях. Середня лінія ряду проходить через точку у 50

процентілей.

Профіль осіб групи COmax на відміну від профілю образливості представників групи COmin знаходяться у зоні додатного простору значень, тобто, вище за середню лінію ряду – в просторі третього квартилю розподілу, що свідчить про значну виразність показників МПЗ.

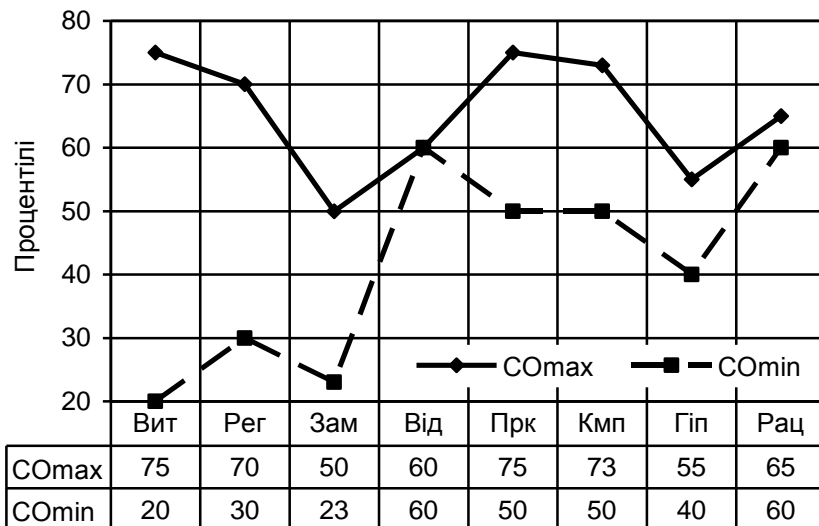

Рис. 1. Профілі показників механізмів психологічних захистів представників груп осіб з більш вищою (COmax), й меншою (COmin) схильністю до образи.

При ранжуванні цих показників (за зменшенням значень) виявилась перевага таких психологічних захистів, як витіснення (Вит), проекція (Прк), компенсація (Кмп) та регресія (Рег). Цей вибір МПЗ осіб, які схильні до стійкого переживання образи, дозволив створити загальну картину їх психологічних захистів, що мінімізують, блокують їх негативні переживання, дозволяють їм адаптуватися в емоціогенних ситуаціях.

Отже, образливі особи схильні витіснити ті аспекти зовнішньої реальності, які, не ухвалюються, не зізнаються самою особистістю, хоча вони цілком можуть бути очевидними для навколишніх. Іноді повністю блокується й не сприймається інформація, яка їх тривожить і може привести до конфлікту. Причому ця інформація, найчастіше, пов'язана з

небезпекою втрати самоповаги, загрожує соціальному престижу або повазі з боку інших людей (витіснення).

Образливі особи також схильні до передачі думок, почуттів, мотивів і бажань іншій людині або об'єкту, які людина відкидає на свідомому рівні. Вони некритично ставляться до своїх недоліків і легко помічають їх тільки у інших, звинувачують інших у власних проблемах, схильні до неправильної інтерпретації реальності, що свідчить про вразливість цих людей (проекція).

Особливістю представників цих психологічних типів є те, що «допускаючи» психотравмуючу інформацію, вони «переробляють» і інтерпретують її «безболісним» для своєї свідомості чином: особистість може припиняти переживання, викликані неприємної або суб'єктивно неприйнятною ситуацією, за допомогою логічних установок, маніпуляцій, власною поведынкою, навіть при наявності очевидної ситуації. Такі особи часто несвідомо намагаються подолати реальні та уявні недоліки. Така компенсаторна поведінка є універсальною, оскільки досягнення статусу є важливою потребою майже для всіх людей. Компенсація може бути соціально прийнятною (сліпий стає відомим музикантом) і неприйнятною (компенсація за низький зріст – жага влади і агресія; компенсація за інвалідність – грубість і конфліктність) (Plutchik). Існує також пряма компенсація (прагнення до успіху в навмисно втраченій області) і непряма компенсація (прагнення досягти успіху в іншій області).

Регресія проявляється в схильності замінити вирішення суб'єктивно складних завдань, на відносно більш прості й доступні в ситуаціях, що склалися. Це дозволяє задовольняти бажання. Регресія може бути частковою, повною або символічною. Більшість емоційних проблем мають регресивні риси. Зазвичай регресія проявляється в реакціях на неприємні події, в ситуаціях підвищеної відповідальності, при захворюваннях тощо.

Отже, поведінка людей, схильних до переживання образу як риси особистості, спрямована на адаптацію й зниження емоційної напруги. Останнє виявляється в індивідуальній специфіці МПЗ, тобто, у виборі їх стильових характеристик, у виборі «улюблених» механізмів психологічних захистів і їх певних комбінацій.

Література

1. Богач О. В., Кіршо С. М. Механізми психологічного захисту як чинник здоров'язбереження студентів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки». 2018. Вип. 152. Т. 2. С. 37-38.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: [Підручник]. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 500 с.
3. Грачов Г. В. Інформаційно-психологічна безпека особистості – стан і можливості психологічного захисту : [Електронний ресурс]. URL: <http://psm.in.ua/psm/00.aspx763.html>.
4. Захисні механізми за З. Фрейдом : [Електронний ресурс]. URL: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Zahisni_mehanizmi_za_Froiymom.
5. Михальська Ю. А., Ренке С. О. Особливості механізмів психологічного захисту особистості. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 417-427.
6. Савчин М. В. Загальна психологія : [підручник] / 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 344 с.
7. Саннікова О. П. Психологические защиты: проблема индивидуальных различий. Психология у XXI столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюківських читань (м. Київ, 28-29 січня 2003 р.). Київ, 2003. С. 17-24.
8. Саннікова О. П. Феноменология личности : Избранные психологические труды. Одеса : СМІЛ, 2003. 256 с.
9. Саннікова О. П. Індивідуально – типові переваги у виборі механізмів психологічних захистів. Педагогічна і психологічна наука в Україні: збірн. наук. праць : в 5 т. Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 211-220.
10. Саннікова О. П., Свєртілова Н. В. Співвідношення показників тривожності та схильності до образу. Матеріали науково-практичної конференції молодих учених та студентів «Проблеми сучасної психології особистості» (23 травня 2013 р.). Одеса: Лерадрук, 2013. С. 36-41.
11. Свєртілова Н. В. Психологічні характеристики осіб схильних до переживання образу різного ступеню. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць ДВНЗ «Запорізький національний університет» та Інституту психології Г. С. Костюка НАПН України. Запоріжжя. 2016. № 1 (9).
12. Plutchik R. The emotions: Factors theories and a new model. N. Y.: Random House, 1962. 204 p.

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ПРЕДИКТОР ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Пічуєва А.К.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. *Теоретично проаналізувати та емпірично дослідити вплив креативності на психологічне благополуччя студентів. Методологія. Теоретичні методи: аналіз та узагальнення – для визначення особливостей розробки теми дослідження; систематизація та інтерпретація досліджуваної проблеми. Емпіричні методи: «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф, опитувальник креативності С. Рензулі. Математико-статистичні: метод кількісного аналізу, U-критерій Манна-Уїтні. Висновки. З'ясовано, що психологічне благополуччя креативних студентів значно вище за більшістю показників у порівнянні з нон-креативним студентами. Таким чином, можна констатувати, що креативність є важливим предиктором психологічного благополуччя особисті.*

Ключові слова: *креативність, психологічне благополуччя, студенти.*

Актуальність проблеми. *Розвиток сучасного суспільства характеризується глобальними економічними перетвореннями, науково-технічним прогресом, високою інформативною насиченістю суспільного середовища. Такий динамічний процес диктує свої вимоги до соціуму в цілому, що впливає на адаптацію до нових умов життєдіяльності кожної окремої особистості. Багато чого у житті сучасних людей може впливати на їхній фізичний та психоемоційний стан. Щастя та комфорт, задоволення та благополуччя – все це відноситься до суб'єктивного переживання процесів, що відбуваються в житті людини. Психологічне благополуччя визначає природне прагнення людини до внутрішнього спокою, щастя та реалізації своїх потенціалів. Однією з найважливіших умов, що дозволяє ефективно реалізувати себе в сучасному світі є креативність, адже, саме вона є основним культуротворчим фактором, діяльністю, що актуалізує потенційні властивості та*

ресурси психологічного благополуччя особистості. Однак, дослідження креативного потенціалу як предиктору психологічного благополуччя особистості визначається недостатньою розробленістю в науці, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці проблемі психологічного благополуччя особистості присвячено низку праць як іноземних, так і вітчизняних науковців. Зокрема у сучасній психології наявні дослідження сутності та різновидів благополуччя: суб'єктивного (Н. Бредбурн, Р. Еммонс); емоційного (М. Аргайл, Е. Діенер); духовного (Д. Брозерс, М. Лернер); психологічного (А. Воттерман, К. Ріфф, Т. Титаренко); соціального (Д. Рапхайл, Е. Сінгер); економічного (В. Стрампел, В. Хашченко); сімейного (О. Тараданов); професійного (Д. Зинов'єва); онтологічного (О. Сімсек); екзистенційного (С. К'єркегор, Р. Мей, В. Франкл) тощо.

Проблем креативності також досліджувалися в контексті різних напрямків: розвитку особистості та діяльнісної сутності (Н. Лейтес, В. Моляко); психологічні механізми розвитку креативної особистості (О. Музика, Е. Торренс, Дж. Рензуллі); концепції креативності як універсальної творчої здібності (Дж. Гілфорд, Р. Стернберг).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Психологічне благополуччя як об'єкт наукового дослідження набуло досить широкого поширення в психології з середини минулого століття. І. Бонівелл, одна з лідерів позитивної психології, відзначає три основні групи причин, внаслідок яких зростає інтерес до дослідження благополуччя: «країни досягли того рівня благополуччя, при якому не виживання та економічні показники, а якість життя людей стає головним завданням; наростаюча тенденція до індивідуалізму робить особисте щастя найважливішим; напрацьовано ряд достовірних та надійних методів вимірювання благополуччя, завдяки яким ця область змогла перетворитися на серйозну та визнану наукову дисципліну» [2, с. 4].

Поняття «благополуччя» у західній психології визначається у найширшому сенсі, як багатофакторний конструкт, що представляє складний взаємозв'язок культурних, соціальних, психологічних, фізичних, економічних

та духовних факторів. Зокрема М. Селігман відзначає, що благополуччя людини – це позитивна афективність, що поєднується з діяльністю [4, с. 156].

Автор концепції психологічного благополуччя К. Ріфф розглядає його як базовий суб'єктивний конструкт, що відображає сприйняття та оцінку свого функціонування з погляду вершини потенційних можливостей людини [5, с. 43]. Так, до структурної моделі психологічного благополуччя К. Ріфф увійшли такі параметри: самоприйняття (усвідомлення та прийняття всіх сторін своєї особистості), особистісне зростання (прагнення розвиватися); автономія (здатність протистояти соціальному тиску), компетентність в управлінні середовищем (вміння долати труднощі на шляху реалізації своїх цілей); позитивні відносини з оточуючими (уміння встановлювати тривалі довірчі відносини, здатність до емпатії), наявність життєвих цілей (переживання свідомості свого життя).

Основними індикаторами благополуччя особистості, що складають її ядро, на думку Т. Титаренко є «насамперед цілісність, потреба у самореалізації та здатність до саморегуляції. Допоміжні периферійні характеристики, наближені до ядра, на індивідуально-психологічному рівні – креативність, гармонійність, адаптивність; на ціннісно-смысловому – схильність до сенсоутворення, осмислення досвіду та здатність одержувати насолоду від життя; на соціально-психологічному – схильність до співробітництва, здатність до співпереживання та довіра до світу» [2, с. 6].

О. Ідобаєва зазначає, що специфіка психологічного благополуччя, властива кожному віку. Так, провідним індикатором психологічного благополуччя підлітка, на її думку, є емоційне благополуччя, детерміноване особливостями дитячо-батьківських відносин, а також рівень комунікативної компетентності підлітків. Психологічне благополуччя у старшому юнацькому віці визначається автором рівнем сформованості основних новоутворень віку, орієнтування в особливостях власної індивідуальності, вмінні будувати життєві плани. У зрілому віці предиктором психологічного благополуччя стає самоактуалізація та задоволення інших провідних потреб даного віку, швидкість реакції на ситуативні зміни, активність у реалізації своїх цілей, цінностей та

переконань [3, с. 172].

Аналіз дослідження ресурсів психологічного благополуччя особистості дозволяє стверджувати, що його рівень може залежати від балансу позитивних та негативних емоцій, віку, статі, батьківського ставлення та розпоряджень, культурної приналежності, сімейного статусу, особливостей середовища життєдіяльності тощо. Виявлено його зв'язок з низкою особистісних характеристик: екстраверсією, альтруїзмом, оптимізмом, толерантністю, життєстійкістю. До детермінантів психологічного благополуччя також відносять здатність до любові, дружби, наявність віри у щось, свідомість життя та позитивний характер міжособистісних відносин.

Одним із чинників, що може сприяти психологічному благополуччю особистості є творча діяльність. На думку Р. Річардса, креативність сприяє формуванню сталого психологічного та фізичного здоров'я [1, с. 25]. Чим більше творчо активних людей, тим більш розвиненим та здоровим стає суспільство. Втілення креативом творчих задумів та відповідність останніх креативному стандарту призводить до формування позитивної Я-концепції. Підвищення впевненості у собі збільшують ступінь свідомості творчого процесу, прагнення відчувати процесуальні задоволення, впевненість у власній компетентності, позитивний емоційний фон та очікування гармонійних міжособистісних відносин, що позитивно впливає на загальне психологічне благополуччям особистості.

М. Холодна зауважує, що креативність розглядається у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні – це дивергентне мислення, відмінною особливістю якого є готовність висувати безліч в рівній мірі правильних ідей щодо одного і того ж об'єкта. Під креативністю в широкому сенсі слова Ф. Баррон розуміє творчі інтелектуальні здібності, в тому числі здатності привносити щось нове у досвід. С. Лютар вважає, що креативність є можливим фактором, який може грати компенсуючу роль шляхом підвищення почуття самоєфективності та особистісного потенціалу [6, с. 139].

Для того, щоб скласти комплексне уявлення з проблематики дослідження нами було проведене емпіричне дослідження з метою виявлення психологічного змісту креативного потенціалу як предиктору психологічного

благополуччя у студентів.

Методики. Для розв'язання поставленої мети і завдань застосовувався комплекс емпіричних методик дослідження, а саме:

1. Методика «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф. Дана методика складається з 84 питань та шести шкал, які становлять компоненти психологічного благополуччя: самоприйняття, автономія, мета в житті, особистісне зростання, позитивні стосунки з оточуючими, управління середовищем.

2. Опитувальник креативності С. Рензулі. Методика створена з метою ідентифікації проявів креативності та включає десять пунктів, що характеризують творче мислення та творчу поведінку.

Вибірку нашого дослідження склали 62 студента, у віці від 18 до 24 років, які навчаються в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського.

Результати дослідження. На підставі виразності показників та рівня креативності, досліджувані були розділені на дві категорії: креативи (студенти з високими балами креативної ідентичності) та нон-креативи (студенти з невисокими балами креативної ідентичності). Це дало підстави визначити та порівняти відмінності за показниками психологічного благополуччя між креативами та нон-креативами (табл. 1).

Отже, за результатами аналізу можна констатувати, що креативи та нон-креативи мають суттєві відмінності за більшістю показників психологічного благополуччя.

Домінуючі розбіжності спостерігаються за такими показниками, як «особистісне зростання», «автономія», «позитивні стосунки з іншими» та «управління середовищем». Дещо менші розбіжності спостерігаються за показником «мета в житті». За показником «самоприйняття» результати обох груп не мають статистично значимих відмінностей, що свідчить про те, що ставлення до себе, яке включає свої як добрі, так і погані якості, не пов'язані з креативністю.

Розглянемо детальніше ключові відмінності по кожному показнику психологічного благополуччя.

Таблиця 1

**Відмінності креативів та нон-креативів
за показниками психологічного благополуччя**

Показники психол. благополуччя	нон-креативи	креативи	t-критерій	<i>p</i>
Самоприйняття	56,7	58,6	-0,372554	0,714084
Автономія	59,8	68,7	-2,39964	0,028147
Мета в житті	51,9	59	-1,51863	0,147235
Особистісне зростання	52,5	65,4	-3,1606	0,005711
Позитивні стосунки з іншими	56,9	67,7	-2,04678	0,036463
Управлін. середовищем	56,3	66,6	-2,35221	0,030972

Результати за показником «особистісне зростання» свідчать про те, що креативи мають більш виражене почуття безперервного саморозвитку та прагнуть реалізації свого потенціалу. Нон-креативи частіше переживають особистісну стагнацію. Їм характерно відсутність відчуття особистісного прогресу з часом. Вони нерідко відчувають нудьгу та незацікавленість життям.

Відмінності за показником «автономність» говорять про те, що креативи виявляють велику незалежність у поведінці. Вони більшою мірою здатні протистояти соціальному тиску у своїх думках і вчинках, регулювати власну поведінку та оцінювати себе, виходячи із власних стандартів. Нон-креативи більш стурбовані очікуваннями та оцінками інших. Їм важко протистояти соціальному тиску у думках та вчинках.

Результати за показником «позитивні відносини з іншими» у креативів також значно вищі, ніж у нон-креативів. Креативи схильні до встановлення близьких, приємних, довірчих відносин із оточуючими. Нон-креативи відчувають більше труднощів у прояві теплоти, відкритості та турботи про інших людей. Їм складно йти на компроміси для підтримки важливих зв'язків із оточуючими.

Показник «управління середовищем» також більш виражений у креативів. Креативи демонструють більше почуття впевненості та компетентності в управлінні повсякденними справами. Вони вміють самостійно створювати умови, що задовольняють їх особистісним

потребам. Нон-креативи менш здатні справлятися із повсякденними справами. Їм притаманне відчуття неможливості змінити чи покращити умови свого життя.

Креативи відрізняються більшою виразністю й за таким показником як «мета в житті». Креативні студенти відрізняються наявністю цілей у житті та більшим почуттям свідомості життя. Нон-креативи, відповідно, меншою мірою відчувають наявність цілей у житті та мають нижче почуття свідомості життя.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що психологічне благополуччя креативних студентів значно вище за більшістю показників у порівнянні з не креативними студентами. Значні відмінності між креативами та нон-креативами виявляються за всіма показниками психологічного благополуччя, окрім «самоприйняття», що свідчить про те, що ставлення до себе не пов'язані з креативністю. Таким чином, на підставі результатів емпіричного дослідження можна констатувати, що креативність є важливим предиктором психологічного благополуччя особисті.

Література

1. Василькевич Я. Креативність як інтегральна творча здібність : теоретичні основи вивчення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2013. Вип. 24. С. 25-29.
2. Волинець Н. Теоретичний аналіз категорії «психологічне благополуччя особистості» у сучасній психологічній науці. Теорія і практика сучасної психології. 2017. № 1. С. 4-17.
3. Кашлюк Ю. Основні чинники, які впливають на психологічне благополуччя особистості. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 34. С. 170-186.
4. Можаровська Т. Психологічне благополуччя : теоретичні підходи до визначення поняття. Психологічні перспективи. 2021. Вип. 37. С. 155-167.
5. Санько К. Психологічне благополуччя як основа повноцінного та психологічно здорового функціонування особистості. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2016. Вип. 59. С. 42-45.
6. Ткаченко Л. Креативність і творчість : сучасний контент. Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи. 2014. Вип. 1. С. 138-141.

УДК: 159.922.8:159.922.1:159.923(045)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Максименко Ю. Б.

*доктор психологічних наук, професор,
кафедра загальної та диференціальної психології
Університет Ушинського*

Прівалова В. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У статті на підставі теоретично-емпіричного дослідження надано складність та багатоаспектність функціонування феномену статевої ідентичності. Показано, що представники різних статевих груп мають специфічні психологічні ознаки, які в певній мірі впливають на процес формування особистості.

Ключові слова: *стать, ідентичність, гендерні стереотипи, рольові моделі, маскуліність, фемінінність, самооцінка, підлітковий вік.*

Історично у різних культурах, виходячи зі статевих ознак, сформувалося поділ людей чоловіків і жінок. Соціально-культурні зміни останніх років фіксують значну зміну чоловічих та жіночих ролей у соціумі. У зв'язку з цим з'являється необхідність запровадження та чіткого розмежування понять «стать» та «гендер» (Ємець, 2005). Розмежування понять «стать» і «гендер» первинно належить психологу Р. Столеру, який вперше заговорив про гендерну ідентичність як про щось відмінне від поняття статі (Stoller, 1976).

Відомо, що в підлітковому віці дитина ставить питання, вивчає різноманіття статевих ролей і прагне культивувати їх, визначаючи тим самим власну статеву (та гендерну) ідентичність. Для підлітків характерна активна позиція у питанні побудови власної картини світу, набуття нових знань та їх подальша інтеграція у свій досвід (Прайзендорф, 2021).

У науковій літературі статева ідентичність визначається як усвідомлена статева приналежність індивіда, з якою співвідносяться інші властивості його самосвідомості, яка має когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти.

Когнітивний компонент статевої ідентичності включає конструкти або системи значень, що утворюють індивідуальну свідомість суб'єкта як представника певної статі. Емоційний компонент – як ставлення суб'єкта до своєї статевої приналежності, а також до представників своєї та протилежної статі. Поведінковий компонент статевої ідентичності включає оцінку статевої ролі поведінки суб'єкта з погляду фемінінності та маскуліності (Бендас, 2005).

Розвиток статевої ідентичності має свої механізми, стадії та особливості у кожному віковий період. У підлітковому віці відбуваються найсильніші перетворення всіх систем та ідентичності людини, особливо в уявленнях про себе як представника певної статі, прийняття своєї статевої приналежності, вибудовування своєї статевої ролі поведінки, розвиток сексуальності. Сім'я виступає транслятором різних ролієвих моделей, надаючи певний спектр. Досить чітко оформлених зразків поведінки чоловіка чи жінки для того, щоб підліток, який виховується у цій сім'ї, міг вибрати найбільш підходящі. Також одним з механізмів статевої ідентифікації у підлітковому віці стає спілкування із однолітками, значимі дорослі, погляди, ціннісні орієнтації, моделі поведінки інших людей і одним із головних завдань підліткового віку є розвиток власної системи ідентичностей. Це завдання може вирішуватися двома основними шляхами прийняття існуючих ідентичностей, або шляхом пошуку власних.

Формування статевої ідентичності у підлітків прийнято відносити до відтворення домінуючої гендерної культури як основи соціалізації особистості (С. Бутковська, Л. Діасамідзе, Є. Іжванова, О. Карабанова, Л. Корнева, Н. Римарев, В. Ситников та ін.).

Взагалі проблемі статі та гендеру, гендерних відмінностей, статево-рольових, гендерних стереотипів присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як: С. Бем, Т. Власової, Т. Говорун, І. Кльоциної, С. Іванченко, Н. Коростильової, О. Лопухової, Р. Ліончук, Г. Москалик, М. Ткалич, та інших. Встає питання вивчення особливостей статевої ідентичності підлітків для прояснення сучасних культурно-суспільних реалій процесу статевої ідентифікації у підлітковому віці.

Задля досягнення мети у дослідженні застосовувались такі методики дослідження гендерного типу та ідентичності: методика BSR1 С. Бем в адаптації О. Лопухової (И. Клецина , 2003), «Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник FPI» (Крылов, Маничев, 2003), методика дослідження самооцінки підлітка за Г. Казанцевою (Прайзендорф, 2021).

Дослідження проводилось на базі Одеської спеціалізованої школи № 50 I – III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов Одеської міської ради Одеської області. Вибірку склали учні 8-9 класів, загалом 56 осіб.

Задля пошуку індивідуально-психологічних особливостей підлітків із різною статевою ідентичністю, нами був застосований традиційний у диференціальній психології підхід: групування обстежених за певною ознакою (Саннікова, 1995), у нашому випадку в якості ознак виступила гендерна ідентичність підлітків. Застосування якісного аналізу дозволило виявити дві основні групи підлітків:

- група М+, що характеризується високим та надмірно високим рівнем маскулінності (верхня межа третього - четвертий квартиль розподілу, від 61 до 100 процентилів). Як вказує С. Бем, авторка методики на виявлення гендерного типу, особи з високим рівнем маскулінності характеризуються наступними ознаками: сміливість, заповзятливість, прагнення до самоствердження, схильність до ризику, до швидких, рішучих дій без достатнього їх обмірковування та обґрунтування; інтереси вузькі і практичні, міркування - тверезі та реалістичні, у поведінці бракує оригінальності та своєрідності;

- група Ф+, яка характеризується низьким та надмірно низьким рівнем маскулінності (перший квартиль розподілу – нижня межа другого квартилю, від 0 до 39 процентилів) та високим рівнем фемінінності (верхня межа третього - четвертий квартиль розподілу, від 61 до 100 процентилів). С. Бем вказує на те, що люди із високим рівнем фемінінності - чутливі, схильні до хвилювань, м'які, поступливі, скромні у поведінці, але з самооцінці у них широкі різноманітні, слабо диференційовані інтереси, розвинена уява, потяг до фантазування та естетичних занять; такі люди виявляють зацікавленість у філософських, морально-етичних та

світоглядних проблемах і часом демонструють надмірне занепокоєння особистими проблемами, схильність до самоаналізу та самокритики;

Профілі вивчаємих показників – показників властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки за методикою FPI та показнику самооцінки за методикою Г. Казанцевої, представлені на рисунку нижче. Дані, представлені на рис. 1 свідчать, що високі показники за шкалою «невротичність» (гр. Ф+) відображують осіб з високою тривожністю, збудливістю у поєднанні зі швидкою виснаженістю.

В свою чергу, для осіб з низькими оцінками за фактором «невротичність» (гр. М+) характерні спокій, невимушеність, емоційна зрілість, об'єктивність в оцінці себе та інших людей, постійність у планах та уподобаннях, реалістичність, хороше розуміння дійсності, висока вимогливість до себе. Вони не приховують від себе власних недоліків і промахів, не засмучуються через дрібниці, почувуються добре пристосованими, охоче підкоряються груповим нормам.

За методикою FPI, високі оцінки за шкалою «спонтанна агресивність» (гр. Ф+) характеризують людину з низьким рівнем соціальної конформності, помірним самоконтролем та високою імпульсивністю.

Згідно з «Фрайбурзьким багатofакторним особистісним опитувальником» високі оцінки за шкалою «депресивність» (гр. Ф+) характерні для осіб зі зниженим фоном настрою. Занурені у власні переживання, вони викликають неприязнь, роздратування у оточуючих. У справах їх характеризує старанність Будь-яка діяльність для них важка, неприємна, протікає з почуттям надмірної психічної напруги, швидко втомлює, викликає відчуття повного безсилля та виснаження.

Особи з високими оцінками за шкалою «дратівливість» (гр. Ф+) схильні до непостійності, ухиляються від виконання своїх обов'язків, ігнорують загальновизнані правила, не докладають зусиль щодо дотримання суспільних вимог та культурних норм, зневажливо ставляться до моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність та брехню.

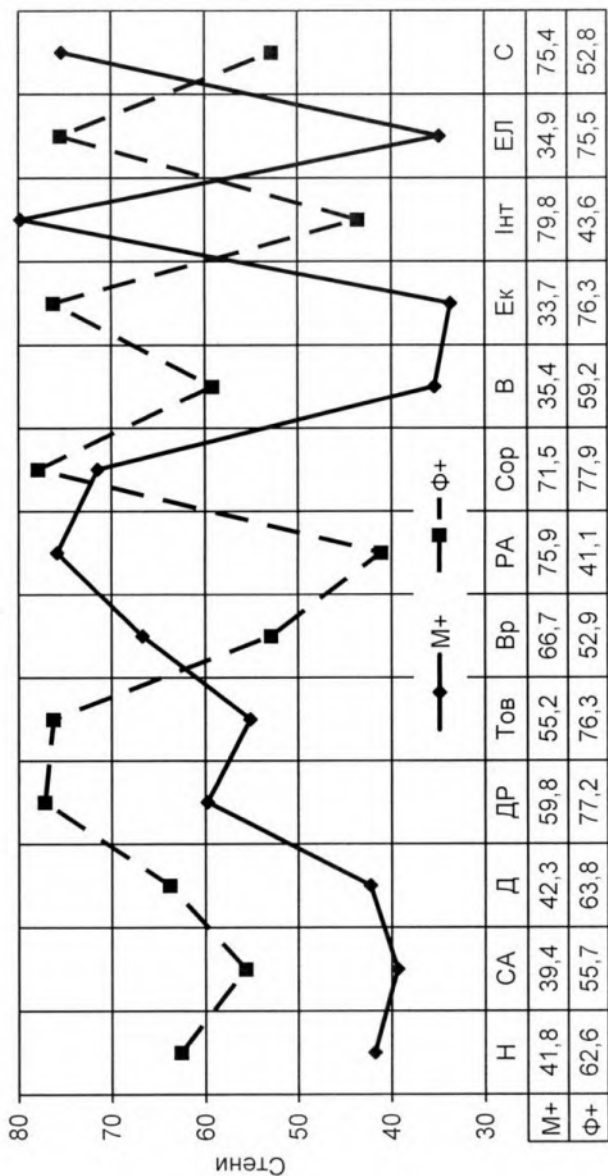

Рис. 1. Індивідуально-психологічні особливості підлітків із різною статевою ідентичністю

Примітка. Н - невротичність, СА – спонтанна агресивність, Д – депресивність, Др – дратівливість, Тов – товарииськість, Вр – врівноваженість, РА – реактивна агресивність, Сор – сором'язливість, В – відкритість, Ек – екстраверсія, Ін – інтроверсія, ЕЛ – емоційна лабільність, С – самооцінка.

Високі оцінки також характерні для осіб із стійким колом невротичних реакцій, але можуть виявлятися і в асоціальних психопатів та правопорушників. Для осіб із низькими (гр. М+) значеннями цього фактору, характерні такі риси, як почуття відповідальності, сумлінність, стійкість моральних принципів.

Для представників групи з низьким рівнем маскулітності (гр. Ф+) з високими значеннями фактору «Товарииськість» характерні багатство і яскравість емоційних проявів, природність і невимушеність поведінки, готовність до співпраці, чуйне, уважне ставлення до людей, доброта та м'якосердність. Такі особи мають багато близьких друзів, а в дружбі дбайливі, чуйні, теплі у стосунках, завжди виявляють живу участь у долі своїх товаришів, знають про їх переживання, радощі та турботи. Особи з низькими оцінками за цим фактором, напроти, уникають близькості, життям інших не цікавляться, підтримують лише зовнішні форми відносин.

Високі оцінки за показником РА (реактивна агресивність) (гр. М+) є свідченням моральної неповноцітності, відсутності найвищих соціальних почуттів: почуття гордості, обов'язку, кохання, сорому тощо. Такі люди прагнуть негайного, невідкладного задоволення своїх бажань, не зважаючи на обставини і бажання оточуючих. Критику та зауваження на свою адресу сприймають як зазіхання на особисту свободу. Низькі оцінки за цією шкалою (гр. Ф+) свідчать про підвищену ідентифікацію із соціальними нормами, про конформність, поступливість, скромність, залежність, можливо вузькість кола інтересів. Особи з низькими оцінками за цією шкалою малоактивні, скуті, боязкі, м'які, задовольняються вже доступним і наявним.

Високі оцінки за фактором Сор (сором'язливість) (гр. Ф+) свідчить про нерішучість та невпевненість у собі. Такі особи найбільше бояться, уникають ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких

змін чекають лише неприємностей. При необхідності прийняти рішення або надмірно вагаються, або довго відтягують і не приступають до його виконання.

Шкали Ек (екстраверсія) та Ін (інтроверсія) характеризують загальну спрямованість особистості зовні або в себе. Високі оцінки показнику екстраверсія характерні для активних, честолюбних осіб, які прагнуть громадського визнання, лідерства, не відчують труднощів у спілкуванні, у встановленні контактів, охоче беруть він головні ролі у відносинах з оточуючими. Ці особи мають велику соціальну спритність, живу мову, високу активність, вміло оцінюють взаємовідносини в колективі і вміють використовувати інших людей для досягнення своїх власних цілей. Вони надають великого значення соціальному успіху, всіма способами домагаються суспільного визнання своїх особистих заслуг, чим можуть викликати невдоволення тих людей, з якими їм доводиться мати справу. Високі оцінки за шкалою інтроверсії свідчать про утруднення в контактах, прагнення до видів діяльності, не пов'язаних із широким *спілкуванням*. Інтровертовані суб'єкти у ситуаціях вимушеного спілкування легко втрачають душевну рівновагу. Можливо, тому вони намагаються зберігати дистанцію у взаєминах.

Високі оцінки за показником ЕЛ (емоційна лабільність) (гр. Ф+) свідчать про тонку духовну організацію, чутливість, вразливість, артистичність, художнє сприйняття навколишнього. Особи з високими оцінками не виносять брутальних слів, брутальних людей і грубої роботи. Реальне життя легко ранить їх. Вони м'які, жіночні, занурені у фантазії, вірші та музику.

Таким чином, в якості попередніх висновків можна відзначити, що в статті на підставі теоретико-емпіричних досліджень статева ідентичність показана як складна та багатоаспектна складова цього феномену. Встановлено, що представники різних статевих груп характеризуються специфічним психологічним портретом. А саме, співвідношенням факторів особистості, особливостями ставлення до інших людей, їх ціннісними орієнтаціями, що дозволяє узагальнення отриманих даних індивідуально-психологічних особливостей прояву ідентичності особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всі аспекти

проблеми. На перспективу подальша робота дозволяє визначити наступні напрямки: комплексно визначити у сукупності проявів вікових, гендерних, національних особливостей, що до розробки певних корекційних програм.

Література

1. Бем С. *Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов*. М. : РОССПЭН, 2004. 336 с.

2. Бендас Т. В. *Гендерная психология : [учеб. пособ.]*. СПб. : Питер, 2005. 326 с.

3. Ємець Н. А. *Сучасна гендерна парадигма: історико-філософський аналіз. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. Вип. 1 (9). С. 27-33. URL: http://journals.stu.cn.ua/problemy_sotsialnoyi_roboty/article/view/110842

4. Бороздина Л. В., Молчанова О. Н. *Самооценка в разных возрастных группах: от подростков до престарелых : [моногр.]*. М. : ООО «Проект-Ф», 2001. 204 с.

5. Полоролевой опросник (С. С. Бем). *Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной*. СПб., 2003. С. 277-280.

6. Прайзендорф Е. С. *Трансформация эмоционального компонента половой идентичности девочек подросткового возраста*. Психолог. 2021. № 4. С. 61-77. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35642

7. *Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; под общ. ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева*. СПб.: Питер, 2003. 560 с.

8. Stoller R. *Primary femininity*. J.A.P.A. 1976. № 24 (Suppl.). P. 59-78.

УДК: 159.923

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В КАР'ЄРІ МЕНЕДЖЕРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ УСПІШНОСТІ

Василенко І. А.

*кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Семенюк Г. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

У даному повідомленні розглядаються особливості взаємозв'язків між ціннісними орієнтаціями в кар'єрі (Е. Шейна) успішних та неуспішних менеджерів. У сучасних соціально - економічних умовах особливої актуальності набувають психологічні дослідження особливостей побудови кар'єри і типу кар'єрних орієнтацій. Усвідомлене планування кар'єри обумовлює психологічну основу самореалізації людини в професійної діяльності. Людина розглядається як активний автор свого професійного шляху (Каррас, 1997; Ансофф, 1999). В сучасних умовах, що характеризуються високою динамічністю стрімким розвитком ринкової економіки, професія менеджера стає все більш затребуваною. К. С. Буров і Г. Д. Юнусова у 2014 року, вивчаючи замовлення бізнесу на ринку праці, констатують наявність великого попиту на фахівців цієї професії.

У емпіричному дослідженні були використані психодіагностичні методики:

– Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості, «Морфологічний тест життєвих цінностей», МТЖЦ, автори В. Ф. Сопів, Л. В. Карпушина;

– Методика діагностики ціннісних орієнтацій в кар'єрі, «Якоря кар'єри», Е. Шейна, переклад і адаптація В. А. Чікер, В. Е. Віокурова.

У дослідженні взяли участь 40 людей: 27 чоловік, та 13 жінок – менеджери з продажу транспортної компанії у віці від 25 до 43 років.

На наступному етапі дослідження ми здійснили більш ґрунтовний аналіз особливостей ціннісних орієнтацій в кар'єрі (Е. Шейна) менеджерів з різним рівнем успішності. Результати аналізу наведені в рис. 1.

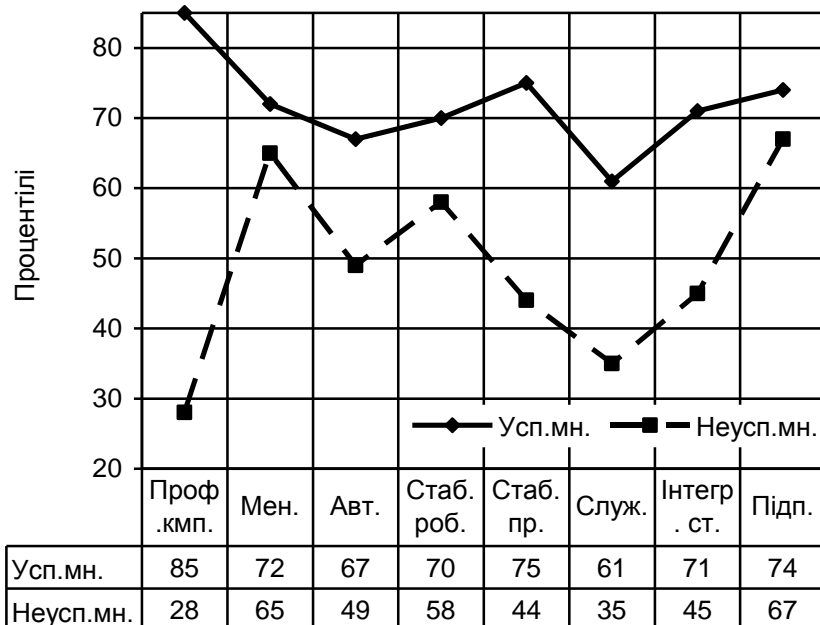

Рис. 1. Профіль показників ціннісних орієнтацій в кар'єрі (Е. Шейна) успішних та неуспішних менеджерів

Примітка: умовні скорочення шкал: Проф. кмп. – шкала професійної компетентності, Мен – шкала менеджменту, Авт. – шкала автономії (незалежності), Стаб. роб. – шкала стабільності роботи, Стаб. пр. – шкала стабільності місця проживання, Служ. – шкала служіння, Інтегр. ст. – шкала інтеграції стилів життя, Підп. – шкала підприємництва.

Встановлено, що професійна компетентність успішних менеджерів пов'язана з наявністю здібностей і талантів у певній галузі. Люди з такою орієнтацією хочуть бути майстрами своєї справи, вони бувають особливо щасливі, коли досягають успіху в професійній сфері, але швидко втрачають інтерес до роботи, яка не дозволяє розвивати їхні здібності. Вони готові керувати іншими в межах своєї

компетенції, але управління не представляє для них особливого інтересу. Тому багато хто з цієї категорії відкидають роботу керівника, управління розглядають як необхідну умову для просування у своїй професійній сфері.

Найважливішими критеріями кар'єри для них є постійне вдосконалення їх досвіду і знань і визнання їх професіоналізму. Навряд чи їх зацікавить навіть значно більш висока посада, якщо вона не пов'язана з їх професійними компетенціями. Так як вони талановиті і люблять, що до них ставляться як до знавців своєї справи, люди цієї категорії відчувають почуття причетності, що виникає зі змісту їх роботи, розвивають і удосконалюють свої навички.

У успішних менеджерів установлено домінування показників менеджменту, яке характеризується вагомим значенням орієнтації особистості на інтеграцію зусиль інших людей, повноту відповідальності за кінцевий результат, та можливості для лідерства, високого доходу, підвищених рівнів відповідальності і внесок в успіх своєї організації, що саме є ключовими цінностями і мотивами. Найголовніше для них – управління: людьми, проектами, будь-якими бізнес-процесами - це в цілому не має принципового значення. Центральне поняття їх професійного розвитку – влада, усвідомлення того, що від них залежить прийняття ключових рішень. Причому для них не є принциповим управління власним проектом або цілим бізнесом, скоріше навпаки, вони більшою мірою орієнтовані на побудову кар'єри в якій їм будуть делеговані значні повноваження. Людина з такою орієнтацією буде вважати, що не досяг мети своєї кар'єри, поки не займе посаду, на якій буде управляти різними сторонами діяльності підприємства. У групи неуспішних менеджерів на даній шкалі показники мають низькі значення.

З'ясовано, що для успішних менеджерів за показниками автономія (незалежність) характерно – звільнення від організаційних правил, приписів і обмежень. Вони відчувають труднощі, пов'язані з встановленими правилами, дисципліною, також люблять виконувати роботу своїм способом, темпом і за власними стандартами, вважають за краще робити незалежну кар'єру власним шляхом. Вони швидше оберуть низькосортну роботу, ніж відмовляться від автономії і незалежності. Для них першочергове завдання розвитку кар'єри – отримати

можливість працювати самостійно, самому вирішувати, як, коли і що робити для досягнення тих чи інших цілей. Кар'єра для них – це, перш за все, спосіб реалізації їх волі, тому будь-які рамки і суворе підпорядкування відштовхнуть їх навіть від зовні привабливою вакансії. Вони можуть працювати в організації, яка забезпечує достатній ступінь свободи. Значний розбіг показників і у цій шкалі, найбільше у групи успішних менеджерів і найменше у неуспішних.

Виразні відмінності в групах виявляються при аналізі показників «Стабільність роботи» і «Стабільність місця проживання», так представники групи успішних менеджерів мають значно вище середні значення даних показників, ніж представники групи не успішних. Тобто дані співробітники в більшій мірі схильні до вибору постійної роботи, підвищення посади за рахунок зміни місця проживання їх навряд чи може залучити, вони характеризуються потребою в безпеці і стабільності, тому воліють рішення, які можна спрогнозувати. Отримані результати добре співвідносяться з результатами по показником «Інтеграція стилів життя».

Вони відчують потребу в безпеці, захисті і можливості прогнозування, а тому будуть шукати постійну роботу з мінімальною ймовірністю звільнення, які ототожнюють свою роботу зі своєю кар'єрою. Їх потреба в безпеці і стабільності обмежує вибір варіантів кар'єри. Авантюрні або короткострокові проекти швидше за все, не приваблюють. Вони дуже цінують соціальні гарантії, які може запропонувати роботодавець, і, як правило, їх вибір місця роботи пов'язаний саме з тривалим контрактом і стабільним становищем компанії на ринку. Успішні менеджери проявляють відповідальність за управління своєю кар'єрою перекладають на наймача. Часто ця ціннісна орієнтація поєднується з невисоким рівнем домагань.

За показником служіння відмінності в групах незначні, при цьому представники групи успішних менеджерів орієнтовані більшою ступеню на даний показник, ніж представники групи неуспішних менеджерів. Це свідчить про те, що фахівці цієї категорії в більшій ступеня прагнуть приносити користь людям, суспільству, для них дуже важливо бачити конкретні результати своєї роботи.

Результати дослідження демонструють, що особи з

домінуванням служіння вважають успіхом подолання нездоланих перешкод, рішення нерозв'язних проблем або просто виграш. Представники групи успішних менеджерів орієнтовані на те, щоб «кидати виклик». Для одних людей виклик представляє більш важка робота, для інших це – конкуренція і міжособистісні відносини. Вони орієнтовані на рішення свідомо складних завдань, подолання перешкод заради перемоги в конкурентній боротьбі. Вони відчують себе успішними тільки тоді, коли постійно залучені до виконання важких проблем або в ситуацію змагання. Кар'єра для них – це постійний виклик їх професіоналізму, і вони завжди готові його прийняти. Соціальна ситуація найчастіше розглядається з позиції «виграшу – програшу». Процес боротьби і перемога важливіша для них, ніж конкретна область діяльності або кваліфікація. Новизна, різноманітність і успішність мають для них дуже велику цінність.

Група успішних менеджерів в більшій мірі є прихильниками обраного стилю життя, розвиток кар'єри їх привертає тільки в тому випадку, якщо вона не тягне за собою зміну звичного стилю життя, оточення. Менш категоричні в цьому питанні представники групи неуспішних менеджерів. Отже, можна припустити, що успішні менеджери, орієнтовані на традиційну кар'єру, менш мобільні, більш консервативні в прийнятті рішень, ніж не успішні менеджери, які вибирають поліваріативності тип кар'єри.

Встановлено, що у осіб з домінуванням показника підприємництво проявляється бажання створювати нові організації, товари або послуги, які можуть бути ототожені з їх зусиллями. Працювати на інших – це не їх, вони - підприємці за духом, і мета їх кар'єри – створити щось нове, організувати свою справу, втілити в життя ідею, цілком належить тільки їм. Вершина кар'єри в їхньому розумінні – власний бізнес. Тут також спостерігається картина при якій для успішних менеджерів це вагомий чинник аніж для неуспішних менеджерів.

Література

1. *Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы [Текст] : предпринимательство и координация в децентрализованной компании / Пер. с англ. М. : ИНФРА-М, 1996. 287 с.*
2. *Діденко М. С. Дослідження психологічних особливостей*

розвитку професійно значущих якостей майбутніх менеджерів організацій. *Організаційна психологія. Економічна психологія. 2018. № 1. С. 26-35.*

3. Заставнюк О. О. Морально-психологічні якості особистості в структурі професійно-етичної культури менеджера. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірн. наук. праць. 2009. № 3 (27). Ч. 1. С. 104-108.*

4. Карамушка Л. М., Москальов М. В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації: [Монографія]. Київ: Просвіта, 2011. 200 с.

5. Никифоров Г. С. (ред.) *Психологія менеджмента / 2-е изд. Харьков: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2002. 556 с.*

УДК: 159.923

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЇХ АДАПТИВНОСТІ

Дегтяренко Т. В.

*доктор медичних наук, професор
кафедри біології і охорони здоров'я,
Університет Ушинського*

Свглевська А. М.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Різноманіття теоретико-методологічних поглядів на проблему стресостійкості особистості в контексті адаптаційних можливостей особи відображає її складність та неоднозначність в системі наукового знання [1; 2; 5; 7]. Це істотно ускладнює розробку практичних прийомів і засобів оптимізації адаптації особистості до стресових навантажень [8 - 10]. Відносна завершеність процесу адаптації, відповідність особистості основним вимогам і соціальним очікуванням є основною умовою оптимального функціонування особистості в даному соціальному середовищі. Особливо актуальним це положення є для вирішення проблем адаптації майбутніх педагогів, оскільки це – досить поширена професія, яка пов'язана з розумовими навантаженнями і можливістю професійного виснаження.

Дослідження типологічних особливостей адаптивності особистості відбувається у міждисциплінарному науковому просторі, про що свідчить інтерес до вказаної проблематики з боку багатьох наукових дисциплін, зокрема філософії, соціології, культурології, історії, педагогіки, психології і психотерапії [3; 5]. У психологічній науці індивідуально-типологічні особливості адаптивності розглядаються у зв'язку з дослідженням проблем адаптації особистості до стресових навантажень в контексті теоретичних засад психології особистості [6]. Недостатня вивченість проблеми взаємозв'язку стресостійкості особи із адаптивністю особистості майбутніх педагогів свідчить про актуальність та доцільність подальшої розробки обраного напрямку дослідження.

Мета роботи полягала у визначенні особливостей стресостійкості майбутніх педагогів з врахуванням низки їх психологічних характеристик, які визначають адаптивність особистості.

Основними завданнями дослідження було: провести психологічне обстеження студентів під час їх стресового навантаження з використанням адекватного комплексу психодіагностичних методик та проаналізувати результати отриманих експериментальних даних для встановлення корелятивних взаємозв'язків між показниками стресостійкості особи і адаптивністю майбутніх педагогів.

Обрано відповідний контингент обстежених – студенти першого курсу ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, які розпочали навчання за фахом «Дошкільна освіта». Кількість обстежених зіставила 56 осіб жіночої статі у віці від 18 до 21 років. Психодіагностичні процедури проводилися саме під час складання студентами 1 курсу першої сесії, тобто в період їх розумового незвичного навантаження, яке передбачало наявність стресового напруження та необхідність адаптації до нього.

Використані наступні методики, які дозволяють досліджувати психологічні характеристики особи, які пов'язані з адаптивністю особистості, стресостійкістю і соціально-психологічною адаптованістю, а саме: «Тест-опитувальник адаптивності» О. П. Саннікової, О. В. Кузнецової, «Шкала

стресостійкості та соціальної адаптації» Холмса-Пейдж і Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда [4; 6].

За результатами кореляційного аналізу, який виконувався на вірогіднісному рівні $p < 0,01$ було отримано низку кореляційних коефіцієнтів, що дозволяють стверджувати про наявність взаємного впливу та взаємного зв'язку між параметрами, що аналізуються (результати представлені в таблиці).

Таблиця

Кореляційні коефіцієнти для показників адаптивності, стресостійкості та адаптації до стресу

	СС	ШОСС	ЛІСС	ТОСО	ГПН	ГДМ	ПЗЗ	ЗПА	ЕОС
Адаптація	-0,95	0,79	0,78	0,78	0,41	0,42	0,31	0,95	0,95
Самоприйняття	-0,93	0,84	0,83	0,83	0,32	0,33	0,28	0,92	0,94
Прийняття інших	-0,94	0,74	0,72	0,72	0,42	0,43	0,30	0,93	0,93
Емоційний комфорт	-0,94	0,83	0,82	0,82	0,36	0,36	0,28	0,92	0,94
Інтернальність	-0,94	0,82	0,80	0,80	0,38	0,38	0,32	0,91	0,92
Домінування	-0,87	0,64	0,62	0,62	0,42	0,43	-	0,88	0,85
ЕОА	-0,88	0,82	0,82	0,81	0,31	0,31	-	0,86	0,84

Примітка: всі коефіцієнти отримані на рівні вірогідності $p < 0,01$; ШОСС – широта / вузькість охоплення сигналів соціуму, ЛІСС – легкість / ускладненість розпізнавання і ієрархізації сигналів соціуму, ТОСО – точність / неточність орієнтації в соціальних очікуваннях, СЕП – стійкість / нестійкість емоційного переживання, ГЗ – готовність / відсутність готовності змінюватися, ГПН – готовність / відсутність готовності до здійснення дій, спрямованих на подолання невдач, ГДМ – готовність / відсутність готовності до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети, ПЗЗ – показник загального задоволення, ЗПА – загальний показник адаптивності

особистості, СС – стресостійкість (Холмс-Раге), ЕОС – експертна оцінка стресостійкості, ЕОА – експертна оцінка адаптивності особистості.

Встановлено, що у майбутніх педагогів, які приймали участь у дослідженні, показники ЗПА (загальний показник адаптивності особистості) позитивно корелюють з показниками загальної адаптації ($r = 0,95, p < 0,01$), самоприйняття ($r = 0,92, p < 0,01$), прийняття інших ($r = 0,93, p < 0,01$), емоційним комфортом ($r = 0,92, p < 0,01$), інтернальністю ($r = 0,91, p < 0,01$), прагненням до домінування ($r = 0,88, p < 0,01$), експертними оцінками адаптивності ($r = 0,86, p < 0,01$). Отже, можна дійти висновку, що загальний показник адаптивності особистості прямо корелює з соціально-психологічною адаптацією, самоприйняттям, прийняттям інших, емоційним комфортом, інтернальністю, прагненням до домінування та адаптивністю.

Виявлено, що у майбутніх педагогів, які приймали участь у дослідженні, показники експертних оцінок стресостійкості позитивно корелюють з показниками загальної адаптації ($r = 0,95, p < 0,01$), самоприйняття ($r = 0,94, p < 0,01$), прийняття інших ($r = 0,93, p < 0,01$), емоційним комфортом ($r = 0,94, p < 0,01$), інтернальністю ($r = 0,92, p < 0,01$), прагненням до домінування ($r = 0,85, p < 0,01$) та експертними оцінками адаптивності ($r = 0,84, p < 0,01$). Отже, можна дійти висновку, що стресостійкість прямо корелює з соціально-психологічною адаптацією, самоприйняттям, прийняттям інших, емоційним комфортом, інтернальністю, прагненням до домінування та адаптивністю особи.

Встановлено значущі кореляційні зв'язки між показниками за методиками «Тест-опитувальник адаптивності» О. П. Саннікової, О. В. Кузнецової, експертними оцінками адаптивності та Шкалою стресостійкості і соціальної адаптації Холмса-Раге і експертними оцінками стресостійкості особистості. Отже, стресостійкість майбутніх педагогів пов'язана з широким спектром параметрів, що відповідають за соціально-психологічну адаптацію особи, зокрема із самоприйняттям, прийняттям інших, ступеню інтернальності особистості, емоційним комфортом при встановленні та розвитку

соціальних контактів, прагненням до домінування у соціальних сферах життя.

Виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками Шкали стресостійкості і соціальної адаптації Холмса-Раге та показниками Методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда і експертними оцінками адаптивності особистості.

Доведено наявність прямих взаємозв'язок між широтою охопту сигналів соціуму, легкістю розпізнавання і ієрархізації сигналів соціуму, точністю орієнтації в соціальних очікуваннях, готовністю до здійснення дій, спрямованих на подолання невдач, готовністю до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети, загальною задоволеністю, загальною адаптивністю особистості та рівнем стресостійкості особи. Отже, адаптація студентів до стресу тісним чином пов'язана з таким важливим особистісним чинником як адаптивність особистості та залежить від індивідуально-типологічних особливостей особи.

Таким чином, основні стратегії в підвищенні адаптованості особи до стресу полягають у використанні ресурсів індивідуального, особистісного і суб'єктного рівнів індивідуальності людини, що необхідно враховувати при розробці практичних рекомендацій для підвищення стресостійкості студентської молоді.

Література

1. Барабой В. А., Резніков О. Г. *Фізіологія, біохімія і психологія стресу* : [монографія]. Київ: Інтерсервіс, 2013. 314 с.

2. Бужинська С. М., Скляр С. С., Даніліч-Скакун А. А. *Стресостійкість студентів як складник успішності навчання у ЗВО. Габітус. 2021. Вип. 23. С. 55-59.*

3. Гоулман Д. *Емоційний інтелект* / пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.

4. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты* : [учебное пособие] / Под ред. Д. Я. Райгородского. Самара : Издат. дом «Бахрах», 1998. 672 с.

5. Рибалка В. В. *Культурно-психологічна концепція особистості: спроба синтезу теоретичних уявлень вітчизняних та зарубіжних психологів про особистість. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці*: [навч. посібн.]. Одеса : Букаєв В. В., 2009. С 485-563.

6. Санникова О. П., Кузнецова О. В. *Системный анализ*

адаптивності личности : [монографія]. Одеса : ВМВ, 2017. 392 с.

7. Черпіта М. М., Гурич А. Ю., Джеджула О. М. Стресостійкість. Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Сер.: Соціально-гуманітарні науки. 2013. Вип.2. С. 202-208.

8. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / 3-е, доп. Тернопіль, 2013. 164 с.

9. O'Driscoll M. P. Coping with stress: a challenge for theory, research and practice. *Stress Health*. 2013. V. 29. P. 89-90.

10. Trollope A. F., Gutierrez-Mecinas M., Mifsud K. R. et all. Stress, epigenetic control of gene expression and memory formation. *Experimental Neurology*. 2012. Vol. 233. P. 3-11.

УДК 159.9

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОСТІ

Черножук Ю. Г.

*кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Давиденко Р. Л.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Анотація. У публікації представлено результати дослідження особливостей креативності осіб підліткового та зрілого віку. Згідно з метою та завданнями дослідження до психодіагностичного комплексу, який був застосований на етапі емпіричного дослідження, увійшли наступні методики: тест «Креативність» Н. Вишнякової, методика О. Тунік «Діагностика особистісної креативності», опитувальник О. Тунік «Самооцінка творчого потенціалу особистості».

В якості досліджуваних було залучено представників двох вікових груп: «Підлітки (ПВ)» (учні 8 класу, 25 осіб, 12-13 років); «Особи зрілого віку (ЗВ)» (25 осіб, 30-45 років). Порівняння середніх результатів за всіма параметрами, що вивчалися, показало, що за більшістю з них особи зрілого віку переважають підлітків.

Ключові слова: креативність, параметри креативності, рівень креативності, підлітки, особи зрілого віку

Кожна людина змалку так чи інакше причетна до різних видів творчості. Одним із завдань, що стоять перед сучасним суспільством, є розвиток творчої активності особистості. Серед чинників, що її забезпечують, виокремлюють творчий потенціал, інтелектуальну активність (Д. Б. Богоявленська), надситуативну активність (В. А. Петровський), креативність (В. М. Дружинін) та ін.

Аналіз літератури за темою дослідження дозволив уточнити поняття «креативність». Креативність (від лат «creatio» – «творення») – це загальна здібності до творчості, що характеризує особистість як ціле, і виявляє себе в різних сферах активності (Дружинін, 1999). Вона являє собою найважливішу складову творчого потенціалу особистості і спонукає людину породжувати нові, незвичайні ідеї в умовах, які не обов'язково цього вимагають, відхилятися від традиційних схем мислення; створювати оригінальні підходи до вирішення різноманітних проблем, способи одержання матеріальних та/або ідеальних креативних продуктів тощо.

Креативні продукти – це не тільки наукові відкриття, самобутні літературні та музичні твори, постановки балетів в новій редакції, але й нестандартні вчинки, дотепні висловлювання, оригінальні страви, успішне здійснення соціальних реформ, ефективна законотворчість тощо.

У психології накопичено великий матеріал стосовно креативності, однак, єдиної, злагодженої її теорії наразі не існує (Ільїн, 2009). Втім у більшості дослідників не викликає сумніву, що креативність, як загальна здібність, передбачає наявність низки парціальних (часткових) здібностей, до яких, зокрема, належать здатність привносити щось нове у досвід (Ф. Беррон), породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем (М.Уллах), відмовлятися від стереотипних способів мислення, мати схильність до «дивергентного мислення» (Дж. Гілфорд).

Дж. Гілфорд розробляє концепцію творчості, в основі якої покладена ідея «дивергентного мислення» (від англ. «to diverge» – «розходитися»), що обумовлює креативність (здатність творити). Конвергентне мислення (від англ. «to converge» – «сходитися в одній точці»), за Гілфордом,

потребує єдиного правильного, обумовленого наявними фактами розв'язання завдання. У свою чергу, дивергентне мислення є «тип мислення, який рухається у різних напрямках». Це варіативний пошук не одного, а невизначеної кількості («віяла») рішень відносно конкретної проблеми, кожне з яких є правильним і тому має право на існування. Таке мислення менш обумовлене наявними факторами, воно допускає зміну шляхів розв'язання завдання і призводить до неочікуваних висновків та результатів. За Гілфордом, успішність дивергентного мислення визначає низка здібностей:

1. Знаходити та ставити проблеми.
2. Виробляти різноманітні ідеї (гнучкість).
3. Генерувати велику кількість ідей (продуктивність).
4. Нестандартно відповідати на подразники (оригінальність).
5. Вдосконалювати об'єкти, додаючи деталі.
6. Розв'язувати проблеми (володіти розумовим аналізом, синтезом тощо).

Співавтором зазначеної концепції є Е. Торренс. Він виокремлює в креативності:

- 1) підвищену чутливість до проблем, до дефіциту та суперечливості знань;
- 2) здатність усвідомлювати прогалини та протиріччя, а також формулювати гіпотези відносно відсутніх елементів ситуації;
- 3) дії щодо визначення означених проблем, пошуку їхнього розв'язання на підставі висунення, перевірки та зміни гіпотез, формулювання отриманого результату роботи (цит. за Дружиніним, 1999).

Як складові креативності, М. О. Холодна (2002) називає такі інтелектуальні властивості:

- 1) швидкість (кількість ідей, що виникають за одиницю часу);
- 2) оригінальність (здібність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, типових відповідей);
- 3) сприйнятливість (чутливість до незвичайних деталей, протиріч та невизначеності, а також готовність гнучко і швидко

перемикатися з однієї ідеї на іншу);

4) метафоричність (готовність працювати у фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для висловлювання власних думок, а також вміння у простому бачити складності і, навпаки, у складному – просте).

Можна виділити три погляди на розвиток креативності в онтогенезі. Згідно з першим відбувається поступове безперервне зростання креативності з віком (Л. Ф. Обухова, С. М. Чурбанова). Прихильники другого зазначають, що з набуттям знань креативність дитини знижується (М. О. Олехнович; Н. Б. Шумакова; М. І. Фідельман; В. С. Юркевич). Вчені, які дотримуються третьої точки зору, відстоюють уявлення про коливальний характер розвитку креативності. Так, П. Торренс був першим, хто зацікавився питанням періодів знижень та підйомів у ході розвитку креативності. Він вважає, що піки в розвитку креативності припадають на дошкільний вік (5 років), молодший шкільний вік, підлітковий і старший шкільний вік (9, 13, 17 років) (Ярушина, 2011).

Аналіз праць науковців, що досліджують креативність, показав, що проблема креативності осіб, різного віку залишається недостатньо вивченою. Цим і визначається вибір теми нашого дослідження – «Креативність осіб різного віку: порівняльна характеристика».

Мета дослідження – дослідити індивідуально-психологічні особливості креативності підлітків та осіб зрілого віку. Відповідно до мети було визначено завдання дослідження: 1) проаналізувати теоретичну літературу за темою дослідження; 2) обрати параметри креативності, методи та діагностичні методики її емпіричного дослідження; 3) сформулювати репрезентативні вибірку, провести емпіричне дослідження, здійснити математичну обробку та психологічну інтерпретацію його результатів.

Методи і методики дослідження. Для вирішення завдань дослідження було використано такі методи: теоретичні, за допомогою яких проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження креативності; емпіричні – спостереження, бесіда, тестування, що

застосовувалося з метою вивчення параметрів креативності досліджуваних; статистичні – обробка та узагальнення даних емпіричного дослідження з використанням комп'ютерного пакету SPSS 18.0 for Windows.

Виходячи з мети дослідження для тестування було обрано:

- тест «Креативність» Н. Вишнякової (Вишнякова, 1999), що має на меті експрес-діагностику творчих схильностей особистості, а саме: оригінальності (О); допитливості (ДП); уяви (УВ), інтуїції (І); творчого мислення (М); емпатії (Е); почуття гумору (Г); творчого ставлення до професії (П);

- методика О. Тунік «Діагностика особистісної креативності» (Тунік, 1997), що діагностує деякі риси особистості креативів – схильність до ризику (Р); допитливість (Д); складність (С); уяву (У), креативність (КР);

- опитувальник О. Тунік «Самооцінка творчого потенціалу особистості», спрямований на вивчення творчого потенціалу особистості (композитний показник ТП) (там само).

З метою проведення дослідження було сформовано дві незалежні вибірки досліджуваних. В якості досліджуваних було залучено представників двох вікових груп: «Підлітки (ПВ)» (30 осіб, 15 років); «Особи зрілого віку (ЗВ)» (40 осіб, 30-45 років).

У табл. 1 і 2 наведені результати кореляційного аналізу, що свідчать про співвідношення показників креативності у вибірці підлітків і вибірці людей зрілого віку.

У вибірці підлітків більшість показників мають між собою значущі додатні зв'язки на 5% рівні. У такий спосіб С (складність) корелює із УВ (уява) та І (інтуїція); Е (емпатія) із П (творче ставлення до професії); ДП (допитливість) з УВ (уява); І (інтуїція) з О (оригінальність) та Г (почуття гумору). На цьому ж рівні Е (емпатія) від'ємно корелює із Р (схильність до ризику).

Додатні зв'язки на 1% рівні мають показник О (оригінальність) та М (творче мислення); ДП (допитливість), М (творче мислення) та О (оригінальність); КР (креативність) та М (творче мислення).

Таблиця 1

**Значущі коефіцієнти кореляції між показниками
креативності (вибірка підлітків (n =30))**

	УВ	І	Р	М	О	Г	П
С	455*	393*					
Е			-420*				424*
О				487**			
ДП	428*			540**	614**		
КР				491**			
І					376*	449*	

*Примітка. Тут і далі: 1) нулі та коми вилучені; 2) * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.*

Таблиця 2

**Значущі коефіцієнти кореляції між показниками
креативності (вибірка людей зрілого віку) (n =40)**

	ДП	С	Р	М	І
УВ	604**	507**	498**		
С	634**				
Р	507**	481**			
Е	385*	371*	396*		
О	499**			377*	
Г					400*

У вибірці людей зрілого віку додатні зв'язки на 5% рівні виявлені між показниками Е (емоційність), ДП (допитливість) та Р (схильність до ризику); О (оригінальність) та М (творче мислення); Г (почуття гумору) та І (інтуїція).

Додатні зв'язки на 1% рівні виявлені між показниками УВ (уява), ДП (допитливість), С (складність) та Р (схильність до ризику); С (складність) та ДП (допитливість); Р (схильність до ризику), ДП (допитливість) та С (складність); О (оригінальність) та ДП (допитливість).

Кореляційний аналіз показав:

- 1) складний неоднозначний характер взаємозв'язків між показниками, що вивчаються;
- 2) додатний характер зв'язків між більшістю з них.

Література

1. Вишнякова Н. Ф. *Креативная акмеология. Психология высшего образования*. Минск : ООО «Дэбор», 1999. 300 с.
2. Дружинин В.Н. *Психология общих способностей*. СПб. : Питер, 1999. 368 с.
3. Ильин Е. П. *Психология творчества, креативности, одаренности*. СПб. : Питер, 2009. 448 с.
4. Туник Е. Е. *Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты*. СПб. : Дельта, 1997. 180 с.
5. Ярушина Т.А. *Вікові та статеві особливості креативності у підлітковому віці*. Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. 2011. № 2. С. 160-165.

УДК 159.923.2: 343.275-053.6

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Ходанович О. О.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Самооцінка часто розглядається не як окремих феномен, а як включений у більш концептуальні утворення – самосвідомість, Я-концепцію, що призводить до поширеного в психологічній науці вживання поняття, під яким розуміються різні психологічні дійсності. Дані особливості призводять до труднощів у визначенні не тільки самого поняття «самооцінка», а й до виокремлення її характеристик, механізмів, умов та факторів формування, у тому числі й у підлітковому віці.

Підлітковий вік – один з визначальних періодів для формування сталої адекватної самооцінки, яка є багатоаспектним об'єктом наукового дослідження. Достеменно відомо, що у підлітковому віці відбувається бурхливий розвиток і перебудова організму, однак дитина цього віку не тільки ззовні стає дорослою. Під впливом навколишнього середовища у підлітка формуються моральні

ідеали, світогляд, самосвідомість, самооцінка, з'являється особливий інтерес до самого себе [1].

Дослідженням самооцінки особистості займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких: Р. Бернс, У. Джемс, Е. Еріксон, О. Камінська, С. Максименко, О. Молчанова, К. Роджерс, В. Столін, І. Чеснокова, Дж. Мід, М. Rosenberg, С. Mruk, R. F. Baumeister, J. Crocker, та інші.

Існують дослідження, результати яких підтверджують той факт, що самооцінка впливає як на внутрішній стан людини (емоції, когнітивну та мотиваційну сферу тощо), так і на її взаємовідносини з батьками та однолітками, виявляється у спілкуванні, навчанні, самореалізації тощо. Проведений теоретичний аналіз показав, що самооцінка є особистісною характеристикою, значення якої складно переоцінити. Більшість психологічних теорій, що так чи інакше торкаються проблематики самооцінки, не завжди чітко концептуалізують це поняття. Так, самооцінка нерідко виступає синонімом таких особистісних конструктів як самоповага або почуття власної гідності.

Незважаючи на широкий інтерес до теми самооцінки, її вивчення, як правило, ведеться в контексті глобальних особистісних утворень (самооцінка у структурі самосвідомості, Я-концепції, самоставлення) або взаємозв'язку із іншими особистісними характеристиками чи поведінковими проявами у межах основних теорій особистості (зарубіжна традиція). Самосвідомість не виникає у людини відразу, а формується поступово упродовж життя, залежно від різних соціальних впливів і включає такі компоненти як самопізнання та самоставлення [1].

У рамках даного дослідження ми розглядаємо самооцінку як складне динамічне особистісне утворення, особистісний параметр розумової діяльності, який виконує, перш за все, регулятивну функцію. У якості факторів, що мають велике значення для формування самооцінки у підлітків, вітчизняні та зарубіжні дослідники називають спілкування з однолітками, характер спілкування та взаємодію з батьками, їх підтримку, міру участі та керівництва, а також задоволеність спільною діяльністю. Також у якості значних умов формування самооцінки підлітка виступають діяльність школяра (найчастіше навчальна), невдачі та досягнення в цій

діяльності, зовнішні оцінки та включеність підлітка до системи міжособистісних відносин [там само].

Залежність самооцінки від міжособистісних відносин у підлітковому віці вивчала М. Зелова [2]. Відомо, що основна частина спілкування з ровесниками у підлітковому віці відбувається у рамках навчальної групи. Одні підлітки легко знаходять спільну мову зі своїми однокласниками, їх приймають у групі, інші відчують труднощі у спілкуванні і їм важче встановити контакт з ровесниками. За автором, у підлітків, що мають низький статус у групі однолітків виникають та закріплюються проблеми у спілкуванні, що обумовлюють згодом і особливості формування самосвідомості та самооцінки.

Адекватна самооцінка, гармонійні відносини із батьками та однолітками, як вказують дослідження, зменшують почуття самотності у підлітка, сприяють легшому життєвому та професійному самовизначенню, розвитку зрілої, сталої самосвідомості та позитивного самоствавлення. Також у психологічних дослідженнях вказується на залежність самооцінки у підлітковому віці від рівня домагань та мотивації успіху [6].

Відомий вчений К. Роджерс, представник гуманістичного напрямку в психології, у своїй концепції теорії особистості, дотримується такої ідеї розгляду самоствавлення, де основним фактором, що визначає ставлення людини до себе, є ступінь самореалізації. Дотримуючись поглядів К. Роджерса, самоствавлення відображає устремління людини стати «повністю функціонуючою особистістю», тобто прагнення особистості до актуалізації. При цьому Роджерс говорить про два елемента самоствавлення: самоприйняття і самооцінку. Самоприйняття К. Роджерс пов'язує з таким загальним ставленням до себе, яке можна змінити за допомогою «свідомих зусиль»; під самооцінкою Роджерс розуміє швидше оцінювання якихось конкретних власних особистісних якостей [4].

Складність визначення поняття самоствавлення полягає в тому, що досить складно (навіть на рівні теоретичного аналізу) охопити всі його аспекти. Самоствавлення, включає в себе компоненти, які різні автори розглядають як самооцінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до

себе. Так, В. В. Столін робить акцент на ціннісно-смысловий аспект самоствавлення, а С. Р. Пантелеєв зазначає, що одні й ті ж по емоційної і семантичної модальності компоненти самоствавлення можуть висловлювати різний ціннісно-смысловий зміст для особистості. Однак виявлення цього змісту залишається великою проблемою для дослідників. Результати дослідження В. В. Століна і С. Р. Пантелеєва виявили особливості самоствавлення, які обумовлені способом життя людини, – тобто на формування самоствавлення буде впливати мотиваційна сфера. Столін і Пантелеєв розглядають структуру самоствавлення, включаючи в неї різні виміри, що відрізняються як психологічним змістом, так і джерелами формування. Теоретичний фундамент, що дозволяє вести наукові дослідження в руслі цієї проблеми, закладений в працях А. Г. Асмолова (1950), С. Л. Рубінштейна (1959), В. Н. М'ясищева (1960), Ф. В. Васіна (1968), і О. М. Леонтьєва (1971, 1975, 1979) та ін. Актуальність вивчення особистісно-смысового аспекту самоствавлення пов'язана ще і з тим, що це дозволяє судити про власний особистісний розвиток людини [5].

Отже, як виявили наші теоретичні розвідки, основними чинниками розвитку самооцінки у підлітковому віці є взаємовідносини з батьками, однолітками, соціальний статус у групі, фізичні, інтелектуальні та психологічні особливості підлітків.

Метою даного повідомлення є виклад результатів емпіричного дослідження самоствавлення підлітків із різним рівнем самооцінки.

Діагностичним інструментарієм дослідження є: методика вивчення загальної самооцінки (Г. М. Казанцева), методика «Дослідження самоствавлення» (В. В. Столін, С. Р. Пантелеєв). Остання методика розроблена С. Р. Пантелеєвим в 1989 році відповідно до розробленої В. В. Століним ієрархічної моделі структури самоствавлення, і призначена для поглибленого вивчення сфери самосвідомості особистості, що включає когнітивні, динамічні і інтегральні аспекти. Тест являє собою відображення суб'єктом інформації про себе з точки зору певної системи цінностей, особистісне судження власної цінності, що відображає суб'єктивну значимість «Я», оцінку своїх характеристик як вони сприяють або перешкоджають

самореалізації. У тесті пропонується 110 питань, на які респондент повинен відповісти «так» або «ні». Тест виявляє 9 шкал: внутрішня чесність, самовпевненість, самокерування, відображене самоставлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення [5].

Вибірку дослідження склали учні 8-9 класів (56 осіб) Одеської спеціалізованої школи №50 I–III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов Одеської міської ради Одеської області.

Отримані емпіричні дані піддалися якісному аналізу, за допомогою якого було виокремлено три групи підлітків за рівнем самооцінки: підлітки з адекватною самооцінкою (група АС), що характеризується адекватними показниками самооцінки, із завищеною самооцінкою (група СО+), що характеризується високим та надмірно високим рівнем самооцінки, та із заниженою самооцінкою (група СО-), яка характеризується низьким та надмірно низьким рівнем самооцінки.

Проаналізувавши отримані результати, встановлено, що підлітки із адекватною самооцінкою (група АС) проявляють високий рівень відкритості, самокерівництва, самоцінності та самоприйняття. При високому рівні самоприйняття та відчуття самоцінності, такі підлітки мають середній рівень самоприхильності та самовпевненості, а значить усвідомлюють не тільки свої достоїнства, але й недоліки, вони очікують як позитивного, так і негативного ставлення до себе інших людей, в залежності від ситуації. При цьому показники самозвинувачення в них на низькому рівні, тобто підлітки із адекватною самооцінкою не схильні вдаватися до самозвинувачень, а готові працювати над своїми недоліками.

Підлітки із завищеною самооцінкою (група СО+), проявляють високий рівень самовпевненості (зухвальства та зарозумілості), самоцінності, самоприхильності, схильні очікувати лише позитивної реакції інших людей на свої дії, схвалення, прийняття, симпатію та шанування інших. Але низький показник за шкалою Ск (самокерівництво) має відповідність із зовнішнім локусом контролю, тобто говорить про підвладність Я таких підлітків впливу обставин, нездатності протистояти долі, поганій саморегуляції,

розмитому фокусі Я, відсутності тенденцій пошуку причини вчинків і результатів у собі самому.

Підлітки із заниженою самооцінкою (група СО-), відрізняються низьким рівнем самовпевненості, самоцінності, самоприйняття та самоприхильності, тобто невпевнені у собі, негативно оцінюють себе, не приймають себе як у своїх недоліках, так і у достоїнствах. Також такі підлітки демонструють середній рівень за шкалою В (відкритість), що характеризує усвідомленість Я, рівень рефлексивності та самокритичності, здатності не приховувати від себе та інших навіть неприємну інформацію, попри її значимість. Але при цьому і свої досягнення такі підлітки схильні применшувати. Крім того підліткам із заниженою самооцінкою, притаманний високий рівень самозвинувачення та конфліктності, що говорить як про присутність внутрішніх конфліктів, сумнівів, незгоди з собою, тривожно-депресивних станів, що супроводжуються переживанням почуття провини, так і про готовність поставити собі до провини власні невдачі та недоліки.

Отже, в ході дослідження ми встановили, що вивчення поняття «самооцінка» ведеться в контексті глобальних особистісних утворень (самооцінка у структурі самосвідомості, Я-концепції, самоствалення) або взаємозв'язку із іншими особистісними характеристиками або поведінковими проявами у межах основних теорій особистості (зарубіжна традиція).

Самооцінка – складне динамічне особистісне утворення, особистісний параметр розумової діяльності, який виконує, перш за все, регулятивну функцію. У якості факторів, що мають велике значення для формування самооцінки у підлітків необхідні певні фактори – спілкування з однолітками, характер спілкування та взаємодія з батьками, підтримка, міра участі та керівництва, а також задоволеність спільною діяльністю.

За даними якісного аналізу встановлено відмінності специфіки самоствалення представників груп підлітків з різним рівнем самооцінки, складено описову характеристику самоствалення представників груп підлітків з адекватною самооцінкою (група АС), із завищеною самооцінкою (група СО+), та із заниженою самооцінкою (група СО-).

Для підлітків із адекватною самооцінкою (група АС) характерно прояви високого рівня відкритості, самокерівництва, самоцінності та самоприйняття. Підлітки із адекватною самооцінкою не схильні вдаватися до самозвинувачень, а готові працювати над своїми недоліками.

Для підлітків із завищеною самооцінкою (група СО+) характерно прояви високого рівня самовпевненості (зухвальства та зарозумілості), самоцінності, самоприхильності, очікування лише позитивної реакції інших людей на свої дії, схвалення, прийняття, симпатію та шанування інших, нездатності протистояти долі, поганій саморегуляції, відсутності тенденцій пошуку причини вчинків і результатів у собі самому.

Підлітки із заниженою самооцінкою (група СО-), відрізняються низьким рівнем самовпевненості, самоцінності, самоприйняття та самоприхильності, тобто невпевнені у собі, негативно оцінюють себе, не приймають себе як у своїх недоліках, так і у достоїнствах. Підліткам із заниженою самооцінкою, притаманний високий рівень самозвинувачення та конфліктності.

Література

1. Булах І. С. *Психологія особистісного зростання підлітка: монографія*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
2. Зелова М. А. *Особенности формирования самооценки подростков и ее взаимосвязь с межличностными отношениями*. Вестник Моск. информ.-технол. ун-та. 2018. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-formirovaniya-samootsenki-podrostkov-i-ee-vzaimosvyaz-s-mezhlichnostnymi-otnosheniyami>.
3. Козерук Ю. В., Євсейчик Я. О. Самооцінка як фактор становлення особистості студента. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 124. С. 163-165.
4. Роджерс К. Р. *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. М. : Прогресс, 1994. 256 с.
5. Пантилеев С. Р. *Самоотношение как эмоционально-оценочная система*. М. : МГУ, 1991. 110 с.
6. Прохорова Н. В. *Психологические особенности самооценки и уровня притязаний подростков*. Междун. научно-исследоват. журнал. 2017. № 8-2 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-samootsenki-i-urovnya-prityazaniy-podrostkov>.

УДК: 37.011.3-051

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПСИХОЛОГІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Постоян Т. Г.

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
освітнього менеджменту та публічного управління,
Університет Ушинського*

Анотація. *Розвиток в Україні ринкових відносин детермінує зміни в системі професійної освіти України, зокрема необхідність забезпечення підготовки майбутніх психологів соціальної сфери до успішної особистісної та професійної самореалізації в сфері надання психологічних послуг.*

Ключові слова: *вища освіта, професійна підготовка, психолог, формування, підприємницька компетентність, підприємницькі здібності.*

Вступ. В умовах реформування системи освіти України, підвищення якості підготовки фахівців сучасний університет стає центром відтворення інтелектуального потенціалу суспільства.

Науковці О. Асмолов, Л. Виготський, В. Давидов, Н. Тализіна та ін. розглядають особистість як головний результат соціальної творчості та визначають особистісні закономірності розвитку людини, виховання у людині моральних якостей, принципів, переконань, характеризують систему ставлень до загальнолюдських цінностей. Категорія світогляду в психолого-педагогічній науці при цьому, визначається як система суб'єкт-суб'єктних взаємостосунків людини та світу, де сторони виступають суб'єктами, що індивідуально розвиваються.

В умовах, коли освіта стає головним ресурсом світової економіки, проблема формування наукового світогляду та розвитку підприємницького потенціалу особистості набуває актуальності. Підприємницька компетентність нині знаходиться на вистрі проблеми економічного розвитку держави, що потребує розробки певних педагогічних підходів до її формування в умовах професійної підготовки майбутнього фахівця.

Формування та розвиток підприємницької компетентності як соціальна-економічна проблема розглядається в Законах України «Про освіту» (2017) [2], «Про вищу освіту» (2014) [3], «Про підприємництво» (2015) [4]; у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2030» (2017) , Концепції розвитку економічної освіти в Україні (2007), в оновленій редакції ключових компетентностей щодо навчання впродовж життя (Рекомендація 2018/0008 (NLE) Європейського Парламенту та Ради ЄС).

Проблему компетентнісного підходу у професійній освіті розглядали вітчизняні дослідники, зокрема: Н. Бібік, Л. Ващенко, Т. Добудько, О. Пометун, О. Проценко, О. Савченко, С. Сисоєва та ін.

Однак, проблема формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до підприємницької діяльності недостатньо досліджена.

Мета. Теоретично обґрунтувати доцільність та актуальність формування підприємницької компетентності майбутніх психологів соціальної сфери в умовах ринкових відносин та розвитку малого бізнесу в Україні.

Матеріали та методи. З метою одержання вихідної інформації про стан формування підприємницької компетентності в процесі професійної підготовки психологів соціальної сфери використано методи емпіричного дослідження: спостереження, опис та загальнологічні методи та підходи: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, моделювання процесу формування підприємницької компетентності в умовах закладу вищої освіти.

Результати та їх обговорення. Логіка започаткованого дослідження вимагає розглянути поняття компетентність та підприємництво. У Законі України «Про освіту» визначено, що компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність, тобто, бути компетентним означає вміти реалізовувати знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для вирішення проблем у конкретних обставинах [2].

У Законі України «Про підприємництво» підприємництво визначається як самостійна ініціативна, систематична

господарська діяльність, здійснювана на власний ризик і під особисту майнову відповідальність з метою отримання прибутку [3].

Поняття «підприємницька компетентність» в українському освітньому середовищі вперше офіційно використано в переліку ключових компетентностей, визначених вітчизняними освітянами за матеріалами дискусій, організованих у межах проєкту ПРООН «Освітня політика та освіта рівний – рівному» (уміння вчитися, громадянська, загальнокультурна, компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій, соціальна, підприємницька, здоров'язбережувальна компетентності) [4].

Аналізуючи проблему розвитку конкурентоспроможності здобувачів вищої освіти, В. Майковська їхню конкурентоспроможність визначає як здатність в умовах зростаючої конкуренції на ринку праці мати на момент завершення навчання у закладі вищої освіти гарантовану роботу за обраною спеціальністю та перспективи успішного просування службовими сходами [5].

Зазначимо, що конкурентоспроможного фахівця характеризує сформована підприємницька компетентність.

Практика професійної освіти ефективність процесу підготовки до підприємницької діяльності пов'язує з майбутнім фахівцем, який розглядає підприємницьку компетентність як інтелектуальний інструмент, за умови розуміння ним її привабливості як сфери самореалізації та внеску у розвиток власної підприємницької діяльності, що дозволяє здобувачу професійної освіти приймати ефективні та якісні рішення у різних ситуаціях освітньої діяльності.

Педагогічними засобами формування підприємницької компетентності в умовах закладу вищої освіти виступають: ігрові методи навчання, що забезпечують формування умінь будувати конструктивні ділові відносини; метод кейс стаді, що спрямований на залучення нових ресурсів у виробництво (послуги); метод проєктного навчання, орієнтований на самореалізацію особистості здобувача вищої освіти; інформаційно-комунікаційні технології та засоби, що забезпечують пошук необхідної підприємницької інформації; метод моделювання, що формує здатність генерувати підприємницькі ідеї; спостереження за роботою підприємців

приватних установ та організацій (Центр надання психологічної допомоги різним групам населення); організація творчої колективної діяльності.

Узагальнюючи підходи щодо характеристики підприємницької компетентності здобувачів вищої освіти, визначено такий перелік:

- здатність ефективно здійснювати комунікативний процес, що передбачає активізацію комунікативних здібностей та навичок представлення власної точки зору в ході діалогу, публічного виступу;

- використання ресурсів комунікації для вирішення поставлених завдань (комунікативні та організаторські якості);

- готовність до використання інформаційних ресурсів – здатність структурувати наявну інформацію та використовувати її при плануванні та реалізації власної діяльності (мислення та креативність);

- здатність застосовувати проєктні методи у професійному житті, зокрема самостійно виявляти проблему, знаходити шляхи та засоби її вирішення, формулювати цілі, завдання, готовність публічно презентувати результати та оцінювати характер досягнень (мислення та креативність);

- здатність до самоорганізації власної діяльності, зокрема оцінювати необхідність тієї чи іншої інформації для планування та здійснення власної діяльності;

- здатність самостійно засвоювати способи вирішення поставленого завдання (мислення та креативність);

- життєстійкість – здатність до самоконтролю у складній, екстремальній ситуації, до ефективного управління цією ситуацією (лідерські якості, мислення та креативність) [7].

До підприємницьких особистісних якостей дослідники відносять: відповідальність, самоорганізованість і самоконтроль, ініціативність, емоційну стійкість та професійну мобільність. Так К. Пилипенко зазначає, що професійна підготовка здобувачів вищої освіти повинна передбачати формування емоційної стійкості та емоційного інтелекту як здатності до ефективної міжособистісної взаємодії, успішної адаптації до навчання та подальшої професійної діяльності; об'єктивне сприйняття інформації та реагування на будь-які зміни в навколишньому середовищі; здатність адекватно розуміти поведінку студентів, колег [6].

На думку Л. Єршова, формування підприємницьких компетентностей, спрямовано на розвиток підприємницьких здібностей – підвалин формування підприємницької поведінки в майбутньому [1]. У зв'язку з цим у студентів необхідно розвивати лідерські, комунікативні та організаторські здібності.

Здібності науковці розглядають як властивості особистості, що розвиваються в діяльності та визначають її успішність, орієнтуючись на теорії розвитку здібностей (Ч. Спірмен, Дж. Келлі та ін.) та теорії, засновані на особистісно-діяльнісному підході (В. Крутецький, Б. Теплов, С. Рубінштейн та ін).

Практика підготовки психологів соціальної сфери виявила основні недоліки підприємницької підготовки здобувачів вищої освіти, зокрема: недостатність вимог до випускників закладу вищої освіти у сфері підприємництва, недостатня мотивація щодо формування певних підприємницьких компетентностей, неготовність науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти до ефективного їх формування, недостатня включеність здобувачів освіти у підприємницьку діяльність, недостатня мобільність та недостатній рівень економічної підготовки.

Проведений аналіз психолого-педагогічних досліджень показав, що до сьогодні немає цілісної системи формування підприємницьких здібностей здобувачів освіти в умовах закладу вищої освіти, що забезпечило б підвищення рівня сформованості підприємницьких здібностей, активності та конкурентоспроможності майбутніх фахівців.

Враховуючи те, що сучасні університети орієнтовані на зовнішні зв'язки з науковими культурними та іншими організаціями та установами, їх роль як інтегратора знань вимагає використання методів стратегічного управління у вирішенні зазначеної проблеми.

Сьогодні, коли підвищуються вимоги до психологічної служби загалом і психолога зокрема, Університет Ушинського, здійснюючи професійну підготовку психологів соціальної сфери, виконує просвітницьку функцію, формує наукову та освітню атмосферу, в якій розвивається майбутній психолог.

Водночас в Університеті Ушинського запроваджено новий підхід щодо організації змісту обов'язкових навчальних дисциплін, з метою забезпечення реалізації завдань з

формування підприємницької компетентності та розвитку підприємницьких здібностей майбутніх фахівців, які навчаються за спеціальністю 053 Психолог, ОПП «Практична психологія», другий (магістерський) рівень вищої освіти. До переліку обов'язкових компонент за цією освітньо-професійною програмою увійшли навчальні дисципліни, що формують навички підприємницького мислення; забезпечують оволодіння методами та процесом започаткування власної справи; опанування прийомів маркетингового та фінансового аналізу та оцінки майбутніми керівниками психологічної служби психологічних аспектів управління персоналом.

Запроваджена система підготовки майбутнього психолога в Університеті Ушинського здійснюється через розкриття здібностей кожного студента, виховання громадянина та патріота, готового до професійного самовизначення та безперервної освіти. Водночас запроваджена система професійної підготовки забезпечує виховання ініціативної особистості, здатної творчо мислити та приймати нестандартні рішення, зі сформованою підприємницькою активністю та ініціативою, готовою здійснювати професійну діяльність в складних соціально-економічних умовах.

Висновки

Роль знань, науки та технологій у сучасному суспільстві швидко зростає та створює нові виклики системі вищої освіти, що вимагає пошуку нових форм та методів навчання відповідних вимогам сучасної економіки, в якій знання перетворюються у найважливіше джерело розвитку.

Формування у здобувачів професійної освіти в умовах університету підприємницьких здібностей, вимагає свого рішення з урахуванням сучасних досліджень, розробок, форм, методів навчання та виховання.

Формування та розвиток підприємницьких здібностей здобувачів вищої освіти в контексті професійної культури особистості, є важливим для забезпечення їхнього працевлаштування в умовах ринкової економіки та вимог ринку праці, що змінюються.

Література

1. Єршова Л. Розвиток підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих фахівців із використанням технологій самоменеджменту. Науковий вісник Інституту професійно-

технічної освіти НАПН України. *Професійна педагогіка*. №2 2019. С. 92–100. URL : <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2019.19.92-100>

2. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 року. Урядовий кур'єр від 4.10.2017. No 186.4.

3. Закон України «Про підприємництво» від 7.02.1991 року. Відомості Верховної Ради УРСР від 02.04.1991. 1991 р. No 14. Ст. 168.5.

4. Ключові компетентності для навчання впродовж життя 2018 : [Електронний ресурс]. URL : <http://dystosvita.blogspot.pe/2018/01/2018.html>

5. Майковська В. І. Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2017. № 1. С. 112-117.

6. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно-важлива якість майбутнього психолога-практика // *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колективна монографія / ред. Н.І. Пов'якель*. Київ : НПУ імені Н. П. Драгоманова, 2009. С.137-147.

7. Шеліган О. Н Підприємницька компетентність у наукових рецепціях вчених. *Педагогічна освіта: теорія і практика Психологія. Педагогіка*. 2019. № 31. С. 86-90. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2019_31_16

УДК 159.9

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІОНАЛА ТА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ: РЕЗУЛЬТАТИ СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗА

Санніков О. І.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методик практичної психології,
Університет Ушинського*

Мельнікова Н. С.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет Ушинського*

Актуальність теми дослідження. Проблематика професійної самореалізації особистості є предметом

постійних дослідницьких пошуків. Існує значна кількість робіт, у яких знайшли відбиття результати професійної самоактуалізації, питання пошуку й вибору цікавої професії, самовизначення особистості в професійній сфері, професійній ідентифікації, прилучення оптантів до простору професійної спільноти. У набагато меншому ступені розглядаються й висвітлюються питання задоволеності шлюбом, психологічною сумісністю подружжя тощо (Егоричева, 2005; Кижасєва, Лідерс, 2005; Сопун, Лідерс, 2007; Кулікова, 2004).

Аналіз досліджень даного напрямку показав як теоретичну, так і методичну недостатність розробки даної проблеми. Ученими отримані результати про позитивний вплив шлюбу на особистість професіонала; показано, що саме шлюб і родина роблять їх успішними в професійній діяльності. Якщо сімейні цінності збігаються, подружжя не скупиться на похвалу й компліменти, родина стає сильним двигуном на шляху до професійного успіху. Звичайно мова йде про подружжя, де обоє задоволені шлюбом, подружжя підтримує один одного, допомагає у досягненнях, опікуються й поважають один одного (Піз А., Піз Б., 2012; Тихонюк, 2020). Разом з тим, недостатньо пророблене питання про взаємозв'язок індивідуально-психологічних характеристик професіонала й задоволеності шлюбом, відносин подружжя в шлюбі й професійного успіху. Необхідність розв'язку даних питань і визначила сенс цієї статті.

Метою статті є вивчення статистичних взаємозв'язків професійної самореалізації й задоволеності шлюбом.

Результати і їх обговорення. Вибір методу знаходження матриць інтеркорреляцій як методу аналізу був зумовлений необхідністю виявлення найбільшого числа внутрісистемних зв'язків показників професійної успішності, професійно важливих якостей особистості й задоволеності відносинами в шлюбі.

Для досягнення мети дослідження з вивчення взаємозв'язків психологічних особливостей професійної самореалізації й задоволеності шлюбом був сконструйований діагностичний комплекс методик у складі: «Тест-опитувальника задоволеності шлюбом» (автори В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко); методика «Задоволеність відносинами в парі» (автор М. Й. Ріжков, О. О. Коряковцева);

методика «Особистісні фактори прийняття розв'язків» (автор Т. Корнілова); Шкала «Інтолерантності – толерантності до невизначеності» (автор С. Баднер); методика «Рівень суб'єктивної локалізації контролю» (шкала Дж. Роттера); «Шкала професійної успішності» (модифікація методики Т. Дембо й С. Рубінштейн). Статистичний аналіз проводився на основі використання комплексу статистичних програм IBM Statistica SPSS 23.

Передбачалося, що включення до складу діагностичного комплексу методики «Розміщення себе на шкалі успішності» могло забезпечити одержання оцінки взаємозв'язків показників задоволеності шлюбом і відносинами в шлюбі, та показників успішності професіонала. У якості складових інтегрального показника успіху можуть бути використані суб'єктивні оцінки індивідуальних характеристик особистості, які пов'язані з успіхом у професійній діяльності. Склад показника успіху утворений наступними складовими:

- *включеність (Вкл)* – миттєва реакція на ситуацію в сфері виконуваної діяльності, оперативне реагування на будь-який запит, питання або вимогу, а також володіння в повному обсязі необхідною й достовірною інформацією з метою попередження непередбачених, «незручних» питань або дій;

- *сприйняття (Всп)* – адекватна оцінка ситуації, яка відбувається з виділенням первинних завдань, що цікавлять професіонала й потребують відповіді, містять приватні ситуаційні завдання й повинні бути вирішені в певний термін;

- *компетенція (Кмп)* – рівень підготовленості фахівця до розв'язку професійних завдань по профілю компанії, оцінка використовуваної стратегії, приймань і засобів роботи в діяльності;

- *легкість (Лек)* – необтяжливе відношення до будь-яких обставин, завдань складності, або спрощення складних багатоступінчастих завдань при виконанні діяльності в більш прості, їх послідовна обробка;

- *поінформованість (Осд)* – одержання інформації й швидкий, різнобічний аналіз і моментальне використання по призначенню отриманої інформації для задоволення запитів клієнта, або розв'язку завдань професійної діяльності;

- *реагування (Реа)* – швидка реакція на зміну ситуації при роботі із клієнтом або при зміні ситуації в діяльності, швидкість оцінки ситуації, яка зложилася, і доречність реагування на ситуацію (поставлене завдання, запит клієнта);

- везіння (Взн) – обов'язкова складова успіху професіонала, усвідомлене використання обставин, які зложилися сприятливе (сприятливий збіг), для задоволення потреб самого фахівця; удача, яка супроводжує людину, яка енергійно рухається в певному напрямку; складова успіху людей, які бачать і вміють читати підказки «понад».

Емпіричне дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» протягом 2021 р. У дослідженні брали участь 76 магістрантів денної й заочної форми навчання, чоловіки й жінки, у віці від 23 до 47 років. На час обстеження всі учасники дослідження перебували в шлюбі.

Аналіз статистичних показників (значень середніх вибірки, середньоквадратичного відхилення показників) дозволив виявити дві тенденції. Перша полягає в тому, що середні значення вибірки обстежених по кожному з показників методик, які діагностують професійно важливі властивості, зміщені щодо середньої лінії ряду вимірів методик. Дана обставина демонструє той факт, що ми маємо у вибірці професійно підготовлених спеціалістів, які мають високий рівень професійної кваліфікації. Інший факт полягає в тому, що середньоквадратичне відхилення кожного з показників значно нижче значення середнього в групі. Цей факт підтверджує прояв індивідуальності обстежених, а також демонструє, що вибірка по факту близька до нормального розподілу. Обидві тенденції підтверджують раніше описані в закордонній літературі по даній проблемі в частині оцінки й інтерпретації статистично значимих взаємозв'язків показників професійної успішності й задоволеності шлюбом.

У табл. 1 представлені кореляційні взаємозв'язки показників задоволеності відносинами в парі.

Аналіз кореляційних взаємозв'язків досліджуваних показників задоволеності відносинами в парі (Ун, Ук, Уп), з одного боку, і загального показника задоволеності шлюбом (Уб), з іншого, виявляє наступні закономірності. Показник задоволеності шлюбом (Уб) зв'язаний статистично значимо з показниками задоволеності відносинами в шлюбі: від'ємно з безпосереднім показником Ун (-0,354 на 5% рівні), з непрямим показником Ук (-0,417 на 1% рівні значимості) і показником

позитивізму (-0,434 на 1% рівні значення). Від'ємний зв'язок свідчить про нормативні відносини показників, що викликане змістовними особливостями алгоритму обробки. Крім того, усі показники задоволеності відносинами в шлюбі (Ун, Ук і Уп) зв'язані між собою статистично значиме, додатно на 1% рівні.

Таблиця 1.

Кореляційні зв'язки показників задоволеності шлюбом і задоволеності відносинами в парі

Методика	Показник	Показники, які вивчаються			
		Уб	Ун	Ук	Уп
Задоволеність відносинами в парі	Ун	- 0,354*		0,509**	0,419**
	Ук	- 0,417**	0,509**		0,571**
	Уп	- 0,434**	0,419**	0,571**	

*Примітка. Тут і в наступних таблицях: 1) без зірочки – тенденції до статистично значимих взаємозв'язків: * – рівень значимості 5% ($p \leq 0,05$), ** – рівень значимості 1% ($p \leq 0,01$); 2) Уб – умовна позначка показника задоволеності шлюбом «Тест-опитувача задоволеності шлюбом»; 3) умовна позначка показників тесту «Задоволеність відносинами в парі»: Ун – безпосередній показник; Ук - непрямий показник; Уп – показник позитивізму, загального рівня задоволеності сприятливими відносинами в парі.*

Так безпосередній показник задоволеності відносинами (Ун) зв'язаний додатно з непрямим показником (Ук) задоволеності відносинами (0,509 на 1% рівні значимості) і з позитивним показником (Уп) задоволеності відносинами (0,419 на 1% рівні значимості). Крім того, непрямий показник (КК) зв'язаний додатно з позитивним показником (УП) задоволеності відносинами (0,571 на 1% рівні значимості). Взаємозв'язки показників методики підтверджують логічність і методичну цілісність її психологічного конструкта.

Отримані взаємозв'язки дозволяють висловити наступне. Показники обох методик, які були використані в експерименті для оцінки відносин у шлюбі, забезпечують одержання реальної об'єктивної картини відносин між чоловіками, взаємозалежні між собою й можуть бути використані для оцінки задоволеності шлюбом у групі обстежених, які мають різноманітний досвід професійної діяльності, стаж роботи в організаціях і фірмах різної предметної спрямованості.

У табл. 2 представлені кореляційні взаємозв'язки показників професійної успішності й задоволеності відносинами в парі.

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки показників професійної успішності й задоволеності відносинами в парі

Показники				
професійної успішності	задоволеності шлюбом	задоволеності відносинами в шлюбі		
	Уб	Ун	Ук	Уп
Вкл		- 0,193		- 0,199
Всп	- 0,360*		0,320*	0,185
Кмп	- 0,372*	0,267	0,308*	0,335*
Лгк	- 0,379*	0,223	0,428**	0,385*
Осд	- 0,183	0,255	0,439**	0,210
Рег	- 0,146		0,273	
Взн				0,377*

Аналіз даних, які представлені в табл. 2, показує наявність наступних особливостей взаємозв'язків задоволеності шлюбом і відносинами в шлюбі, з одного боку, і професійної успішності в діяльності, з іншого.

У першу чергу, необхідно відзначити, що статистично значимих зв'язків показників включеності в професійну діяльність і задоволеності шлюбом не виявлено. Виключення становлять лише тенденції до від'ємних зв'язків показника «включеність» Вкл задоволеності безпосередніми (-0,193) і позитивними (- 0,199) відносинами (Ун, Уп).

По-друге, виявлені зв'язки показника задоволеності шлюбом практично з усіма показниками професійного успіху, що підтверджує висловлену гіпотезу про їхній взаємозв'язок і логікові первинної обробки показників, яка використовується. Виділені тенденції взаємозв'язків показника задоволеності шлюбом із показником Осд – «поінформованості» (- 0,183) і Рег – «реагування» (- 0,146), а також тенденції взаємозв'язків показника задоволеності безпосередніми відносинами в шлюбі (Ун) з деякими показниками професійної успішності: Кмп – «компетенція» (0,267), Лгк – «легкість» (0,223) і Осд – «поінформованість» (0,255).

Нарешті, по-третє, виділені додатні статистично значимі взаємозв'язки непрямого показника задоволеності відносинами в шлюбі (Ук) з показниками професійної успішності: Всп – «сприйняття» (0,320 на 5% рівні значимості), Кмп – «компетенція» (0,308 на 5% рівні значимості), Лгк – «легкість» (0,428 на 1% рівні значимості) і Осд – «поінформованість» (0,439 на 1% рівні значимості). Крім того, виділені додатні статистично значимі взаємозв'язки загального рівня задоволеності позитивними відносинами в парі – показника позитивізму (Уп) з показником Кмп – «компетенція» (0,335 на 5% рівні значимості) і Лгк – «легкість» (0,385 на 5% рівні значимості).

Оцінюючи загальну картину взаємозв'язків відносин у шлюбі й професійної успішності, необхідно відзначити наступне. Не розглядаючи спрямованість цих взаємозв'язків, можна затверджувати, що це процес двоспрямований і в цілому позитивний. Можна констатувати, що чим вище рівень професійної успішності, тем вище задоволеність шлюбом у цілому, а також безпосередні й сприятливі відносини подружжя в шлюбі. Не викликає сумнівів, що сприятливі відносини в шлюбі стимулюють прагнення особистості стати більш компетентним фахівцем, використовувати знання, уміння й навички не тільки для розв'язку професійних завдань діяльності, але й у досягненні вищого рівня професіоналізму.

У табл. 3 представлені кореляційні взаємозв'язки показників особистісних факторів прийняття розв'язків, які вивчаються, і задоволеності відносинами в шлюбі.

Таблиця 3.

Взаємозв'язки особистісних факторів прийняття розв'язків і задоволеності відносинами в шлюбі

особистісні фактори прийняття розв'язків	Показники			
	задоволеності шлюбом	задоволеності відносинами в шлюбі		
		Уб	Ун	Ук
Рац	- 0,197	0,348*	0,131	0,363*
ГкР	0,174	0,149		- 0,201

Примітка. Умовна позначка показників методики «Особистісні фактори прийняття розв'язків»: Рац – раціональність; Гкр – готовність до ризику.

Аналіз даних, які представлені в табл. 3, показують наступне. Виявлена тенденція до від'ємного взаємозв'язку показника «раціональності» (Рац) і задоволеності шлюбом, що по суті відповідає нормальному розвитку економічної складової будь-якого шлюбу й адекватна вимогам сучасних умов. Це зауваження було підтверджено аналізом висловлень обстежених, які прожили в шлюбі п'ять і більш років. Також виділена тенденція до від'ємного зв'язку показника «готовності до ризику» (Гкр) з показником загального рівня задоволеності сприятливими відносинами, що також обґрунтовано викликаним занепокоєнням членів родини, переживанням наслідків можливої небезпеки для подружжя. Нарешті, виявлені додатні статистично значимі взаємозв'язки показника «раціональності» (Рац) з показниками безпосередніх (Ун) відносин у парі й показником позитивізму (Уп).

Узагальнюючи можна констатувати, що ми спостерігаємо закономірну картину взаємозв'язків особистісних факторів прийняття розв'язків (Рац, Гкр) і відносин подружжя в шлюбі, яка змістовно може бути описана як типова в частині реакції подружжя на раціональне або ризиковану поведінку партнера в шлюбі, насамперед у ситуаціях невизначеності, фізичної або економічної небезпеки (втрата бізнесу, банкрутство тощо).

У табл. 4 представлені кореляційні взаємозв'язки показників інтолерантності-толерантності до невизначеності й задоволеності відносинами в парі.

Аналіз кореляційних взаємозв'язків, які представлені в табл. 4, показує наявність деяких тенденцій. По-перше, наявність позитивних статистично значимих взаємозв'язків показника СП – «інтолерантність до складності проблеми» (0,326 на 5% рівні значимості) і Тнз – «загального показника інтолерантності до невизначеності» (0,321 на 5% рівні значимості) з показником задоволеності шлюбом. Враховуючи алгоритм обробки даних, отримані зв'язки носять аргументований характер: пари, які склалися, дуже важко переживають складні проблеми, тяготяться ними, не

ухвалюють і прагнуть швидше знайти розв'язок з вирішення проблеми.

Таблиця 4.

Кореляційні зв'язки показників інтолерантності до невизначеності й задоволеності відносинами в шлюбі

Показники				
інтолерантності-толерантності до невизначеності	задоволеності шлюбом	задоволеності відносинами в шлюбі		
	Уб	Ун	Ук	Уп
НП			0,254	
СП	0,326*		- 0,328*	- 0,374*
НрП		0,214	0,220	
Тнз	0,321*		- 0,346*	- 0,274

Примітка. Умовна позначка показників «Шкали інтолерантності-толерантності до невизначеності»: НП – новизна проблеми, СП – складність проблеми, Нрп – нерозв'язність проблеми, Тнз – загальний показник інтолерантності до невизначеності.

По-друге, такі ж тенденції ми спостерігаємо у взаємозв'язках з показниками задоволеності відносинами в шлюбі: 1) від'ємно статистично значимі взаємозв'язки Ук – «непрямого показника» задоволеності відносинами в шлюбі з показником СП – «інтолерантність до складності проблеми» (-0,328 на 5% рівні значимості) і Тнз – «загальним показником інтолерантності до невизначеності» (-0,346 на 5% рівні значимості); 2) негативна статистично значимий взаємозв'язок Уп – «показника позитивізму» з показником СП – «інтолерантність до складності проблеми» (-0,374 на 5% рівні значимості) і тенденція взаємозв'язку даного показника Уп із Тнз – «загальним показником інтолерантності до невизначеності» (-0,274). По-третє, тенденції до додатного значимого взаємозв'язку Ун – «безпосереднього показника» задоволеності відносинами в шлюбі з показником Нрп – «нерозв'язність проблеми» (0,214), а також Ук – «непрямого показника» задоволеності відносинами в шлюбі з показниками НП – «новизни проблеми» і Нрп – «нерозв'язність проблеми» (0,254 і 0,220, відповідно).

Змістовний аналіз взаємозв'язку задоволеності подружжя в шлюбі й інтолерантності до невизначеності показує, що найбільшу складність для подружжя представляють такі проблеми, які вимагають не просто значного часу для їхнього розуміння, але й проведення детального аналізу різних аспектів проблеми, пошуку можливих причин і ускладнень, узгодження припустимого варіанта її розв'язку. Зниження рівня складності різних складових проблеми в сукупності лежить в основі інтолерантності до невизначеності, причому не тільки конструктивних шляхів ефективного дозволу проблеми, але й наслідків їх розв'язку.

У табл. 5 представлені кореляційні взаємозв'язки досліджуваних показників екстернальності-інтернальності й задоволеності відносинами в парі.

Таблиця 5.

Кореляційні зв'язки показників суб'єктивної локалізації контролю й задоволеності шлюбними відносинами в парі

Показники				
суб'єктивної локалізації контролю	задоволеності шлюбом	задоволеності відносинами в шлюбі		
	Уб	Ун	Ук	Уп
Екст	- 0,364*	- 0,290		0,117
Інтр	0,164	0,126	0,358*	

Примітка. Умовна позначка показників «Рівня суб'єктивної локалізації контролю»: Екс – екстернальність, Інт – інтернальність.

Аналіз кореляцій табл. 5 виявляє дві закономірні особливості. Перша вказує на наявність від'ємної статистично значимої взаємозв'язку показника Екст «екстернальності» і показника Уб «задоволеності шлюбом» (- 0,364 на 5% рівні значимості), з одного боку, і тенденції до взаємозв'язку показника Інтр «інтернальності» і показника Уб «задоволеності шлюбом» (0,164). Друга вказує на наявність додатного значимого взаємозв'язку показника Інтр «інтроверсія» з Ук – «непрямим показником» задоволеності відносинами в шлюбі (0,358 на 5% рівні значимості). Крім того, виявлені тенденції взаємозв'язку показників у групі

обстежених між рівнем суб'єктивної локалізації контролю й задоволеності відносинами в шлюбі: негативні між Екст «екстернальність» і Ун «безпосередній показник», позитивні між Екст «екстернальність» і Уп «показник позитивізму», а також між Інтр «інтроверсія» і Ун «безпосередній показник» задоволеності відносинами.

Змістовна інтерпретація взаємозв'язку показників, які вивчаються, указує на неоднозначні зв'язки рівня локалізації контролю й відносин між чоловіками, що дає підставу для проведення додаткового дослідження, і насамперед, диференціального аналізу відносин у членів родини з різним типом суб'єктивної локалізації контролю.

Висновки:

1. Теоретичний аналіз літератури з проблеми факторів успішності професіонала показав, що не повністю враховані взаємозв'язки відносин у шлюбі й професійного успіху, вплив на успіх у діяльності відносин партнерів у шлюбі, відносини до шлюбу й багато інших. Результати емпіричного дослідження взаємозв'язків задоволеності шлюбом й успішності особистості професіонала дозволяють стверджувати, що обоє явища є характерними й специфічними проявами виразності властивостей і якостей особистості, які аранжують їхній прояв і взаємодіють між собою.

2. Дані кореляційного аналізу підтвердили сам факт взаємозв'язку показників відносин у шлюбі й успіху в професії, дали можливість описати відношення показників суб'єктивної задоволеності шлюбом з показниками професійної успішності й властивостями особистості, які аранжують успішність професіонала. Отримані додатні кореляційні взаємозв'язки на 1% і 5% рівнях значимості між показником задоволеності шлюбом, з одного боку, показниками професійної успішності й професійно важливими властивостями особистості професіонала, з іншого.

3. Отримані достовірні статистично значимі взаємозв'язки показників професійної успішності – компетенції, поінформованості й легкості, з одного боку, і задоволеності шлюбом, з іншого. Показані взаємозв'язки між такими професійно важливими якостями професіонала, як раціональність, готовність до ризику, а також інтолерантність до невизначеності й задоволеності шлюбом. Виявлені складні

й суперечливі взаємозв'язки рівня суб'єктивної локалізації контролю й задоволеності шлюбом, що підлягає уточненню в додатковим дослідженні.

4. Вибір методу знаходження матриць інтеркорреляцій у якості методу аналізу, а також використання в обстеженні комплексу діагностичних методик, підтвердило свою застосовність для дослідницьких завдань даного кола проблем.

Література

Егорычева И. Д. Самоотношение, самореализация, самоактуализация как феномены, определяющие способность человеческого роста-развития. *Мир психологии*. 2005. № 3. С. 11-31.

Ершова Н. Н., Вепрева Ю. С. Связь профессиональной самореализации и удовлетворенности брачно-семейными отношениями супругов. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2019. № 12. С. 141-148. URL : <https://cutt.ly/HV67QXz>.

Кижяева Е. Е., Лидерс А. Г. Сплоченность и гибкость семейной системы и удовлетворенность браком супругов. *Психология зрелости и старения*. 2005. № 1. С. 39-71.

Куликова Л. Г. Профессиональная деятельность как путь личностного совершенствования современной женщины. *Актуальные проблемы современной науки*. 2004. № 6. С. 278-281.

Пиз Алан и Барбара. Язык взаимоотношений мужчина-женщина. 2003. 400 с. URL : <https://booksonline.com.ua/view.php?book=118270>.

Санніков О. І. Прийняття рішень при зміні професії. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. № 2 (6). С. 135-141.

Сопун С. М., Лидерс А. Г. Психологическая совместимость супружеской пары и удовлетворенность браком. *Сибирский психологический журнал*. 2007. № 25. С. 156-162.

Тихонюк М. И. Особенности удовлетворенности браком и профессиональной занятости супругов. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2020. № 08. URL : <https://cutt.ly/xBylml2>.

Чекалина А. А. Профессиональная самореализация женщины. *Мир психологии*. 2005. № 3. С. 127-139.

УДК: 159.9

ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Василенко І. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

В останні десятиліття в Україні виникла значна потреба в професійній кваліфікованій допомозі населенню у вирішенні проблем окремих людей у випадках емоційних або соціальних криз, з проблем, які виникають у різних категорій населення.

Суттєві зміни, які відбуваються сьогодні у всіх сферах суспільства, вимагають ретельного розв'язання питання надання професійної кваліфікованої допомоги населенню відносно збереження психологічного здоров'я та надання допомоги в адаптації до складних умов життя. Особливого значення набуває формування гармонійно розвиненої, суспільно активної, фізично досконалої, психічно здорової особистості. А розв'язання всіх цих питань неможливе без кваліфікованої психологічної допомоги. Слід зазначити, що починаючи з кінця 70-х років, ставилося питання про організацію соціально-психологічної служби як єдиної системи охорони й підтримки психічного здоров'я населення.

Психологічні служби, як складові державної системи охорони психічного і соціального здоров'я громадян, покликані надавати психологічну допомогу особистості не тільки у кризові моменти її життя, а й у процесі розвитку і саморозвитку. При цьому мова йде про кваліфіковану допомогу, допомогу, що здійснюється на наукових засадах і має на меті захист особистості, сприяння її повноцінному розвитку і саморозвиткові.

У 90-х роках було розпочато створення відомчих психологічних служб та недержавних спілок, товариств і комерційних організацій, що надають психологічні послуги. Так, було створено: Товариство психологів України, започатковано психологічну службу в системі освіти, психологічну службу в збройних силах, створено мережу центрів соціально-

психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, психологічну службу в органах внутрішніх справ. При цьому зросла кількість вищих навчальних закладів, як приватних, так і державних, що здійснюють підготовку психологів, соціальних працівників і соціальних педагогів.

Початок XXI століття ознаменований для практичних психологів сталим розвитком психологічних служб. Були створені національні системи соціальних і психологічних служб. Наказом Міністерства освіти і науки України було затверджено Типове положення про Центри практичної психології і соціальної роботи (наказ від 15.08.2000 р. № 386). Практично усі відомчі психологічні служби пройшли період юридичного та організаційного оформлення, визначення змісту і основних завдань своєї діяльності, побудови організаційних структур та системи підвищення кваліфікації і атестації спеціалістів.

Сучасні психологічні служби в Україні відрізняються розмаїттям як структури, функцій та завдань, що ними виконуються. Зараз це найпопулярніші сфери професійної діяльності практичних психологів. Історично першою галуззю, де сформувався суспільний запит на практичне застосування психологічних знань у нашій країні, є освіта.

Отже, психологічна служба – це система спеціальних закладів, які створюються в різних соціальних інститутах і організаціях, покликаних надавати кваліфіковану психологічну допомогу людям. Це особливі підрозділи у структурі підприємств і організацій, – система психологічного супроводу діяльності різноманітних соціальних інститутів. Спеціалісти, які працюють у структурі психологічної служби, вирішують комплексні задачі експертизи, діагностики і психологічної консультації у сферах виробництва, транспорту, освіти, медицини, культури, спорту, юриспруденції та ін.

Зазвичай психологічна служба являє собою сукупність методичних і практичних центрів, спеціалізованих консультативних кабінетів, спеціальних закладів соціально-психологічної реабілітації, включає посади консультантів, радників, аналітиків, психологів, соціальних працівників. Робота практичного психолога в психологічній службі ґрунтується на глибокому розумінні законів психічного життя людини, сутності психічних явищ і процесів, застосуванні специфічних

психологічних методів впливу на іншу людину. Практичний психолог виконує свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на наукових знаннях про механізми функціонування психіки, законах людської поведінки й розвитку.

Сьогодні в Україні психологічні служби функціонують у ряді галузей та державних інституцій: психологічна служба в системі освіти; соціально-психологічна служба (допомога населенню); психологічна служба у галузі політики; психологічна служба органів внутрішніх справ (робота з персоналом; психологічний супровід оперативно-службової діяльності; психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в закладах освіти МВС України); психологічна служба Збройних Сил; психологічна служба у справах сім'ї; психолого-реабілітаційні та соціально-реабілітаційні центри тощо.

Психологічна служба системи освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі практичної (прикладної) психології, соціальної педагогіки і методисти відповідних кабінетів (центрів).

Основною метою діяльності психологічної служби системи освіти є забезпечення і підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та, одночасно, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників на основі застосування методів і технологій прикладної психології та соціальної педагогіки. Психологічна служба системи освіти є складовою державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку та саморозвитку особистості. Служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальними закладами. Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законами України про

освіту, чинним законодавством України, Положенням про психологічну службу системи освіти України, Етичним кодексом психологів України.

Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, консультантами психолого-медико-педагогічних консультацій, методистами, які мають вищу спеціальну освіту.

Завдання діяльності *психологічної служби системи освіти України* полягають у:

- підвищенні ефективності навчально-виховного процесу на основі практичного впровадження новітніх досягнень психологічної науки;

- захисті психічного здоров'я та особистісного суверенітету всіх учасників навчально-виховного процесу;

- сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному зростанню дітей на кожному віковому етапі їх розвитку;

- створенні психологічних і соціально-педагогічних умов для формування у вихованців мотивації до самовиховання і саморозвитку;

- забезпеченні індивідуального, особистісно-орієнтованого підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;

- профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку учнів, студентів, вихованців.

Розглянемо відомчі психологічні служби, їх функції та завдання.

Психологічна служба в системі Збройних сил України спрямована на організацію та здійснення психологічної роботи у підрозділах і частинах задля: 1) психологічного підтримання високої бойової й мобілізаційної готовності військ, ефективного бойового чергування, оптимальної бойової і оперативної підготовки, підтримання серед особового складу високої свідомої військової дисципліни; 2) психологічного впливу на особистість воїна і особовий склад підрозділів (частин) для підвищення ефекта надання йому своєчасної психологічної допомоги; 3) організації і надання спеціальної психологічної допомоги військовослужбовцям, у яких існують певні особистісні, психічні та інші проблеми, має місце девіантна поведінка тощо.

Задачі *психологічної служби в системі Збройних сил України*:

- вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, соціально-психологічних процесів і явищ у військових колективах і прогнозування їх розвитку;
- формування здорового морально-психологічного клімату у військових колективах;
- організація заходів психологічної роботи із забезпечення бойової і мобілізаційної готовності, бойових і учбово-бойових задач, бойового чергування (бойової служби), караульної і внутрішньої служб;
- психологічний аналіз службово-бойової діяльності, учбового процесу, виховної роботи і розробка заходів з підвищення їх ефективності;
- вивчення поповнення, яке прибуває до військової частини, і вироблення рекомендацій по раціональному розподілу військовослужбовців;
- організація психологічної допомоги і психологічної освіти військовослужбовців, членів їх сімей і цивільного персоналу Збройних сил.

Система психологічного забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій/ Психологічне забезпечення важлива складова державної політики у сфері цивільного захисту.

Психологи відіграють провідну роль у забезпеченні надійності персоналу – здійснюють професійно-психологічний відбір на службу (навчання), психологічне супроводження службової діяльності, вивчення соціально-психологічного клімату в підрозділах, заходи первинної психопрофілактики тощо, а також залучаються до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Психологічна служба включає психологів територіальних органів управління, спеціальних регіональних центрів швидкого реагування, підрозділів центрального підпорядкування та навчальних закладів системи ДСНС України.

Основними завданнями психологічної служби ДСНС України є:

- організація та проведення роботи із психологічного забезпечення діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту;
- психологічний захист населення у разі загрози і виникнення надзвичайних ситуацій.

Система психологічного забезпечення діяльності

персоналу Державної прикордонної служби України. Психологічне забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України має такі складові:

– психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності персоналу, що включає в себе моніторинг психологічного стану особового складу, соціально-психологічного клімату в колективах підрозділів, психологічну профілактику негативних станів та ненормативної поведінки персоналу, що виникають внаслідок виконання службових завдань та дій зовнішніх факторів та умов служби, здійснення психокорекційних заходів;

– психологічне забезпечення діяльності з підтримання правопорядку та дисципліни, включає в себе визначення соціально-психологічних та індивідуально-психологічних передумов порушень дисциплінарних норм, застосування відповідних профілактичних заходів, профілактику та попередження професійних деформацій персоналу, психокорекцію девіантної поведінки;

– психологічне забезпечення кадрової роботи, включає в себе здійснення професійного психологічного відбору персоналу, психологічний моніторинг посадових осіб кадрового резерву, надання відповідних рекомендацій, проведення професіографічної роботи;

– психологічне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями, працівниками та членами їх сімей включає проведення консультування вказаних осіб, поширення психологічних знань серед прикордонників та членів їх сімей, забезпечення збереження психічного здоров'я громадян.

Служба психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України. У відповідності до Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України психологічне забезпечення визначається як система організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України. Дане положення регулює питання організації служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій.

Серед численних завдань, які притаманні усім

психологічним службам цивілізованого світу, психологічна служба системи МВС України в силу владних повноважень, виконує ще й специфічні завдання, серед яких найбільш типовими і основними є наступні:

– надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах внутрішніх справ, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу;

– здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання в навчальних закладах МВС України з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ;

– здійснення психологічного вивчення працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань;

– психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах;

– проведення психопрофілактичної роботи з персоналом органів та підрозділів внутрішніх справ;

– здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах;

– психологічне консультування керівників а також працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей;

– психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ;

– упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів;

– надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності;

– розробка та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфічної техніки;

– психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України;

– здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України;

– надання психологічної допомоги особам, що були прийняті на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності;

– упровадження тренінгових технологій формування в працівників органів внутрішніх справ відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорій працівників органів і підрозділів внутрішніх справ;

– виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ.

Психологічна служба організації (підприємства). Імідж, престиж організації (фірми, підприємства) значною мірою визначає наявність психологічної служби, існування якої у великій установі є очевидною необхідністю. Зміст психолого-консультативної допомоги залежить від специфіки діяльності організації. Саме вона зумовлює структуру психологічної служби, яку визначають функції, структура організації, продукти діяльності.

Виділяють три основні ідеї, в основі яких розглядаються різні моделі роботи практичного психолога в організації:

– *суть психологічної діяльності – в науково-методичному забезпеченні кадрової і виховної роботи.*

– *значення діяльності психолога – в наданні допомоги співробітникам, які зазнають різних психологічних або соціально-психологічних труднощів.*

– *суть психологічної діяльності – у супроводі працівника в процесі всієї його роботи.*

Система роботи з персоналом складається з чотирьох взаємопов'язаних підсистем. Кожна з цих підсистем безумовно включає психологічну складову:

– *кадрова політика визначає генеральну лінію і принципи установки в роботі з персоналом на тривалу перспективу. Сюди входять організаційно-методологічні принципи психологічної служби в організації.*

– *підбір персоналу полягає у формуванні резерву кадрів на заміщення вакантних робочих місць, визначається вимогами до кадрів, сформульованими в підсистемі кадрової політики, і моделями робочих місць, що включають психологічні вимоги до претендентів на вакантні посади.*

– *оцінка персоналу – визначення ступеня відповідності працівника вакантної посади. При цьому важливим є точно*

визначити місце психолога в роботі атестаційної комісії.

– розташування персоналу повинне забезпечувати постійний рух кадрів, виходячі з результатів оцінки їх потенціалу, індивідуального внеску, віку.

В рамках кожної з підсистем управління персоналом можна виділити такі напрямки діяльності психолога: прикладна психодіагностика, яка включає розділи: психодіагностика при прийомі на роботу; періодична психодіагностика співробітників, які працюють в організації (первинна психодіагностика співробітників, поглиблене психологічне обстеження); психокорекційна і розвиваюча робота; психологічне консультування співробітників і керівників структурних підрозділів; соціально-диспетчерська діяльність.

Основною метою функціонування психологічної служби є підвищення ефективності діяльності людей та захист їхнього соціального і психічного здоров'я. В основі діяльності фахівців психологічних служб лежить психологічна практика, - професійна діяльність з надання психологічної допомоги особистості.

Література

Дуткевич Т. В. Практична психологія: вступ до спеціальності: [навч. посіб.]. Київ : ЦУЛ, 2018. 256 с.

Легка Л. М. Організація діяльності психологічних служб: [навч. посіб.]. Львів : Новий Світ, 2018. 371 с.

Психологічна служба: [підруч.]/В.Г. Панок (наук. ред.), А.Г.Обухівська, В.Д.Острова та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.

УДК 159.316.614

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ПОРУШЕНЬ

Водолазська О.О.

*кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Університет Ушинського*

Анотація. У даному повідомленні подано анотацію до робочої програми навчальної дисципліни (РПНД) «Психологія соціалізації»

особистості та її порушень» для здобувачів другого (магістерського рівня) освіти, які навчаються за спеціальністю 053 Психологія на протяжні 1 року 10 місяців. Робочу програму розроблено на основі стандарту вищої освіти України, освітньо-професійної програми «Практична психологія», навчального і робочого планів денної та заочної форм навчання підготовки здобувачів вищої освіти. У складі РП передбачено виконання в межах 4 -х кредитів навчальних аудиторних годин для денної форми навчання аудиторних навчальних годин – 46 , для заочної форми навчання – 18 годин. На самостійну роботу студентів денної форми навчання визначено 74 години, заочної форми навчання – 102 години.

Ключові слова: особистість, соціалізація особистості, порушення соціалізації особистості, розвиток особистості, вікові особливості.

Актуальність дослідження. Мета навчальної дисципліни «Психологія соціалізації особистості та її порушень» спрямована на формування у здобувачів вищої освіти системи уявлень про закономірності онтогенетичного становлення психіки людини з урахуванням найважливіших вікових періодів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей, озброєння майбутніх практичних психологів знаннями про динаміку процесу соціалізації особистості та ймовірність її порушень.

Передумовами для вивчення навчальної дисципліни «Психологія соціалізації особистості та її порушень» є опанування знань здобувачами з таких навчальних дисциплін, як «Психологія наукового пізнання», «Психологія професіоналізму: теорія і практика», «Психологія інформаційної безпеки особистості в сучасних умовах».

Очікувані результати отримання знань з даної дисципліни зумовлено програмними результатами навчання:

ПРН05. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість.

ПРН08. Оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації.

ПРН10. Втілювати результати наукового пошуку у практичну діяльність психолога.

ПРН12. Здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих

наукових підходів і методів до конкретних ситуацій професійної діяльності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі під час вивчення дисципліни повинні знати основні закономірності соціалізації особистості, її історичні передумови та перспективи; види порушень психіки у процесі соціалізації; вікові особливості порушень психіки; основні методи діагностики та корекції відхилень у психічному та особистісному розвитку; а також вміти використовувати отримані знання для вивчення соціалізації особистості та її порушень; використовувати адекватні методики для проведення діагностики соціалізації особистості та її порушень; вміти обробляти та інтерпретувати отримані результати, цілеспрямовано визначати корекційні заходи.

Один з аспектів особливості освітньо-професійної програми «Практична психологія» другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 Психологія полягає у підготовці практичних психологів, які володіють навичками та вміннями практичної роботи в системі соціально-психологічної служби, консультативно-реабілітаційної роботи з різними групами та категоріями населення (<https://pdpu.edu.ua/kafedry-perer-fah/kaf-zag-ta-diferenc-psihologii>). Ці завдання сприяють сформованості спеціальних (фахових) компетентностей (СК), тобто динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися, запроваджувати професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Методичні рекомендації, 2017). При вивченні дисципліни враховується формування наступних СК:

СК03. Здатність обирати і застосовувати валідні та надійні методи наукового дослідження та /або доказові методики і техніки практичної діяльності.

СК07. Здатність приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності.

СК09. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

СК10. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

СК12. Здатність застосовувати у професійній діяльності вітчизняну законодавчу базу з питань надання соціальних, психологічних, реабілітаційних послуг.

Програма навчальної дисципліни «Психологія соціалізації особистості та її порушень» передбачає лекції, практичні та лабораторні заняття. Лекції спрямовані на ознайомлення студентів з концептуальними положеннями соціалізації особистості (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, О. Борзих, П. Лебедев, В. Довгополук, І. Кон, Б. Паригін, В. Пірожков, Н. Победа, В. Подшивалкіна; А. Адлер, А. Бандура, Ф. Гіддінгс, Ч. Кулі, Дж. Мід, Дж. Роттер, Б. Скіннер, З. Фрейд, тощо). Здобувачі знайомляться з процесом входження індивіда кожного вікового етапу в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності.

У змісті лекцій звертається увага на те, що соціалізація спонукає до формування у людини соціальних якостей, знань, умінь, навичок, що дають їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Завдяки включеності у соціальні групи людина намагається стати їх частиною, досягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє її самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі у процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду (Алексєєнко, 2007). В силу різноманітності впливів соціального середовища на певних етапах вікового періоду можливе виникнення ризиків та порушень (асоціалізація; десоціалізація; соціальна дезадаптація; девіантна поведінка; деліквентна поведінка тощо), подолання яких передбачає надання психологічної допомоги, корекційних вправ, тренінгів.

Практичні заняття за даною навчальною дисципліною зорієнтовані на поглиблення і розширення знань, здобутих студентами на лекціях та внаслідок самостійної роботи над навчальними посібниками, а також оволодіння практичними навичками діагностики норм та порушень соціалізації особистості. На практичні заняття за даною дисципліною винесено індивідуалізовані теми комплексного характеру, які, з одного боку, дають змогу здобувачеві ширше застосувати здобуті знання, а з іншого – підготуватися до виконання індивідуально-навчальних завдань. До розгляду на практичних

заняттях представлено проблеми особливостей та порушень соціалізації у період немовляти, раннього та дошкільного дитинства, молодшого шкільного віку, підлітків, ранньої юності, специфіка психічних розладів осіб зрілого, похилого та старечого віку. На практичних заняттях застосовуються різні форми навчальної роботи: семінари, дискусії, майстер-класи, тренінги, вирішення практичних завдань, діагностика.

Лабораторні заняття присвячено оволодінню здобувачами сучасними методами та методиками психологічної діагностики норми та порушень соціалізації осіб на різних вікових етапах, засвоєнню умінь обробляти та інтерпретувати отримані діагностичні дані, розуміти і пояснювати необхідність застосування різноманітних технологій індивідуальної та групової психологічної корекції соціалізації особистості.

Самостійна робота є обов'язковою формою навчальної роботи здобувачів другого (магістерського) рівня, які навчаються за ОПП «Практична психологія» за спеціальністю 053 Психологія. Даний вид роботи в означеному змістовому напрямку стосовно соціалізації особистості та її порушень сприяє розширенню і закріпленню знань і умінь, отриманих на лекціях, практичних та лабораторних заняттях, розвитку творчого потенціалу студентів, реалізації їх професійних навичок. Виконання завдань самостійної роботи формує у студентів навички діяльності, яка виконується самостійно, виробляє здатність самостійно приймати відповідальні рішення, формує самостійність як важливу рису особистості, що займає провідне місце в структурі особистості практичного психолога, готового до професійної діяльності на підприємствах, організаціях та установах.

Формою підсумкового контролю за навчальною дисципліною «Психологія соціалізації особистості та її порушень» є екзамен.

Отже, робоча програма навчальної дисципліни «Психологія соціалізації особистості та її порушень» є нормативним документом, що визначає місце навчальної дисципліни в системі професійної підготовки фахівця – практичного психолога, мету, завдання, результати навчання та компетентності, які повинні набути здобувачі другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 Психологія у процесі навчання за ОПП «Практична психологія».

Література

1. Алексєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики : [наук.-метод. посібн.]. Київ: Педагогічна думка, 2007. 153 с.
2. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. Затверджено наказом міністерства освіти і науки України від 01 червня 2017 р. № 600. Схвалено сектором вищої освіти Науково-методичної ради, Міністерства освіти і науки України – Прот. № 19 від 23.11.2017. Київ, 2017. 32 с.
3. Освітньо-професійна програма «Практична психологія» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія. Одеса: Університет Ушинського, 2022. 18 с. URL: <https://pdpu.edu.ua/kafedry-perer-fah/kaf-zag-ta-diferenc-psiologii>.
4. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : Збірн. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (23 жовтня 2020 року) / уклад. З. Кісіль. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 256 с.
5. Робоча програма навчальної дисципліни ОК04 «Психологія соціалізації особистості та її порушень» за ОПП «Практична психологія» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія. Укладач О. Водопазська. Одеса, 2022. 22 с. URL: <https://pdpu.edu.ua/kafedry-perer-fah/kaf-zag-ta-diferenc-psiologii>.
6. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми : тези XV Міжнар. наук.-практ. конф. (20 березня 2020 р., м. Київ)/ за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, та інш. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. 135с.
7. Стандарт вищої освіти України для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. 13 с.

Для нотаток

**ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ
ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції

24-25 березня 2022 р.

Редактор: *І. А. Василенко*
Підготовка до друку: *О. І. Санніков*

Підписано до друку 27.10.2022 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Arial Cyr». Друк – цифровий.
Умов. друк. арк. 8,4. Обл.-вид. арк. 10,5. Тираж 115. Зам. 37-17.

Віддруковано з готового оригінал-макету
ФОП Бєлий А.Є.
м. Одеса; тел. (048) 770-12-02